

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4

OBSAH

K sedmdesátinám docenta JUDr. J. Hrdličky	
<i>J. Hrdlička</i> : Kompenzace v procesu (Úvaha de lege ferenda)	207
<i>V. Smirnov</i> : Význam nového zákona o práci v SSSR a zdroje jeho vzniku	231
<i>J. Baarová</i> : Znalecké zkoumání písemných projevů	243
<i>St. Balík</i> : Feudalismus ve Francii na konci „starého režimu“ a jeho soudobá kritika	257

INHALT

Docent Dr. J. Hrdlička — siebzig Jahre	
<i>J. Hrdlička</i> : Die Compensation im Prozess (eine Erwägung de lege ferenda)	207
<i>W. Smirnow</i> : Die Bedeutung des neuen Arbeitsgesetzes in der UdSSR und die Quellen seiner Entstehung	231
<i>J. Baarová</i> : Die Sachverständigenuntersuchung schriftlicher Äusserungen	243
<i>St. Balík</i> : Der Feudalismus in Frankreich am Ende des „alten Regimes“ und seine zeitgenössischen Kritiker	257

СОДЕРЖАНИЕ

70 лет со дня рождения доцента д-р. Й. Грдлички	
<i>Й. Грдличка</i> : Зачет требования в процессе (Рассуждения в виде де lege ференда)	207
<i>В. Смирнов</i> : Значение нового закона о труде в СССР и источники его возникновения	231
<i>И. Баарова</i> : Экспертиза письменных документов	243
<i>Ст. Балик</i> : Феодализм во Франции в конце „старого режима“ и его современная критика	257

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

JURIDICA

Obsah

207	J. Hrdlička: Kompenzace v procesu (článek de lege ferenda)
231	V. Šimánek: Význam nového zákona o právu v československé právní vědě
243	J. Hrdlička: Analýza ekonomických důvodů právního
257	Dr. Hrdlička: Podmínky ve věcné oblasti právního práva a jeho právního práva

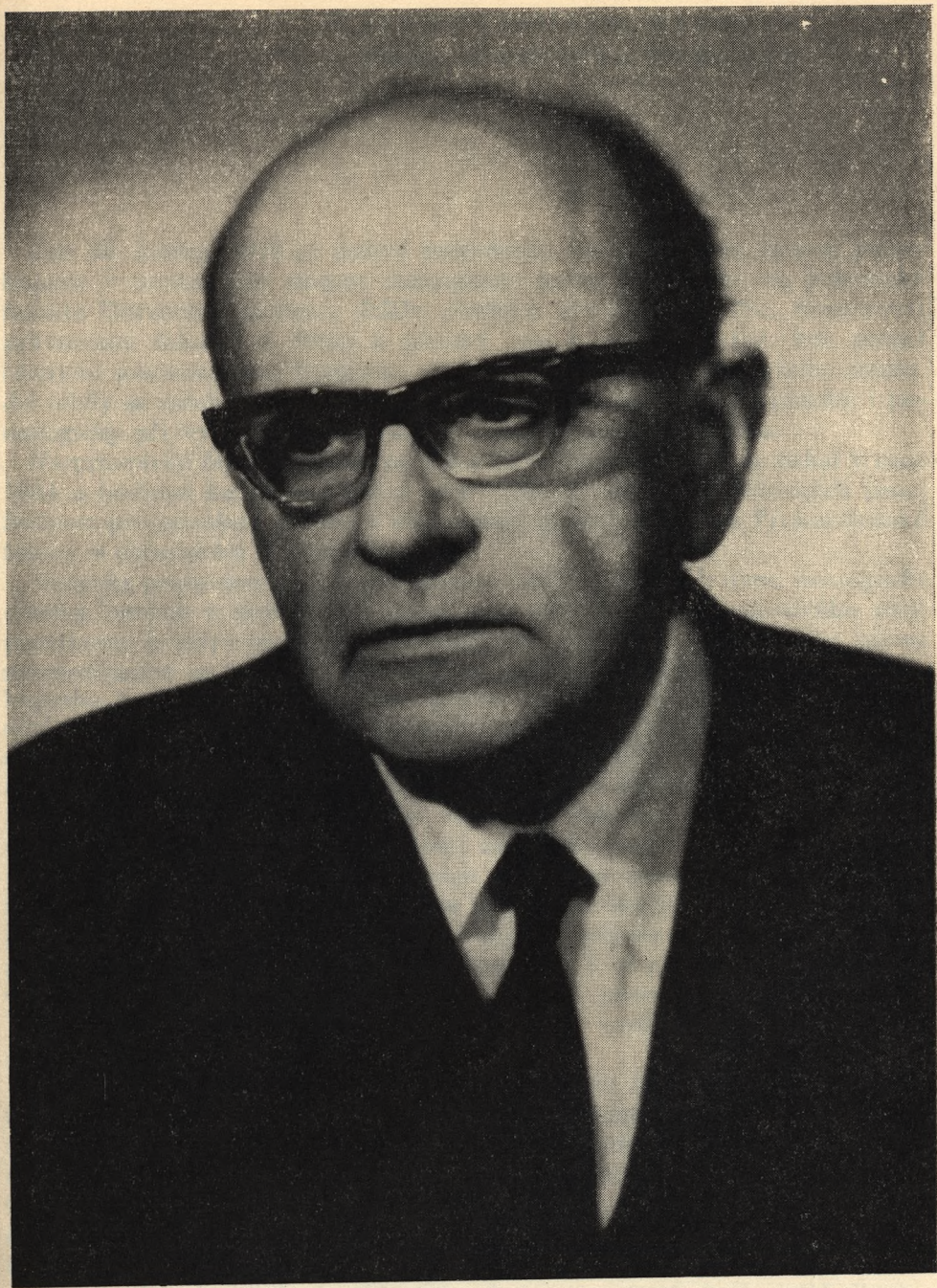
Inhalt

207	Docent Dr. J. Hrdlička — über die Jahre
231	J. Hrdlička: Die Kompenzation im Prozess (eine Erwägung de lege ferenda)
243	W. Šimánek: Die Bedeutung des neuen Gesetzes in der Tschechoslowakei und die Quellen seiner Entstehung
243	J. Hrdlička: Die Sachverhaltsuntersuchung wirtschaftlicher Zusammenhänge
257	Dr. Hrdlička: Der Zustand des Rechts im Hinblick auf die „alten Gesetze“ und seine rechtswissenschaftliche Kritik

Содержание

207	70 лет со дня рождения доктора J. H. Hrdličky
231	Dr. Hrdlička: Говор о праве (размышление de lege ferenda)
243	Dr. Hrdlička: Значение нового закона о праве в ЧССР и его источники
243	Dr. Hrdlička: Исследование экономических связей
257	Dr. Hrdlička: Положение права в Чехословакии и его критика

Doc. JUDr. Jindřich Hrdlička, CSc.

K sedmdesátinám docenta JUDr. Jindřicha Hrdličky

Dne 20. května 1972 se dožívá sedmdesátí let autor stati, kterou publikujeme v tomto čísle, docent občanského práva procesního na právnické fakultě University Karlovy JUDr. Jindřich Hrdlička, CSc. Absolvoval právnickou fakultu v Praze a působil pak v soudní službě, kde prošel různými soudcovskými funkcemi až po předsedu senátu Nejvyššího soudu. Již tehdy se zabýval teoretickými otázkami civilněprávními a působil i pedagogicky při výchově soudcovských i jiných právních kádrů.

Na právnické fakultě působí od roku 1961. Hodnost docenta získal v roce 1964 a hodnost kandidáta věd v roce 1968, po obhájení vědeckých prací Stížnost pro porušení zákona v občanském soudním řízení a Prokurátorské žaloby v občanském soudním řízení.

Vědecká práce doc. Hrdličky vykazuje vedle uvedených dvou monografií desítky větších i drobnějších prací, pro něž je — vedle poctivého úsilí proniknout k jádru problému — charakteristické dvojí: jednak šířka zájmu neomezujícího se na obor, pro nějž se habilitoval (civilní proces) a zasahujícího i do oboru občanského práva hmotného a pracovního, jednak důsledný zřetel na aktuální i perspektivní potřeby praxe aplikační a legislativní. Jeho práce uveřejněné zejména v Právníku, Socialistické zákonosti, Právním obzoru, Právnických studiích a v Příručkách PÚMS (vedle Act Universitatis Carolinae) byly věnovány zejména problematice práva osobního užívání bytů, odpovědnosti za škodu podle občanského zákona i zákoníku práce, promlčení, civilních sankcí na zneužití práva, civilních následků nedovolené svépomoci, dále některých základních zásad civilního procesu, úpravy soudní pravomoci, soudního rozhodnutí, právní moci, mimořádných opravných prostředků, ustanovení § 18 not. řádu, kompenzace v procesu, úpravy přezkoumávání rozhodnutí v pracovních sporech a jiné.

Zpracoval významné partie ve všech třech vydáních učebnice občanského práva procesního.

Pokud jde o pomoc praxi, tu vedle publikační činnosti třeba připomenout jednak aktivní účast při kodifikačních pracích na obou občanských soudních řádech z roku 1950 a 1963 (v současné době působí v legislativní sekci pro obor občanského a rodinného práva ministerstva spravedlnosti ČSR), jednak přednáškovou činnost pro soudce a notáře, a v neposlední řadě i jeho spolutvorství na obou komentářích k občanským soudním řádům.

Věříme, že náš jubilant, vždy tak pilný a pracovitý, bude ještě dlouho obohacovat čs. socialistickou teorii i praxi svými bohatými zkušenostmi.

Redakce

Kompenzace v procesu

(ÚVAHA DE LEGE FERENDA)

JINDŘICH HRDLÍČKA

Problematicke započtení vzájemné pohledávky v procesu bylo v naší i cizí literatuře věnováno nemálo pozornosti. Přesto stále platí o této otázce, že i nadále jde o problém nerozřešený.¹⁾ Výmluvným dokladem správnosti tohoto zjištění je skutečnost, že jen na území našeho státu byla otázka kompenzace v procesu od počátku tohoto století zákonem řešena již čtyřikrát a kromě toho byla nejméně dvakrát předmětem neuskutečněných legislativních návrhů.²⁾

Domnívám se proto, že nebude neúčelné zamyslet se znovu nad tímto problémem, a to nejen z hlediska zkušeností s řešeními, jejichž výrazem byly různé úpravy na území našeho státu, ale i s přihlédnutím k některým úpravám cizím. Chce tedy tento článek být příspěvkem k doplnění podkladů, z nichž bude náš zákonodárce vycházet, až bude dříve či později přistupovat k nové zákonné úpravě tohoto problému.

I.

Kompenzace (započtení) jako institut hmotného práva, jehož účinky záleží v tom, že dochází k zániku vzájemných pohledávek, pokud se kryjí, je právními řády obecně uznávaným a regulovaným právním institutem. Jeho hospodářským účelem je zjednodušení procedury při plněních, k nimž dochází za situace, kde dva právní subjekty jsou jeden vůči druhému zároveň věřitelem i dlužníkem.

Jestliže cílem, který je občanským procesem sledován, je poskytnout a zabezpečit ochranu subjektivním právům občanským (v širším smyslu, tj. právům vznikajícím z právních vztahů občanskoprávních, pracovních, rodinných a družstevních — § 1 o. s. ř.), pak přirozeně by procesní před-

¹⁾ Je proto zcela výstižný název článku L. Ostrowského „Potraczenie w processie cywilnym — problem nie rozwiązany“ v časopise *Nowe prawo* 3/71, str. 351.

²⁾ Stalo se tak rakouským civilním soudním řádem z r. 1895 (§§ 391, 188 a 411), uherským občanským soudním řádem z r. 1911 (§ 389), občanským soudním řádem z r. 1950 (§ 422) a občanským soudním řádem z r. 1963 (§ 98). Z neuzákoněných legislativních řešení stojí za zmínku alespoň návrh zákona o soudní příslušnosti a civilního řádu soudního z první republiky (§ 393/2).

pisů měly takovou spravedlivou a spolehlivou ochranu zajišťovat účastníkům právních vztahů i v situaci, v níž se ocitají v podmínkách, za nichž se uskutečňuje nebo má uskutečnit zánik jejich vzájemných pohledávek v důsledku kompenzace. To platí jak o ochraně práv žalobcových, tak o ochraně práv žalovaného, který se proti žalobě brání námitkou započtení. Skutečnost, že v některých právních řádech — nikoliv ve všech — nalézáme zvláštní ustanovení o postupu soudu v případě, kdy žalovaný se brání námitkou započtení a o procesněprávních účincích s tím spojených, nutí k otázce, proč tomu tak je a co tím zákon sleduje.

Zkoumáme-li věc z hlediska zmíněného cíle civilního procesu, uvědomujeme si především, že účinně provedená jednostranná kompenzace (*necessaria*) může z hlediska kompenzujícího přivodit týž výsledek, k němuž by bylo jinak — nebýt institutu kompenzace — potřeba provést proces, a to nejen v nalézacím řízení, nýbrž i pokud jde o výkon rozhodnutí. Žalovaný tu může dosáhnout uspokojení své pohledávky jednostranným volním aktem, kompenzačním projevem i proti vůli svého dlužníka bez toho, že by se byl musil samostatně dovolat ochrany u soudu. Jde tu vlastně o případ svépomoci při hájení práva, ovšem svépomoci hmotným právem výslovně dovolené.

Nelze proto podle mého názoru spatřovat v tom určitý konflikt mezi právem hmotným a civilním a ospravedlňovat tímto domnělým konfliktem řešení, které znamená pro kompenzujícího oslabení jeho právní pozice, vyplývající z předpisů hmotného práva.³

Z toho, co bylo řečeno o svépomocné povaze aktu jednostranné kompenzace a jejích účincích, plyne, že ochranná funkce civilního procesu soudního se stane — jako ostatně i v jiných případech — aktuální teprve tehdy, když tyto účinky nejsou druhou stranou respektovány a ta uplatňuje v úloze žalobce pohledávku, která v důsledku střetu s pohledávkou žalovaného a kompenzačního projevu žalovaného celá nebo z části zanikla.⁴ V těchto případech však podstata soudní ochrany může záležet jen ve zjištění, že účinky kompenzace nastaly, tedy je v tom směru jen deklaratorní povahy. Konstitutivní účinky měl již kompenzační projev spolu se skutečností střetu vzájemných pohledávek, a to bez ohledu na to, zda k tomuto projevu došlo ve sporu či mimo něj. Soud ovšem ze zjištění účinků kompenzace, jímž je zánik vzájemných pohledávek, pokud se kryjí, vyvodí důsledek pro osud žalobní pohledávky. K tomuto poznání se vrátíme ještě později, až budeme zkoumat správnost formulace příslušného zákonného ustanovení platného, popř. uvažovaného pro příští úpravu.

³) To činí W. Henckel v článku *Materiellrechtliche Folgen der unzulässigen Prozessaufrechnung*, *Zeitschrift für Civilprozess* 1961, str. 165, když dochází k závěru, že hmotné právo třeba doplnit v ten smysl, že započtení je bezúčinné, bylo-li prohlášeno (na soudě) v době, kdy procesně už bylo nepřipustné.

⁴) Případy tzv. zákonné kompenzace, kdy vzájemné pohledávky zanikají již samým jejich střetem, aniž se vyžaduje kompenzační projev na jedné ze stran, necháváme stranou naší pozornosti jakožto zjev ve velké většině moderních právních řádů již neznámý.

Tím se však teprve dostáváme k otázce, proč se setkáváme v některých právních řádech se zvláštní úpravou řízení v případech, že žalovaný uplatňuje kompenzaci, ačkoliv takových zvláštních ustanovení není zřejmě zapotřebí k tomu, aby se zjistil zánik vzájemných pohledávek a vyvodil z toho důsledek pro rozhodnutí o žalobní pohledávce. Abychom mohli na tuto otázku spolehlivě odpovědět, je třeba prozkoumat z tohoto hlediska zákonné úpravy platící na území našeho státu včetně úpravy současné a vpředu zmíněných záměrů legislativních a všimnout si i některých úprav cizích.

II.

Časově první v historii našeho civilního procesu od počátku tohoto století je ustanovení § 391 odst. 3 rakouského civilního soudního řádu, které zní: „Jestliže žalovaný namítal vzájemnou pohledávku, která s pohledávkou v žalobě uplatňovanou není v právní souvislosti, může být o žalobním nároku rozhodnuto rozsudkem částečným, když je zralé k rozhodnutí jen jednání o něm. V jednání o vzájemné pohledávce budiž pak pokračováno bez přerušení.“ Paragraf 392 ve druhém odstavci pak stanovil, že každý částečný rozsudek má být pokládán co do opravných prostředků a exekuce za rozsudek samostatný.

O tom, jaký má být vztah rozsudku částečného, kterým bylo rozhodnuto o pohledávce žalobní bez ohledu na namítanou kompenzaci, k rozsudku, jímž pak bylo rozhodováno o protipohledávce žalovaného namítané k započtení, zákon nic nestanovil.

Teorie i praxe⁵⁾ vykládala věc tak, že v konečném rozsudku musí být vysloveno, zda, popřípadě pokud je pohledávka přisouzená rozsudkem částečným podle § 1438 rak. všeob. obč. zák. vyrovnána vzájemnou pohledávkou a tudíž zaniká. Doporučovalo se také, aby v částečném rozsudku byla žalobní pohledávka přisouzena „s výhradou vzájemné pohledávky“. V případě, že žalobní pohledávka byla vymáhána exekučně, přiznávala se žalovanému obrana opoziční žalobou podle § 35 rak. ex. řádu, opřenou o konečný rozsudek vyslovující zánik žalobní pohledávky v důsledku provedení kompenzace protipohledávkou žalovaného, a v případě, že žalobcova pohledávka byla uspokojena ať dobrovolně či v exekuci, ochrana pomocí žaloby na vrácení toho, co bylo plněno z titulu bezdůvodného obohacení (kondikcí).

Toto řešení mělo vzor v říšsko-německém civilním soudním řádu z roku 1877, jehož ustanovení § 302 (pod nadpisem Vorbehaltsurteil) dovoluje soudu v případě, že žalovaný uplatnil započtení protipohledávky, která není v právní souvislosti s pohledávkou uplatněnou v žalobě a jen jednání o žalobní pohledávce je zralé k rozhodnutí, vydat rozsudek o této pohledávce s výhradou rozhodnutí o započtení. I tento rozsudek je podle výslovného ustanovení zákona považován za konečný co do opravných

⁵⁾ Srovnej Neumannův komentář k § 391 rak. c. s. ř.

prostředků a výkonu. Pokud by se pak v dalším řízení, následujícím po vydání rozsudku s výhradou, ukázalo, že nárok žalobců je v důsledku započtení nedůvodný, bylo by třeba dřívější rozsudek zrušit a žalobu zamítnout. Toto ustanovení dále ukládá žalobci i povinnost k náhradě škody, která vznikla žalovanému výkonem rozhodnutí nebo plněním učiněným k odvrácení výkonu.

V podstatě shodné řešení volil na Slovensku platný uherský občanský soudní řád z r. 1911, který dovoloval v § 389, aby částečný rozsudek, jímž bylo rozhodnuto o žalobní pohledávce bez ohledu na námitku kompenzace, byl konečným rozsudkem podle výsledku dalšího jednání o pohledávce vzájemné buď ponechán v platnosti, nebo byl omezen nebo zbaven účinnosti. I tento zákon měl také výslovné ustanovení o oprávnění žalovaného žádat na žalobci náhradu škody vzniklé splněním částečného rozsudku nebo z exekuce, a to ještě i v odvolacím řízení v témže sporu.

Shodným způsobem byla věc řešena i v unifikačním návrhu zákona o soudní příslušnosti a civilního řádu soudního, připraveném v předmnichovské republice.

Pro náš účel nám nemusí vadit, že výklad poměru částečného rozsudku k rozsudku konečnému v případě námítky kompenzace, jenž ovládl v rakouské právní vědě, je vyloženo *praeter legem*, neboť jak jsme viděli v případě německého civilního procesního řádu — může takové řešení zákonodárce zavést výslovným ustanovením. Nás však zajímá odůvodnění uváděné právní vědou pro úpravu námítky kompenzace v procesu pomocí institutu částečného rozsudku, která pak vyvolala potřebu výkladu, který by byl přijatelným východiskem ze situace jinak neřešitelné. V komentáři citovaném v poznámce 5 se k tomu dočteme, že tato úprava má čelit možné snaze žalovaného protahovat řízení⁶⁾ a je v souladu s přirozeným přednostním postavením žalobcovým, který předešel žalovaného s uplatněním své pohledávky, ačkoliv mohl tak učinit právě tak dobře žalovaný s pohledávkou svou. Při vši úctě k velkému rakouskému procesnalistovi je těžko nepozastavit se nad chatrností této argumentace. Průtahu řízení může přece žalovaný dosáhnout stejně i jinými námitkami proti žalobnímu nároku, nehledě k tomu, že rakouský civilní soudní řád právě tak jako německý měl ustanovení, podle nichž soud mohl účinně čelit snaze o protahování (§ 179 rak. c. s. ř. a § 279 něm. c. p. ř.).

Obzvlášť nepříjemný je však pro nás odkaz na „přirozené“ přednostní postavení žalobcovo ve sporu, neboť je v příkrém rozporu s naší zásadou skutečné rovnosti stran v občanském řízení. Vycházíme-li z toho, že dokud není pravomocně rozhodnuto, je existence jak tvrzené žalobní pohledávky, tak namítané protipohledávky jen hypotetická, pak není rozumného důvodu, aby byl zvýhodňován žalobce jen proto, že výsledky řízení v určitém časovém momentu postačují kladnému rozhodnutí o pohledávce ža-

⁶⁾ Tato myšlenka došla jasného výrazu v uherském občanském soudním řádu, který činil přípustnost částečného rozsudku v případě námítky kompenzace závislou na tom, že rozhodování o vzájemné pohledávce by způsobilo odročení jednání.

lobní, zatímco — třeba bez jakéhokoliv zavinění žalovaného a nezávisle na jeho aktivitě v řízení — do takového stadia pokud jde o jeho protipohledávku tyto výsledky ještě nedospěly. A vyčítat žalovanému, že sám se nedomáhal své pohledávky jako první, když tak neučinil třeba jen proto, že spoléhal na to, že žalobce uzná zánik své pohledávky v důsledku žalovaným provedeného započtení ať ve sporu, či mimo něj, znamená v podstatě ospravedlňovat nespravedlivou sankci záležející v tom, že procesní postavení někoho je znevýhodněno proto, že postupoval slušně.

Stejně těžko pochopitelné je, že vylíčené znevýhodnění postavení žalovaného je zpravidla (ve všech uvedených zákonných ustanoveních) normováno pro případy, kdy je namítána k započtení protipohledávka, která s pohledávkou uplatňovanou v žalobě není v právní souvislosti. Jako by tato podmínka právní souvislosti byla z hlediska obrany žalovaného a vlivu na existenci pohledávky žalobcovy významná. Vždyť žalovaný má stejný zájem na uznání zániku žalobcovy pohledávky jak v případě, že není v právní souvislosti, tak v případě, že v takové souvislosti je a žalobce musí strpět zánik své pohledávky v důsledku kompenzace jak v případě, že mezi oběma pohledávkami právní souvislost je, tak v případě, že takové souvislosti tu není.

Třeba ještě dodat, že u uvedených řešení poměru částečného rozsudku o pohledávce žalobní k rozsudku konečnému, vydanému o pohledávce namítané k započtení, nám vadí ještě dvě věci: Není jisté vyloučeno, aby zákonodárce připustil i mimo opravné řízení zrušení pravomocného (i nepravomocného) rozsudku, leč to lze z hlediska obecných zásad o závaznosti soudu jím vydaným rozhodnutím a požadavku právní bezpečnosti ospravedlnit jen v případech mimořádných, kde nedbání zmíněné zásady je odůvodněno nějakým zájmem, jemuž sluší dát přednost.⁷ Tak tomu ovšem není v našem případě, kdy vzniku rozporu mezi skutečnými hmotněprávními vztahy a stavem vytvořeným částečným rozsudkem se dá předejít jinou vhodnější zákonnou úpravou, jak o tom bude ještě řeč.

Druhá slabina kritizovaného řešení je v tom, že pracuje s rozhodnutím vydávaným s výhradou rozhodnutí dalšího. Jeví se v tom směru jako opatření toliko provizorní povahy, jehož definitivní účinnost závisí teprve od výsledku dalšího řízení. V tom smyslu připomíná předběžné (prozatímní) opatření, známé řadě procesních řádů (včetně našich), jichž *raison d'être* je však v souladu s účelem poskytované právní ochrany. Jejich přípustnost je totiž podmíněna existencí kvalifikovaného právního zájmu na prozatímní ochraně žalobcova práva (např. zvláštní naléhavost nároku vyplývající z jeho povahy nebo z nebezpečí jeho ohrožení), zatímco v případě námítky započtení žádné speciální důvody pro prozatímní řešení, které by plynuly právě jen z povahy takové obrany žalovaného, dány nejsou.

⁷) Např. § 190 čs. obč. soudního řádu, který dovoluje soudu zrušit vlastní rozsudek o zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům, jestliže se později ukáže, že pro zbavení nebo omezení nebyly podmínky. Důvodem tu je společenská závažnost nesprávného zásahu do osobnostních práv občana, vyžadující neprodlenou nápravu.

Je skutečně s podivem, s jakou vytrvalostí, ba možno říci tvrdošíjností se tento nevlidný postoj k námitce započtení v procesu v právních rádech udržuje a je velmi obtížné nalézt pravý důvod této skutečnosti. Je možné se pouze domnívat, že má původ v dřívějším chápání rozhodnutí o pohledávce namítané k započtení jako rozhodnutí konstitutivní povahy, jímž se teprve uskutečňují účinky započtení, tj. zánik vzájemných pohledávek. Zdá se, že tento postoj přechází i v době, kdy hmotné právo ať již podle výslovného ustanovení, nebo obecně přijatého výkladu (jak tomu bylo v případě rak. obecného zák. občanského) spojuje tento účinek již s kompenzačním projevem, takže rozsudek zjišťující zánik vzájemných pohledávek započtením má povahu pouze deklaratorní.

Ať tak, či onak, zůstává faktem, že s tímto diskriminačním postupem vůči žalovanému, který uplatňuje v procesu započtení, projevujícím se zejména i časovým omezováním jeho uplatnění, se setkáváme i v současné době v nových kodexech, a to i při uplatnění započtení samostatnou žalobou navzájem. Tak např. občanský procesní kodex Ukrajinské SSR připouští v čl. 140 podání vzájemné žaloby nejpozději tři dny před soudním jednáním. Belgický návrh soudního kodexu z r. 1966 (mezitím již uzákoněný) přikazuje (čl. 810) projednat vzájemnou žalobu odděleně od žaloby původní, jestliže vzájemná žaloba by byla způsobila přivodit přílišné zdržení rozsudku. Také platný polský kodex civilního řízení dovoluje (čl. 204 § 1) podat žalobu navzájem nejpozději při prvním jednání nebo v odporu proti rozsudku pro zmeškání. Podobné časové omezení nalezneme v maďarském obč. soudním řádu z r. 1952, jehož § 147 odst. 1 dovoluje podání vzájemné žaloby uplatňující započitatelnou pohledávku jen do konce ústního jednání, při němž byl vynesena rozsudek o žalobě hlavní. V témž zákoně (§ 213 odst. 2) se však setkáváme s úpravou částečného rozsudku v případě námítky započtení, spočívající na týchž zásadách jako dříve již zmíněná úprava německého civilního procesního řádu z r. 1877 (§ 302). Překvapující je stanovisko sovětské judikatury sdílené i teorií,⁸⁾ podle něhož může žalovaný mimo vzájemnou žalobu vznést námitku započtení jen ohledně nesporného nároku a pokud tento nárok nepřevyšuje nárok uplatněný základní žalobou.

III.

Když jsme demonstrovali na příkladech procesních úprav kompenzace, jak byly provedeny nejen zákony platnými dříve na území našeho státu, ale i v některých státech cizích, konfrontujme si nyní výsledky tohoto zkoumání s úpravami, provedenými našimi zákony po roce 1948. Přitom se zaměříme zejména na ty momenty, v nichž úpravy v předchozí kapitole zkoumané nejsou podle našeho názoru zcela v souladu s hmotněprávní

⁸⁾ Bulletin Věrchovnogo Suda RSFSR 1962, č. 9, str. 7, jehož se dovolávají Čečina—Čečet: Graždanskij process, Moskva 1968, str. 159.

úpravou kompenzace. Nadto se i ocitají v rozporu s jednou ze základních zásad moderního procesu, zásadou rovného postavení účastníků, jejíž uplatnění má zvláštní význam v řízení, v němž účastníci jsou v postavení odpůrců a kde (jedině) je kompenzace aktuální.

Náš první civilněprocesní kodex vydaný po Ústavě 9. května, občanský soudní řád z r. 1950 (zák. č. 142/1950 Sb.) neměl ustanovení, které by dovolovalo rozhodovat odděleně o pohledávce žalobní a pohledávce namítané k započtení. Nebylo tedy přípustné rozhodnout tak ani rozsudkem částečným, neboť nešlo o část předmětu řízení ve smyslu kvantitativního dělení tohoto předmětu, jak je mělo na mysli ustanovení § 149 odst. 2, tím méně rozsudkem mezitimním podle 3. odstavce téhož paragrafu, dovolujícího rozhodnout nejprve o základu předmětu řízení a pak o jeho výši, neboť ani toto dělení předmětu řízení, připouštějící oddělené rozhodnutí, neodpovídá situaci vytvořené námitkou kompenzace.

O tom nebylo pochyb ani v praxi, ani v teorii, které správně vycházely z hmotněprávní úpravy započtení, podle níž (§ 326 obč. zák. z r. 1950) docházelo při jednostranné kompenzaci kompenzabilních pohledávek k jejich zániku okamžikem jejich střetu.⁹⁾

Proto také důsledně zákon v § 422 ukládal soudu, aby v případě, že žalovaný uplatňuje vzájemnou pohledávku způsobitou k započtení, rozhodl i o ní ve výroku rozsudku, tj. v rozsudku o žalobě.

Ani v případě uplatnění vzájemné pohledávky samostatnou žalobou — žalobou navzájem, nebyl žalobce (původní žalovaný) zákonem nijak omezován, již proto ne, že tato žaloba nebyla zákonem zvlášť upravena, neboť podle důvodové zprávy k § 422 nebyla shledána toho potřeba, když příslušnost soudu původní žaloby byla dána pro žalobu uplatňující pohledávku vzájemnou (vlastně jen její zbytek převyšující pohledávku hlavní žaloby) citovaným ustanovením, které ukládalo soudu rozhodnout na návrh žalovaného i o části vzájemné pohledávky převyšující sumu uplatněnou žalobou.

Zákonná úprava z r. 1950 neomezovala žalovaného časově v uplatnění vzájemné pohledávky podle převládajícího názoru¹⁰⁾ ani v odvolacím řízení.

Náš poradím druhý, v přítomné době platný občanský soudní řád z roku 1963 (zák. č. 99/1963 Sb.) po ústavě z r. 1960 nepřinesl, pokud jde o předmět našeho zájmu, žádnou obsahovou změnu. Platí to jak o ustanovení o částečném a mezitimním rozsudku (§ 152 odst. 2), tak o rozhodnutí o pohledávce uplatněné žalovaným k započtení (§ 98), kteréž ustanovení ovšem mluví o uplatnění částky přesahující pohledávku žalobcovu jako o vzájemném návrhu čili o vzájemné žalobě, pro níž pak je dána příslušnost soudu žaloby hlavní podle § 89.

V tomto ohledu nepřinášejí změny ani náměty na novelizaci některých ustanovení obč. soud. řádu z počátku roku 1971.

⁹⁾ Srovnej Komentár k obč. súdn. poriadku, I. díl, Bratislava 1958, str. 585.

¹⁰⁾ Srovnej v pozn. 9 cit. komentář, str. 670.

Shrneme-li tedy výsledky provedené konfrontace, dospíváme k závěru, že naše nová úprava kompenzace v procesu, jak byla nastoupena již v obč. soud. řádu z roku 1950, na níž obsahově setrvává i obč. soud. řád z r. 1963 a jíž se zatím nedotýkají ani zásady připravované novelizace obč. soud. řízení, vyhovuje požadavkům, jež na ni třeba klást z hlediska náležité komplementárnosti hmotného a procesního práva a z hlediska demokraticky chápané rovnosti v postavení sporných stran v občanském soudním řízení.

Mohlo by se tedy zdát, že jsme celé toto dosavadní zkoumání prováděli zbytečně, když je všechno v pořádku. Domníváme se, že nikoliv. V současné době se uplatňují — a to nejen u nás, ale i v jiných socialistických i kapitalistických státech snahy po takové úpravě civilního soudního řízení, které by znamenalo jednak jeho zjednodušení, jednak jeho zrychlení (zpravidla souvisící a závislé na zjednodušení). Tyto tendence jsou pochopitelné a lze je jen vítat, neboť ochrana subjektivních práv, poskytovaná v procesu jen obtížně a s prodlením, ztrácí přirozené na své účinnosti a stává se problematickou. V tom směru je otázkou, kterou nelze v této studii rozebírat, zda není určitým nedostatkem našeho občanského procesu, že — kromě nákladové sankce (§ 147 o. s. ř.) — platný obč. soudní řád nestíhá účastníky nijak za zaviněné průtahy v řízení. I v jiných socialistických státech se ozývají hlasy nejen v právní praxi, ale i teoretiků, zdůrazňující potřebu zvýšení odpovědnosti účastníků řízení za vedení sporu.⁴¹⁾ Bylo by nasnadě hledat odpomoc v takové úpravě kompenzace ve sporu, která by byla motivována snahou bránit průtahům a kterou kritizujeme jako nevyhovující z důvodů dříve uváděných.

Vyložili jsme podrobně, proč diskriminující nakládání s námitkou kompenzace ve vztahu k jiným obranám žalovaného nebo i k postupu žalobce považujeme za neslučitelné s moderním socialistickým procesem. I když tedy bylo by jen vítat takovou úpravu občanského procesu, která by umožňovala jeho zrychlení, třeba na druhé straně trvat na tom, aby příslušná ustanovení platila obecně vůči všem účastníkům řízení a zásadně ohledně všech jejich procesních úkolů a nepostihovala zvláštními sankcemi uplatňování kompenzace ve sporu. Řešení nedbající této zásady by nebylo pokrokem, nýbrž krokem zpět na cestě zdokonalování našeho právního řádu.

IV.

Druhou základní otázkou, která byla a je předmětem úvah teorie de lege lata i de lege ferenda a byla též různě zákonodárcem řešena, je otázka, zda, event. pokud námitka započtení zakládá překážku zahájené rozepře, a může vyvolat účinky věci pravomocně rozsouzené o pohle-

⁴¹⁾ Např. v Maďarsku L. Névai: Die Entwicklung des Zivilprocesses in Ungarn in den letzten Jahren, Zeitschrift für Rechtsvergleichung 2/1971, str. 94.

dávce namítnuté k započtení, a tím i založit překážku věci pravomocně rozhodnuté.¹²⁾

I tato otázka má určitou souvislost s požadavkem urychlení řízení, její závažnost však daleko překračuje význam vyplývající z uplatňování tohoto požadavku, a to zejména pokud jde o zabezpečení právní jistoty. I při jejím zkoumání budeme postupovat metodou zvolenou v předchozím případě a rozhledneme se nejprve po tom, jak ji řešil, popř. řeší zákonodárce, a to jednak v procesních rádech platných na území našeho státu, jednak některých procesních rádech cizích.

Rakouský civilní soudní řád stanovil v § 411, že rozhodnutí o tom, je-li nebo není-li tu vzájemná pohledávka, kterou žalovaný uplatňoval ke kompenzaci, je účastno právní moci jen do částky, kterou má být vzájemná pohledávka započtena.

Také na Slovensku platný uherský občanský soudní řád měl výslovnou úpravu této otázky v ustanovení § 412, podle něhož také vzájemná pohledávka, která je započítána do rozsudku, nemůže být znovu do výše započítání uplatňována. I když každé z těchto ustanovení je rozdílně formulováno (prvé mluví o účincích právní moci obecně, zatímco druhé zdůrazňuje její negativní stránku), obě jasně přiznávají rozhodnutí o vzájemné pohledávce účinky právní moci, tj. především jeho závaznost a za druhé založení překážky pro zahájení nového řízení o téže věci.

Také již zmíněný návrh zákona o soudní příslušnosti a civilního řádu soudního měl v § 415 ustanovení, že rozhodnutí o tom, zda tu je či není vzájemná pohledávka, kterou žalovaný uplatňoval započtením, je účastno právní moci jen až do částky, kterou má být započtena.¹³⁾ I zde se tedy vycházelo z nezbytnosti přiznat rozhodnutí o vzájemné pohledávce účinky právní moci.

Ríšsko-německý civilní procesní řád stanovil v § 322 odst. II, že uplatnil-li žalovaný započtení protipohledávky, je rozhodnutí, že protipohledávka nepozůstává, účastno právní moci až do výše částky, do níž započtení bylo uplatněno.

Judikatura i literatura¹⁴⁾ vykládala toto ustanovení extenzivně, vztahující je i na případy, kdy žaloba byla zamítnuta (úplně či částečně) z důvodu zániku žalobní pohledávky v důsledku započtení, a to podle našeho názoru správně, neboť důvod zákonodárcova mlčení o případě, kdy kompenzace

¹²⁾ K poměru těchto dvou překážek podotýká Štajgr (Kompenzace v občanském soudním řízení, Sborník Studií z občanského práva, Orbis, Praha 1953, str. 96), že překážka rei iudicatae je nemyslitelná bez překážky litispendence, zatímco v opačném směru taková logicky nutná závislost není.

¹³⁾ Tento návrh byl v poslední fázi příprav před uzákoněním (k němuž pak již nedošlo) zpřesněn jako vládní návrh tak, že slova „rozhodnutí o tom, zda tu je či není vzájemná pohledávka, kterou žalovaný uplatňoval započtením“ byla nahrazena slovy „rozhodnutí o tom, že vzájemná pohledávka, kterou žalovaný uplatňoval započtením, není po právu nebo že zanikla kompenzací“. Srov. B. Nýdl: Kompenzace v čs. civilním právu procesním, Praha 1937, str. 391, pozn. 1.

¹⁴⁾ Srov. W. Grunsky: Grundlagen des Verfahrensrechts, Bielefeld 1970, str. 125; L. Rosenberg: Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, Berlin 1929, str. 322.

byla uznána za účinnou, není zřejmě v tom, že by účinky právní moci nechtěl vztáhnout i na tento případ, nýbrž že si byl vědom, že nelze dobře mluvit o protipohledávce jako o existující, když v důsledku provedené kompenzace zanikla i ona.

V sovětských občanských procesních kodexech (a to ani v Základech občanského soudního řízení, ani např. v občanském procesním kodexu RSFSR) se nesetkáme se zvláštním ustanovením o účincích právní moci, pokud je rozhodováno o vzájemné pohledávce uplatněné k započtení. Přesto se v literatuře uznávalo již před účinností nových kodexů, kdy pozitivní právo nemělo ustanovení o účincích pravomocných rozhodnutí, že v důsledku prejudiciality skutečností a právních vztahů, na něž se odvolával žalovaný a které byly soudem položeny za základ soudního rozhodnutí, nemohou tyto skutečnosti a vztahy být předmětem jiného rozhodnutí. Proto námitka vzájemné pohledávky (k započtení) má stejný materiálně právní následek jako žaloba navzájem.¹⁵⁾

Nepochybně ke stejným závěrům bude třeba dospět za platného stavu. Jak Základy občanského soudního řízení (čl. 39 odst. 3), tak třeba Občanský procesní kodex RSFSR (čl. 208) stanoví o účincích právní moci, že nelze podat znovu tutéž žalobní žádost z týchž důvodů, ani popírat v jiném procesu soudem zjištěné skutečnosti a právní vztahy. Poněvadž sem nepochybně třeba podřadit i právní vztahy založené započtením vzájemné pohledávky, dospíváme nezbytně k závěru, že i v sovětském civilním procesu je rozhodnutí o námitce započtení účastno právní moci. Citovaná zákonná ustanovení mají ovšem dosah daleko širší, když propůjčují účinky právní moci i jiným právním vztahům a skutečnostem zjištěným v důvodech rozhodnutí, to nás však pro naši otázku nezajímá.¹⁶⁾

S podobnou situací (že totiž otázka není výslovně řešena v zákoně, je však takto vykládána jak teorií, tak praxí) se setkáváme v Polsku. Článek 366 Kodexu civilního řízení stanoví, že pravomocný rozsudek má povahu věci rozsouzené toliko pokud se týká toho, co tvořilo v souvislosti s důvodem sporu předmět rozhodnutí, a sice toliko mezi týmiž stranami.

L. Ostrowski v článku cit. v pozn. 1 přesvědčivě dovozuje, že při námitce kompenzace má obsah rozhodnutí stejný význam pro rozhodnutí o pohledávce žalobní jako pro rozhodnutí prejudiciální otázky existence vzájemné pohledávky, neboť uzná-li soud kompenzaci důvodnou a žalobu zamítne, rozhodne tím s bezprostředním praktickým účinkem o dosud sporném nároku žalovaného. Přitom nelze činit co do účinků závaznosti rozdíl mezi uznáním protipohledávky a negativním rozhodnutím o ní. Dodává pak, že má-li rozhodnutí o kompenzaci ať pozitivní, či negativní účinky věci rozsouzené, je něčím víc než rozhodnutím prejudiciálním, neboť rozhodnutí čistě prejudiciální nezakládají věc rozsouzenou.

¹⁵⁾ Srov. L. I. Anisimova: Vstrečnyj isk, Izvěstija vyšších učebných zavedeníj — Pravovedenie 1/1965, str. 145.

¹⁶⁾ Jinak o tom srov. J. Hrdlička: Právní účinky rozhodnutí, jež je v rozporu se skutečnými právními poměry, Právnick č. 7/1963, str. 541.

Proto Ostrowski považuje za správné stanovisko Nejvyššího soudu, že při meritorním rozhodnutí o kompenzaci má pravomocný rozsudek povahu věci rozsouzené ohledně obou pohledávek.

I ve švýcarském procesním právu je podle jednotlivých kantonálních zákonů přiznávána právní moc i rozhodnutí o protipohledávce až do kompenzované částky (M. Guldener: *Schweizerisches Zivilprozessrecht*, Zürich 1958, str. 307). Také v zákoně o civilním řízení připravovaném v Německé demokratické republice, jehož definitivní návrh není zatím dostupný, se vychází z toho, že právní moc rozsudku se má vztahovat i na protipohledávky, pokud byly namítnuty k započtení.¹⁷⁾

V.

Obdobně jako v kapitole III. chceme nyní postupovat i pokud jde o otázku úpravy kompenzace v procesu se zřetelem na její význam pro právní moc rozhodnutí vydaného v řízení, kde námitka kompenzace byla uplatněna. Podrobíme tedy rozboru v tom směru právní úpravu našich procesních řádů, vydaných po roku 1948.

Občanský soudní řád z roku 1950 měl o právní moci ustanovení jednak v § 161 odst. 1, který stanovil, kdy je rozsudek pravomocný, a vymezoval tak jediné formální stránku právní moci, jednak v § 57 odst. 1, písm. c), který pojednává o překážce věci pravomocně rozhodnuté, tedy toliko o jedné stránce materiální právní moci (nazývané též někdy výlučností pravomocného rozhodnutí). O druhé stránce, tj. o účincích závaznosti, se tento zákon nezmiňuje, zřejmě pokládal tuto vlastnost pravomocného rozhodnutí za samozřejmou, a tak také byla věc celkem chápána i v teorii.¹⁸⁾ Důsledně se pak ovšem zákon nezmiňoval ani o účincích právní moci, pokud jde o pohledávku namítanou k započtení. Obecně se však v teorii i v praxi přijímalo,¹⁹⁾ že rozhodnutí o kompenzační námitce zakládá překážku věci rozsouzené, jen pokud bylo pojato do výroku rozsudku, a to proto, že jen výrok rozsudku nabývá právní moci, což bylo dovozováno z toho, že nebylo přípustné odvolat se jen proti důvodům rozsudku (§ 172 odst. 1 o. s. ř.). Proto také důsledně stanovil § 422 o. s. ř., že soud má rozhodnout ve výroku rozsudku i o vzájemné pohledávce, kterou uplatnil žalovaný a která je způsobilá k započtení, a to bez zřetele na to, zda o to žalovaný požádal či nikoliv (na rozdíl od případu, kdy šlo o tu část vzájemné pohledávky, která převyšuje pohledávku žalobní a kdy žádost žalovaného zákonem tu požadovaná představuje vlastně vzájemnou žalobu).

Znění rozsudečného výroku v tomto případě působilo některé potíže vyplývající z nedomyšlení hmotněprávních účinků kompenzace, ale to nás jakožto problém již odezdnělý zatím nezajímá. Správně však bylo zdůrazňováno,²⁰⁾ že byla-li zjištěna neexistence vzájemné pohledávky, musí se

¹⁷⁾ Srov. *Neue Justitz* č. 6/1970, str. 175.

¹⁸⁾ Na místo jiných srov. *Komentář cit. v pozn. 9*, na str. 624.

¹⁹⁾ Srov. *Komentář cit. v pozn. 9*, str. 297 a *Štajgr v práci cit. v pozn. 12*, str. 82.

²⁰⁾ *Štajgr v práci cit. v pozn. 12*, str. 87.

rozsudek ve výroku i o této skutečnosti vyslovit, má-li být v tomto smyslu o namítané protipohledávce rozhodnuto s účinky právní moci.

Vzhledem ke dříve zmíněné logické závislosti překážky litispendence na překážce věci pravomocně rozsouzené zakládalo vznesení námitky započtení překážku litispendence do výše pohledávky žalobní i v případě, že žalovaný nenavrhl, aby o jeho protipohledávce bylo rozhodnuto ve výroku (neboť to musil soud učinit i bez jeho návrhu), kdežto co do částky převyšující pohledávku žalobní jen v případě, že o to požádal.

Platný občanský soudní řád otázku účinků rozhodnutí vydaného v řízení, v němž byla uplatněna vzájemná pohledávka k započtení co do právní moci zvlášť neřeší, i když na uplatnění vzájemné pohledávky pamatuje zvláštním ustanovením (§ 98), podle něhož vzájemným návrhem (který připouští a upravuje předchozí § 97 a který je běžně nazýván vzájemnou žalobou, když v řízení, které má povahu sporu, je vžité označení účastníků jako žalobce a žalovaný — § 90), je i projev odpůrce (žalovaného), jímž proti navrhovateli (žalobci) uplatňuje svou pohledávku k započtení, avšak jen pokud navrhuje, aby bylo přisouzeno více, než co uplatnil navrhovatel.

Paragraf 159, který ve 2. a 3. odstavci má ustanovení o materiální právní moci (z nichž nás bude zajímat zejména odstavec 2, podle něhož je závazný jen výrok pravomocného rozsudku), se o pohledávce namítnuté k započtení nezmiňuje.

Tato skoupost v zákonodárcově vyjádření vyvolala řadu pochybností v teorii i praxi, zejména v otázkách, zda, popř. kdy má soud o vzájemné pohledávce rozhodnout ve výroku rozsudku či jen v jeho odůvodnění a dále o účincích litispendence a věci rozsouzené. O obou těchto otázkách byly vysloveny zcela protichůdné názory.²¹⁾

To bylo nepochybně důvodem toho, že v zásadách připravované novelizace občanského soudního řádu z počátku r. 1971 byla navrhována i změna dosavadních ustanovení § 98 o. s. ř., a sice tak, že za vzájemný návrh se má považovat i projev odpůrce, jímž proti navrhovateli uplatňuje svou pohledávku k započtení nad částku uplatněnou žalobou. O vzájemné pohledávce, pokud nepřevyšuje částku uplatněnou žalobou, měl by soud rozhodnout na návrh odpůrce ve výroku rozsudku.

V pozdějším znění připravované „malé“ novely se již tento návrh nevyskytuje a byl patrně odsunut pro pozdější rozsáhlejší novelizaci občanského soudního řádu, zvláště když podle mínění některých státních orgánů (Nejvyšší soud ČSSR a generální prokurátor ČSR) dosavadní úprava při náležitém výkladu zatím vyhovuje. Přesto povaha této studie vyžaduje zabývat se i tímto pokusem o řešení problémů kompenzace v procesu.

Porovnáme-li pokus o řešení našeho problému obsažený ve zmíněných zásadách s platným ustanovením, zjišťujeme, že obsahový rozdíl je jediné v tom, že soud má rozhodnout ve výroku rozsudku o vzájemné pohledávce žalovaného i v případě, že nepřevyšuje žalobní pohledávku, ovšem jen

²¹⁾ Srov. Komentář k obč. soud. řádu 1970, díl I, str. 354–355.

když to žalovaný navrhuje. Tím mělo být zřejmě zajištěno, aby i v těchto případech (tj. když ke kompenzaci namítaná pohledávka není vyšší než pohledávka žalobní) rozhodnutí o vzájemné pohledávce bylo účastno právní moci a její uplatnění tak založilo překážku věci zahájené (§ 83 o. s. ř.), když podle znění zákona (§ 159 odst. 2 o. s. ř.) jen výrok pravomocného rozsudku projevuje účinky závaznosti.

Pokusíme se nyní podrobit kritickému rozboru platný právní stav i právě zmíněný námět a dobrat se pokud možno optimálního řešení i z hlediska účinků právní moci rozsudku, kterým bylo rozhodováno o vzájemné pohledávce namítnuté k započtení. Přitom se neobejdeme bez toho, abychom si, byť co nejstručněji, nepřipomněli podstatu a význam materiální právní moci a rovněž její dosah určený konkrétní právní úpravou.

Teprve svou závazností, ať již obecnou, či jen obmezenou na určité subjekty, se pravomocné rozhodnutí stává činitelem, který se touto svou vlastností odlišuje od jiných projevů vůle, vyslovujících se o určité (sporné) otázce. A je tak typickým aktem státní moci, jehož respektování je vynutitelné právě touto státní mocí. Je pak jen důsledkem účinků této závaznosti, jak je vyjádřena ve 2. odstavci § 159 o. s. ř., jestliže podle 3. odstavce téhož ustanovení není dovoleno znovu projednávat věc, o níž bylo pravomocně rozhodnuto, neboť při šetření ustanovení odstavce 2. by nové rozhodnutí nemohlo vyznít jinak než rozhodnutí dřívější a nové řízení by se tak ukázalo zcela zbytečným.

Jestliže z těchto hledisek uvažujeme potřebu vztáhnout účinky právní moci i na rozhodnutí o vzájemné pohledávce k započtení namítané, myslím, že není žádného důvodu takové účinky pravomocnému rozhodnutí odpírat. Jde tedy spíše jen o to, jakou zákonnou úpravu volit, popřípadě jak formulovat příslušná zákonná ustanovení, aby tento nepochybně správný cíl byl zajištěn pokud možno bezpečně.

Nežli se pokusíme na tuto otázku odpovědět, je třeba ještě připomenout, k jakým důsledkům vede názor, že rozhodnutí o vzájemné pohledávce (přirozeně kromě případů, kde byla uplatněna samostatnou vzájemnou žalobou) není účastno právní moci: Nejenže se tím dovoluje jednat o téže věci znovu, nýbrž riskuje se i vydání kontrétních rozhodnutí o téže věci. To samo by snad mělo stačit k odmítnutí takového řešení.

Vraťme se však k vytčenému úkolu. Podle koncepce našeho platného obč. soud. řádu (§ 159 odst. 2 mluví výslovně o výroku pravomocného rozsudku), stejně tak jako obč. soud. řádu z r. 1950 (kde se omezení právní moci na výrok rozsudku odvozovalo z ustanovení § 172 odst. 1, které — stejně jako § 202 odst. 2 platného o. s. ř. — nepřipouštělo odvolat se jen proti důvodům rozsudku), se právní moc rozsudku nevztahuje na důvody rozsudku, tedy ani na skutečnosti a právní vztahy tam zjištěné. Považujeme-li tuto koncepci za správnou²²⁾ a budeme tudíž z ní jako takové v dalším vycházet, vyvstává především otázka, co do výroku rozsudku

²²⁾ Podrobné zdůvodnění viz J. Hrdlička: Oprava důvodů rozhodnutí, v tomto časopise č. 4/1964, str. 76—80.

patří. Podle § 155 věta 1 má soud ve výroku rozsudku vyslovit obsah rozhodnutí ve věci samé. V souvislosti s tím třeba vycházet z toho, že podle § 152 odst. 2 věta 1 má být rozsudkem rozhodnuto o celé projednávané věci, s výjimkou rozsudku částečného a mezitímního, jichž přípustnost v případě námitky započtení platný obč. soud. řád nezavedl a nebylo by ani z teoretického hlediska žádoucí, jak jsme podrobně zdůvodnili v kapitole III. této studie.

Otázka se tak koncentruje na to, co tvoří obsah projednávané věci, tzn. věci samé, jak třeba dovodit z návaznosti druhého odstavce § 153 o. s. ř. na ustanovení odstavce prvního stanovícího, že rozsudkem se rozhoduje o věci samé. Předmětem našeho zkoumání je tedy jinými slovy otázka, co je předmětem řízení, o němž má být rozhodnuto rozsudkem, a sice zásadně způsobem vyčerpávajícím celý předmět řízení. Konkrétně pak, zda vzájemná pohledávka namítnutá k započtení je částí předmětu řízení. Na tuto otázku třeba odpovědět podle našeho mínění kladně. Z toho zřejmě vychází i § 98 o. s. ř., když uplatnění vzájemné pohledávky k započtení považuje za vzájemný návrh, i když s obmezením na částku přesahující pohledávku žalobní. Tím, že zákon prikazuje posuzovat kompenzační námitku ve zbylé části, tj. pokud nepřesahuje žalobní pohledávku, jen jako obranu proti návrhu, nemohl zákon nic změnit na tom, že i o této části vzájemné pohledávky se jedná za tím účelem, aby o ní mohlo být rozhodnuto, čili i ona je předmětem řízení.²³⁾

Ustanovení § 98 věta druhá, prikazující posuzovat projev, jímž žalovaný uplatňuje vzájemnou pohledávku, pokud nenavrhuje, aby mu bylo přisouzeno více, než co uplatnil žalobce, jen jako obranu proti žalobě, je tedy záměrnou odchylkou od zásadního pojetí zákona, pokud jde o chápání předmětu řízení, o němž má být rozsudkem rozhodnuto. Důvody této odchylky, bohužel, zákonodárce v důvodové zprávě neuvedl, neboť tato (společná k §§ 95 až 99) se o námitce započtení nezmiňuje, čímž jistě přispěla i ke sporům, které se při výkladu § 98 rozvinuly.

Zmíněné již řešení v zásadách připravované novelizace obč. soudního řádu, které, jak z jeho zdůvodnění je zřejmé, mělo být pokusem o odstranění sporů, není podle našeho názoru o nic šťastnější než platná úprava a kromě toho je možno mít proti němu vážné teoretické námitky. I ono

²³⁾ Výstižně o tom poznamenává V. Nesrovnal v článku: Dispoziční zásada občianskeho súdneho konania, Právnické štúdie č. 1/1969, str. 106, že pokud jde o započtení nepřesahující žalobní pohledávku, vytváří zákon fikci, že se návrh posuzuje jako obrana, přičemž však na podstatě úkonu se tím v zásadě nic nemění. Také cit. komentář vychází z toho, že i námitka započtení je předmětem projednání věci (str. 559) a doklady o tomto celkem samozřejmém chápání věci bychom našli v literatuře i jinde (např. W. Grunsky v práci Grundlagen des Verfahrensrechts, Bielefeld 1970, na str. 125 spatřuje v uplatnění protipohledávky k započtení rozšíření předmětu řízení; Hora v učebnici Civilní procesní právo z r. 1947 na str. 108 říká, že předmětem sporu jsou všechny skutečnosti tvořící podklad rozsudku, i ty, jež jsou uplatňovány žalovaným, pokud se domáhá, aby i o nich bylo rozhodnuto rozsudkem, a jako příklad uvádí i vzájemnou pohledávku namítnutou k započtení.

zřejmě vychází z toho, že rozhodnutí o vzájemné k započtení namítané pohledávce žalovaného může být účastno právní moci jen tehdy, jestliže se tak stalo ve výroku rozhodnutí, s čímž jistě třeba souhlasit. Nelze však přitom přehlížet, že uplatnění vzájemné pohledávky k započtení zůstává uplatněním, ať žalovaný navrhuje, aby stanovisko soudu k němu bylo zaujato ve výroku rozsudku či nikoliv. Není dost důsledné a z hlediska rovnosti účastníků ani vhodné požadovat od žalovaného něco, co se nevyžaduje od žalobce, aby totiž vedle toho, že své právo uplatnil, ještě navrhoval, aby o něm bylo rozhodnuto, když druhé je zahrnuto již v prvním. Nadto je napovázanou, aby účastníku bylo dáno oprávnění nepřímou rozhodovat o tom, zda rozhodnutí bude mít účinky materiální právní moci (a to i pokud jde o její negativní stránku — založení překážky věci rozsouzené), či zda tyto účinky mít nebude se všemi negativními důsledky z toho plynoucími a již dříve zmíněnými.

Nežli se pokusíme nalézt řešení našeho problému, třeba se vypořádat ještě s jednou otázkou, která je pro ně významná, zda totiž rozhodnutí o tom, že existovala vzájemná pohledávka namítaná k započtení, není rozhodnutím jen o prejudiciální otázce.

Kladně zodpovídá tuto otázku Štajgr a tvrdí, že rozhodnutí o vzájemné pohledávce, přestože bylo pojato podle § 422 o. s. ř. (z r. 1950) do výroku rozsudku, není samo cílem, nýbrž jen prostředkem zjednávacím podklad pro řešení otázky započtení a vyřešení této otázky — to je cíl a závěr celého řízení a jeho dostižení dochází výrazu ve výroku rozhodnutí.²⁴⁾

Ostrowski (v článku cit. v pozn. 1) naproti tomu říká, že rozhodnutí o kompenzaci, ať již pozitivní či negativní, které má účinky věci rozsouzené, je něčím víc než rozhodnutím prejudiciálním, když rozhodnutí čistě prejudiciální nezakládají věc rozsouzenou.

Prejudiciální otázkou se v teorii celkem shodně rozumí taková právní skutečnost (právo, právní poměr), jejíž existence či neexistence by měla vliv na rozhodnutí věci projednávané soudem a která sama může být předmětem řízení téhož či jiného soudu nebo jiného orgánu.²⁵⁾ Třeba ovšem dodat, že taková otázka nesmí být přímo předmětem rozhodnutí, neboť jinak by ztrácela povahu prejudiciálnosti. Jak je tomu tedy s námitkou kompenzace vzájemnou pohledávkou? Jestliže žalovaný svou vzájemnou pohledávku uplatní k započtení na pohledávku žalobcovu, činí tak přece nejen proto, aby soud konstatoval skutečnost, že ke kompenzaci došlo, nýbrž aby z tohoto zjištění vyvodil přímý důsledek pro své rozhodnutí o pohledávce žalobní. Jestliže uzná, že účinky kompenzace nastaly a že tedy žalobní pohledávka (zcela nebo zčásti) zanikla, projeví se to v jeho rozhodnutí tím, že žalobu (zcela nebo zčásti) zamítne; jestliže dojde k závěru opačnému ať již proto, že vzájemná pohledávka neexistuje nebo se nehodí k započtení, i to nalezne výraz v rozhodnutí, jímž za předpokladu

²⁴⁾ Srovnej práci cit. v pozn. 12, str. 104.

²⁵⁾ Srov. cit. Komentář, str. 336; A. Wintrová: Prejudiciální otázka v občansko-právním řízení, Socialistická zákonost 1967, str. 93 a literaturu tam citovanou.

splnění jiných podmínek bude vyslovena povinnost plnit žalobní pohledávku. Ve všech těchto případech se tedy stává vzájemná pohledávka k započtení namítaná vlastním předmětem rozhodování, a to z vůle žalovaného, který se dožaduje rozhodnutí v tom smyslu, že žalobcova pohledávka v důsledku započtení zanikla zcela nebo zčásti. To je z hlediska žalovaného vlastním cílem řízení a nelze tedy podle mého názoru oprávněně tvrdit, že rozhodnutí soudu o vzájemné pohledávce je toliko prostředkem zjednávajícím podklad pro řešení otázky započtení.

VI.

Jestliže tedy vycházíme ze stanoviska dříve zdůvodněného, že teoreticky jedině správné je vztáhnout účinky právní moci rozsudku i na pohledávku, která byla namítnuta k započtení, zbývá nám zkoumat, jak tuto zásadu v zákoně vyjádřit, aby legislativní úprava nezavdávala zbytečně podnět k nežádoucím pochybnostem, jak jsme toho byli svědky dosud.

Připomeneme-li si přehled, který jsme si sestavili ohledně některých právních řádů v kapitole IV. a na začátku kapitoly V., zjistíme, že zákonodárce postupoval v zásadě dvojím způsobem. Buď o této otázce vůbec pomlčel, nebo ji tak či onak řešil přímo nebo někdy i nepřímou. Bylo by zjednodušováním problému chtít hodnotit některou z těchto metod jako teoreticky správnější. Užitečnější bude zjistit, byť jen zcela stručně, jaký vliv ten či onen zvolený postup měl pro zajištění jinak většinou uznávané nezbytnosti přiznat pravomocnému rozhodnutí účinky právní moci i ohledně vzájemné pohledávky namítnuté k započtení. Shrňme-li zjištění na zmíněných místech učiněná, vidíme, že většina námi zkoumaných právních řádů (rakouský, uherský, říšskoněmecký, maďarský, belgický a švýcarské civilní procesní kodexy) dala přednost výslovnému řešení otázky právní moci rozhodnutí o vzájemné pohledávce a že stejný postup volily i připravované kodifikace (unifikační civilní řád soudní z první republiky a v Německé demokratické republice). Mezi těmi úpravami, které se o naši otázce nezmiňují, zvláštní místo zaujímá úprava sovětská, kde ovšem — jak bylo dříve (str. 216) vyloženo — výsledek je stejný, jako kdyby byla řešena výslovně kladně, a to proto, že právní moci jsou tam účastny i skutečnosti a právní vztahy zjištěné soudem v důvodech rozhodnutí, tedy i právní vztahy založené započtením vzájemné pohledávky.

Vedle našich dvou úprav (z r. 1950 a 1963) je to tedy jediné Polsko, kde v zákoně nenalézáme řešení otázky právní moci rozhodnutí; pokud jde o pohledávku namítanou k započtení. I tam však věc nebyla zřejmě nepochybná, když musila být řešena — jak jsme viděli (str. 217) — rozhodnutím Nejvyššího soudu.

Zdá se tedy, že přece jenom je spíše dát přednost úpravě, která se řešení naší otázky nevyhýbá. Přitom by se mělo vycházet ze správné zásady, že právní moci je účasten jen výrok rozsudku a volit tedy takovou formulaci textu příslušného zákonného ustanovení, která by postihovala všechny případy rozhodnutí o vzájemné pohledávce namítané k započtení.

Toto rozhodnutí může vyznít buď tak, že v důsledku námitky kompenzace žalobní pohledávka zanikla buď zcela, nebo zčásti, nebo že vzájemná namítaná pohledávka není po právu (zcela nebo zčásti), nebo že se nehodí k započtení, a konečně že k rozhodování o ní není dána pravomoc soudu. O posledním případě pojednáme zvlášť se zřetelem na rozdílné názory o této otázce vyslovené. Případ námitky započtení pohledávkou, která se k započtení nehodí, nečiní z hlediska účinků právní moci potíží, neboť o její existenci či neexistenci se rozhodnutí nevyslovuje a nepatří tedy zjištění o její nezpůsobilosti pro započtení do výroku rozsudku, nýbrž toliko do důvodů, jak je též jednoznačně zastáváno.²⁶⁾ Ze zákonného ustanovení by však mělo být zřejmé, že s účinky právní moci se soud vyslovuje (a to ve výroku) jen ohledně vzájemné pohledávky, která je k započtení způsobilá.

Zabývejme se tedy nejprve případy prvním a druhým. V prvním, tj. když bylo uznáno na důvodnost námitky kompenzace, byl tím zjištěn úplný či částečný zánik žalobní pohledávky, současně ovšem i zánik pohledávky vzájemné, a to u obou do výše pohledávky k započtení namítané. Bude tedy výrok rozsudku nutně mít povahu výroku určovacího ať již v tom smyslu, že se zjišťuje, že žalobní pohledávka zanikla započtením pohledávky vzájemné, nebo že zanikla pohledávka vzájemná započtením na pohledávku žalobní, popřípadě že pohledávka žalobní i pohledávka vzájemná zanikly v důsledku započtení, a to pohledávka žalobní do výše, v níž byla na ni započtena pohledávka vzájemná, což by asi bylo nejjednodušší. V každém případě by bylo však třeba vyvodit z toho důsledek i pro samu žalobu, kterou by bylo nutno zcela nebo zčásti zamítnout.

I ve druhém případě, tj. nebyla-li vzájemná pohledávka uznána ať zcela či zčásti důvodnou, bude výrok rozsudku mít určovací charakter. V tomto případě přirozeně (a to v rozsahu, v jakém nebyla uznána za důvodnou) zůstane bez vlivu na výrok o povinnosti plnit pohledávku žalobní.

Jde nyní o to, jak příslušné ustanovení formulovat, aby při jeho aplikaci mohly tyto důsledky pro výrok rozsudku být bez pochyb vyvozeny. Zásadně se nabízejí dvě možnosti, a to doplněním buď ustanovení § 155 o. s. ř., které stanoví, co má obsahovat výrok rozsudku, nebo ustanovení § 159 odst. 2 o. s. ř., které pojednává o závaznosti výroku pravomocného rozsudku.

V prvním případě by bylo třeba v § 155 o. s. ř. vyslovit, že byla-li uplatněna započtením vzájemná k započtení způsobilá pohledávka, vysloví se soud ve výroku i o zániku vzájemných pohledávek, pokud se kryjí, popřípadě o tom, že vzájemná pohledávka není po právu. Poněvadž výrok rozsudku je účasten právní moci, vztahovaly by se takto účinky právní moci i na vzájemnou pohledávku započtenou podle rozsudku na pohledávku žalobní.

Kdybychom chtěli vyjádřit stejné pravidlo o účincích právní moci, pokud jde o pohledávku namítnutou k započtení, v souvislosti s ustanovením

²⁶⁾ Za jiné srov. Štajgr v práci cit. v pozn. 12, str. 88; Komentář, str. 357.

pojednávajícím o právní moci (§ 159 o. s. ř.), bylo by třeba doplnit toto ustanovení novým (třetím) odstavcem, v němž by bylo stanoveno, že účinky právní moci se vztahují i na výrok rozhodnutí, jímž byl zjištěn zánik vzájemných pohledávek v důsledku započtení nebo bylo zjištěno, že vzájemná pohledávka namítnutá k započtení neexistuje (není po právu).

Domnívám se, že lépe by vyhovovala eventualita první, i když důsledky, o něž nám jde, vyplynou teprve z použití ustanovení § 159 odst. 2 o. s. ř. To proto, že jednak při tomto postupu by došla jasného výrazu i myšlenka, že i rozhodnutí o pohledávce namítnané k započtení je součástí předmětu sporu („věcí samou“, jak říká § 155 o. s. ř.), jednak i proto, že tímto zařazením by se snad spíše předešlo pochybení soudu v tom směru, že by o započítání pohledávky nerozhodl ve výroku. (Tu by přirozeně mohla být zjednána náprava doplňujícím rozsudkem, poněvadž by právě šlo o část předmětu řízení ve smyslu § 166 o. s. ř.)

Zbývá tedy podrobit rozboru ještě případ, kdy byla k započtení namítnána pohledávka, pro jejíž uplatnění není dána pravomoc soudu. Tato otázka byla v literatuře uvažována z hlediska, zda rozhodnutí o kompenzaci vzájemnou pohledávkou není rozhodnutím o otázce toliko prejudiciální (srovnej výše na str. 221) a z kladné odpovědi se vyvozovalo — celkem důsledně — že je možno i takovou pohledávkou kompenzovat. Výše (str. 221) bylo vyloženo, proč jsme opačného názoru a domníváme se, že právě důsledky, které jsou dovozovány z domněle jen prejudiciálního charakteru rozhodnutí o kompenzační námitce pro připuštění kompenzace pohledávkou nepatřící do soudní pravomoci, svědčí o nesprávnosti takové teoretické konstrukce. Ta totiž ve svých praktických důsledcích vede k porušování hranic kompetence vymezených jednotlivým státním orgánům, když dovoluje, aby soud rozhodoval s účinky právní moci o věci, která do jeho pravomoci nepatří. Je proto teoreticky pochybená i konstrukce zákona, pokud v § 98 o. s. ř. přikazuje soudu, aby projev žalovaného, jímž uplatňuje k započtení pohledávku nepřesahující pohledávku žalobní, posuzoval jen jako obranu proti návrhu, z čehož právě je pak dovozováno, že v tomto případě rozhodnutí o vzájemné pohledávce má charakter rozhodnutí o otázce prejudiciální.

Lze tedy jen souhlasit i pro oblast našeho civilního procesu s názorem vysloveným v rozhodnutí polského Nejvyššího soudu (1 CR 857/59), že o kompenzaci může být v civilním procesu meritorně rozhodnuto jedině tehdy, jestliže obě pohledávky mohou být uplatněny u téhož orgánu (soudu, administrativního úřadu nebo arbitráže).²⁷⁾

Jestliže tedy stojíme na stanovisku, že v civilním procesu nelze namítat ke kompenzaci pohledávku, o níž rozhodovat nepatří soudům, je třeba

²⁷⁾ Správně ostatně poukázal krajský soud v Praze v rozhodnutí zmíněném v komentáři k obč. soud. řádu z r. 1950 (Bratislava 1959, II. díl, str. 671), když odmítl rozhodovat o protipohledávce namítnané žalovaným k započtení a patřící před státní arbitráž, na to, že státní arbitráž rozhoduje spory z jiných hledisek než soud a má při svém rozhodování jiná práva a možnosti než soud, zejména se řídí i zásadami hospodářské politiky, není vázána návrhy stran a může i změnit právní poměr.

ještě zkoumat, jak má v takovém případě soud rozhodnout. Půvaze situace, k níž tu dochází, by nejspíše odpovídalo rozhodnutí, že soud odmítá o takové pohledávce jednat. Náš občanský soudní řád upustil od rozlišování termínu „zamítat“ a „odmítat“ dříve (semantologicky správně) používaných tak, že první vyjadřoval rozhodnutí o nedůvodnosti návrhu, kdežto druhý odepření o důvodnosti či nedůvodnosti vůbec jednat (a limine) a zavedl jednotný termín „zamítat“.

Jestliže soud dospěje k názoru, že rozhodnutí o vzájemné pohledávce nespadá do pravomoci soudu, tu podle § 104 o. s. ř. by měl řízení zastavit, ovšem jen pokud jde o tuto pohledávku. K postoupení orgánu příslušnému k rozhodování o této pohledávce, jež jinak je v § 104 odst. 1 o. s. ř. předepsáno, by však soud nepřikročil, poněvadž byla uplatněna jen k započtení.

Je třeba dodat, že není ovšem vyloučeno, aby se žalovaný úspěšně bránil kompenzací pohledávkou, která mu byla rozhodnutím jiného orgánu než soudu pravomocně přiznána. Zde totiž soud o pohledávce nerozhoduje — to učinil již orgán příslušný a nevykračuje tedy z mezí své kompetence. Proto se také o takové pohledávce nevyslovuje ve výroku a otázka účinků právní moci jeho rozhodnutí se vztahem na tuto pohledávku není aktuální.

VII.

Shrneme-li stručně závěry našich úvah o dvou základních otázkách, které jsme se pokusili řešit, lze říci:

1. Dosavadní naše úprava námitky kompenzace v procesu vyhovuje požadavkům náležité souladnosti mezi právem formálním a materiálním a respektuje i zásadu demokraticky chápané rovnosti účastníků ve sporu. Tuto zásadu by bylo třeba šetřit i při jakékoli úpravě příští, která by sledovala zpřísnění odpovědnosti účastníků za vedení sporu, takže by nebylo správné volit snad v případech uplatnění kompenzace přísnější sankce než v případech jiných.
2. Pokud jde o úpravu účinků právní moci rozhodnutí v případě uplatnění námitky kompenzace, doporučovalo by se doplnit ustanovení § 155 o. s. ř. tak, že — byla-li uplatněna započtením vzájemná, k započtení způsobilá pohledávka — má se soud ve výroku vyslovit i o zániku vzájemných pohledávek pokud se kryjí, popřípadě o tom, že vzájemná pohledávka není po právu.
3. Pohledávku, pro jejíž uplatnění není dána pravomoc soudu, nelze u soudu uplatnit ani námitkou započtení. Byla-li taková pohledávka k započtení uplatněna, je třeba řízení jí se týkající zastavit.

Зачет требования в процессе
(Рассуждения в виде де леге ференда)

РЕЗЮМЕ

Статья написана с целью, чтобы служила основой для будущего законодательного регулирования зачета требования в чехословацком гражданском процессе. Автор написал эту статью в связи с тем, что речь идет о проблеме, которая обсуждается в теории и в законодательной практике уже несколько десятилетий решается без заметных удовлетворительных результатов.

Поэтому автор анализирует, во-первых, законодательную регламентацию, которая действовала на территории Чехословацкой республики с начала этого столетия и некоторые регламентации иностранные, социалистические и капиталистические, а также некоторые до сих пор неосуществленные предложения законодательного урегулирования зачета требования в процессе.

Автор исследует прежде всего причины того факта, что в некоторых правовых системах производство по зачету требования урегулировано отдельно, а также в какой мере отдельные регламентации находятся в соответствии с требованием, чтобы процессуальные нормы обеспечивали надлежащую защиту субъективных прав.

Что касается законодательной регламентации австро-венгерской, германской, бельгийской, венгерской, советской, польской и законодательных проектов в период первой республики, и в ГДР, автор в них обнаружил черты, которые по его мнению (основанному на критическом анализе) не удовлетворяют законному требованию и, кроме того, находятся в противоречии с демократическим содержанием принципа равенства сторон в процессе.

С этих точек зрения автор далее анализирует регулирование зачета требования в процессе, как он был закреплен в чехословацких гражданско-процессуальных нормах после 1948 г. (в 1950 и 1963 гг.) и в подготавливаемой новеллизации гражданского процессуального кодекса. Автор здесь приходит к выводу, что оно не страдает недостатками, критикуемыми в вышеуказанных правовых регламентациях и законодательных проектах ни в одном, ни в другом отношении. Первая часть анализа исследуемой проблемы заканчивается замечанием автора, что и при таком положительном выводе проведенная работа не является бесполезной, так как такая критика некоторых законодательных регламентаций должна служить в качестве предупреждения перед их восприятием, которое могло бы быть результатом правильного стремления упростить и ускорить гражданское судопроизводство.

Вторая часть работы (глава IV—VI) посвящена вопросу о том, может ли и в какой мере может зачет требования явиться препятствием для рассмотрения начатого спора и может ли вызвать последствия решения, вступившего в законную силу, которое вынесено по делу о требовании, предъявленному к зачету и этим создать препятствие, которое вызвано решением, вступившим в законную силу. И какую законодательную регламентацию нужно выбрать в случае положительного ответа на этот вопрос, чтобы предотвратить сомнения и споры, которые возникают при действующей регламентации.

И с этой целью автор исследует отдельные правовые регламентации и законодательные предложения (отечественные и заграничные). Когда на основе критического анализа и детального обоснования автор приходит к выводу, что правильной и целесообразной является такая регламентация, которая признает действие законной силы решения, поскольку в нем указано о зачете требования, а также, что является правильным, когда действие законной силы распространяется только на резолютивную часть решения, а не на его мотивировочную часть, он с целью нахождения точного выражения этого принципа исследует прежде всего еще некоторые отдельные вопросы. Прежде всего вопрос о том, что должен (в общем) суд высказать в резолютивной части и что является по закону предметом производства, в особенности является ли им и требование, предъявленное к зачету.

С этой точки зрения автор считает положение части 2 § 98 ГПК неосновательным (и законодателем необоснованным) отклонением от принципа, из которого закон исходит, когда закон устанавливает, что просьбу о зачете требования нужно рассматривать только как сред-

ство защиты от иска. В связи с этим автор отвергает и мнение о том, что решение о зачете требования имеет характер решения принятого только по преюдициальному вопросу.

Что касается самой законодательной регламентации, автор предлагает два возможных решения, либо дополнить положения § 155 ГПК, которое предусматривает, что должна содержать резолютивная часть решения, либо дополнить норму § 159 ГПК о действии решения, вступившего в законную силу. Автор сам предпочитает первый вариант. После рассмотрения спорного вопроса о том, можно ли в гражданском процессе компенсировать требование, которое не подлежит рассмотрению в суде, автор приходит к следующим выводам.

1. До сих пор действующая наша регламентация зачета требования в чехословацком процессе отвечает требованиям надлежащей согласованности между правом формальным и материальным и соблюдает принцип демократически понимаемого равенства сторон при споре. Этот принцип нужно будет применить и при будущей любой регламентации, которая имела бы целью повышение ответственности стороны за ведение спора, поэтому было бы неправильным избрать в случае применения зачета более строгие санкции, чем в иных случаях.
2. Что касается регулирования действия законной силы решения в случае предъявления зачета требования рекомендуется дополнить положение § 155 ГПК так, что в случае предъявления зачета взаимного требования, которое может быть принято как зачет, суд может в резолютивной части высказаться о прекращении взаимных требований, если они перекрываются или о том, что взаимное требование не имеет правового основания.
3. Требование, которое неподведомственно суду, нельзя предъявить суду как зачет требования. Если такое требование было предъявлено к зачету, необходимо производство, касающееся его, прекратить.

JINDRICH HRDLICKA

Die Kompensation im Prozess (eine Erwägung de lege ferenda)

RESUME

Der Artikel verfolgt das Ziel zur Grundlage für eine künftige legislative Regelung der Kompensation im tschechoslowakischen Zivilprozess zu werden und der Autor wurde zu seiner Niederschrift durch die Erwägung veranlasst, dass es sich um ein Problem handelt, das der Gegenstand theoretischer Diskussionen ist und mit dem sich die legislative Praxis schon mehrere Jahrzehnte lang ohne sichtbares Ergebnis beschäftigt.

Er analysiert daher einerseits die gesetzlichen Regelungen, die seit dem Beginn dieses Jahrhunderts auf dem Gebiet der Tschechoslowakischen Republik in Geltung waren, sowie auch einige fremdländische sozialistische und kapitalistische Regelungen, und andererseits auch einige bisher nicht verwirklichte Vorschläge zur gesetzlichen Regelung der Kompensation im Prozess.

Er untersucht vor allem die Ursachen des Umstandes, dass in einigen Rechtsordnungen das Verfahren über die Einwendung der Aufrechnung besonders geregelt ist und weiter, bis zu welchem Grad die einzelnen Regelungen mit der Forderung im Einklang stehen, dass die Prozessvorschriften den subjektiven Rechten einen entsprechenden Schutz zu garantieren haben.

Anhand der gesetzlichen Regelungen in Österreich, dem Königreich Ungarn, dem Deutschen Reich, Belgien, der Republik Ungarn, der Sowjetunion, Polen, sowie der Legislativanträge aus der Zeit der sog. Ersten Republik und der Deutschen demokratischen Republik stellt er dann die Merkmale fest, die auf Grund der durch eine kritische Analyse unterbauten Ansicht des Verfassers der angeführten berechtigten Forderung nicht entsprechen und darüber hinaus mit dem demokratisch aufgefassen Grundsatz der Rechtsgleichheit der Parteien im Prozess im Widerspruch stehen.

Von denselben Gesichtspunkten ausgehend analysiert er dann die Regelung der Einwendung der Kompensation im Prozess, die in den tschechoslow. Zivilprozess-

normen nach dem J. 1948 (aus den Jahren 1950 und 1963) und in der Novellierung der Zivilprozessordnung, die vorbereitet wird, zum Ausdruck kam. Er gelangt zum Schluss, dass diese weder in der einen noch in der anderen Beziehung an den in den vorher angeführten rechtlichen Regelungen und legislativen Anträgen kritisierten Mängeln leidet. Diesen ersten Teil seiner Analyse des untersuchten Problems beschliesst er mit der Anmerkung, dass auch angesichts dieser positiven Stellungnahme die aufgewendete Arbeit nicht ohne Nutzen bleibt, denn die angeführte Kritik einiger gesetzlichen Regelungen sollte eine Warnung davor sein, sich ihnen — aus dem ansonsten begreiflichen und lobenswerten Bestreben nach einer Vereinfachung und Beschleunigung des Zivilverfahrens heraus — anzuschliessen.

Der zweite Teil der Arbeit (Kapitel IV.—VI.) ist der Frage gewidmet, ob bzw. inwiefern die Einwendung der Aufrechnung das Hindernis der Streitanhängigkeit begründet und ob sie bezüglich der zur Aufrechnung eingewendeten Forderung die Wirkung der rechtskräftig entschiedenen Sache hervorrufen und damit auch das Hindernis der rechtskräftig entschiedenen Sache begründen kann und — für den Fall, dass diese Frage bejaht wird — welche legislative Regelung zu wählen ist, um die Zweifel und die Streitigkeiten auszuschliessen, die durch die geltende Regelung hervorgerufen wurden.

Zu eben diesem Zweck untersucht der Autor die einzelnen heimischen und ausländischen rechtlichen Regelungen und legislativen Vorschläge. Sobald er auf Grund der kritischen Analyse samt ausführlicher Begründung zum Schluss gelangt, dass richtig und zweckmässig eine solche Regelung ist, die der Entscheidung — auch soweit sie zur Einwendung der Aufrechnung Stellung nimmt — die Wirkungen der Rechtskraft einräumt, und weiters, dass es richtig ist, wenn die Wirkungen der Rechtskraft sich nur auf den Urteilsspruch, jedoch nicht auf seine Gründe beziehen, untersucht er zuvor, mit dem Ziel einen prägnanten Ausdruck für diesen Grundsatz zu finden, noch einige Teilfragen. Vor allem die Frage, worüber (im allgemeinen) das Gericht sich im Urteilsspruch äussern soll, und was laut Gesetz Gegenstand des Verfahrens ist, speziell dann, wenn es sich auch um eine zur Aufrechnung eingewendete Forderung handelt. Von diesem Gesichtspunkt aus hält er die Bestimmung des § 98 zweiter Satz der ZPO für eine grundlose (und vom Gesetzgeber auch nicht begründete) Abweichung vom Prinzip, von dem das Gesetz ansonsten ausgeht, wenn es anordnet, dass die Einwendung der Aufrechnung als blosser Verteidigung gegen die Klage zu betrachten ist. In diesem Zusammenhang weist er auch die Ansicht zurück, dass die Entscheidung über die Einwendung der Aufrechnung den Charakter der Entscheidung über eine bloss präjudizielle Frage trägt.

Für die eigentliche legislative Regelung stellt der Autor zweierlei Regelung zur Erwägung; und zwar entweder durch eine Ergänzung der Bestimmung des § 155 ZPO, die festlegt, was der Urteilsspruch beinhalten soll, oder der Bestimmung des § 159 ZPO über die Wirkungen des rechtskräftigen Urteils. Selbst gibt er der ersten Eventualität den Vorzug. Nachdem er auch die strittige Frage untersucht hat, ob im gerichtlichen Zivilverfahren auch mit einer Forderung kompensiert werden kann, über die zu entscheiden den Gerichten nicht zusteht, gelangt er zu den folgenden Schlussfolgerungen:

1. Unsere bisherige Regelung der Einwendung der Kompensation im tschechoslowakischen Prozess entspricht den Forderungen des gehörigen Einklanges zwischen dem formalen und dem materiellen Recht und respektiert auch den Grundsatz der demokratisch aufgefassten Gleichberechtigung der Teilnehmer des Streites. Dieser Grundsatz muss auch bei jeglicher künftigen Regelung eingehalten werden, die eine strengere Verantwortlichkeit der Teilnehmer für die Führung des Strittes im Auge hat, sodass es nicht richtig wäre, für den Fall, dass die Kompensation geltend gemacht wird, vielleicht strengere Sanktionen zu wählen als in anderen Fällen.
2. Soweit es sich um die Regelung der Wirkungen der Rechtskraft der Entscheidung im Falle der Geltendmachung der Einwendung der Kompensation handelt, wäre

3. Eine Forderung, zu deren Geltendmachung die Kompetenz des Gerichtes nicht gegeben ist, kann bei Gericht auch im Wege der Einwendung zur Kompensation nicht geltend gemacht werden. Wenn eine solche Forderung zur Aufrechnung geltend gemacht wird, dann ist das sie betreffende Verfahren einzustellen.

Význam nového zákona o práci v SSSR a zdroje jeho vzniku

V. N. SMIRNOV

Dne 15. července 1970 byl na prvním zasedání Nejvyššího sovětu SSSR osmého volebního období přijat zákon „O schválení Základů zákonodárství Svazu SSR i svazových republik o práci“.¹⁾ Přijetí tohoto zákona, který vstoupil v platnost 1. ledna 1971, bylo důležitou politickou událostí v životě sovětské společnosti, která přispěje k dalším úspěchům v socialistické ekonomice. Současně jde o důležitou etapu v oblasti normotvorné a zejména kodifikační činnosti sovětského státu.

Socialistický výrobní způsob, nastolený v naší zemi v důsledku vítězství Velké říjnové socialistické revoluce, se stal objektivním základem fundamentální změny vztahu člověka k práci. „Poprvé,“ psal V. I. Lenin, „po staletích práce pro cizí, nesvobodné práce pro vykořisťovatele, objevuje se možnost práce pro sebe, a přitom práce, opírající se o všechny dosažené výsledky nejnovější techniky a kultury.“²⁾ V socialistické společnosti je práce jediným zdrojem materiálního zajištění praceschopných občanů.

Princip „kdo nepracuje, ať nejí“ patří k základům ekonomického systému našeho státu i sovětského způsobu života.

Práce je nejdůležitějším zdrojem společenského bohatství. Pouze svědomitá tvůrčí práce vytváří podmínky k optimálnímu uspokojování materiálních i duševních potřeb osobnosti. Pracovní vztahy jsou páteří ekonomického a sociálního života společnosti. Odtud pramení i ocenění úlohy, kterou plní pracovní zákonodárství, reglementující tyto vztahy.

Vnitropolitický význam pracovního zákonodárství je v tom, že normy pracovního práva hluboko zasahují do každodenní činnosti každého člena naší společnosti. Pracovní právo nejen reguluje práci a odpočinek našich občanů, ale také přispívá k zvyšování jejich pracovní kvalifikace, k růstu produktivity jejich práce a konečně k zlepšování jejich materiálního postavení. Shrnujíce rozsáhlé období normotvorné činnosti státu v oblasti regulace pracovních vztahů, „Základy“ demonstrují péči komunistické strany a sovětského státu o rozvoj socialistické ekonomiky a společenské organizace práce, o zájmy řadového sovětského pracovníka.

¹⁾ Viz „Vědomosti Věrchovného Sověta SSSR“, 1970, č. 9, str. 56.

²⁾ V. I. Lenin: *Polnoje sobranije sočiněnij*, sv. 35, str. 196, rusky.

Důležitým politickým činem „Základů“ je nejenom zákonodárné zakotvení rozsáhlých výhod a záruk ve prospěch sovětských pracujících, ale také vyhlášení programových zásad, obrácených do budoucnosti. V „Základech“ se konstatuje, že vědeckotechnický pokrok se v SSSR uskutečňuje za plné zaměstnanosti obyvatelstva a že se využívá k podstatnému ulehčení práce, ke zkrácení pracovního týdne, k odstranění těžké fyzické a veškeré nekvalifikované práce, atd. Jednotlivé normy zákona přímo formulují úkoly a konkrétní směr určitých výhod a záruk. Tak ve statí 21 „Základů“ se mluví o tom, že v souvislosti s vytvářením ekonomických a ostatních nutných podmínek se bude uskutečňovat přechod k značně kratšímu pracovnímu týdnu. Stanovíce délku každoroční dovolené na nejméně 15 pracovních dní (stať 33), „Základy“ předpokládají postupný přechod k poskytování dovolené značně delší.

Sovětské pracovní právo nabylo od prvního dne svého vzniku důležitý *mezinárodně politický význam*. Sehrálo revolucionizující úlohu ve vývoji světového dělnického hnutí. Politický ohlas sovětského pracovního zákonodárství nastává s novou silou v souvislosti s přijetím zákona o Základech zákonodárství o práci. Jedním z aspektů mezinárodně politického významu „Základů“ jsou možnosti právní komparatistiky v zemích socialistického tábora, které vznikají v souvislosti s přijetím této normy.

Úloha pracovního zákonodárství ve *sféře ekonomiky* je v tom, že se pomocí právních norem upevňují a stabilizují takové vztahy v oblasti práce, které jsou nejvýhodnější pro společnost. Zvláště názorně se význam norem pracovního práva projevil v procesu zavádění a uskutečňování hospodářské reformy. V tomto období bylo v pracovním zákonodárství zakotveno rozšíření práv průmyslových podniků, byla zdokonalena pravidla morálního a materiálního stimulování produktivní práce, stanovena reálná závislost zájmů jednotlivce i výrobního kolektivu na růstu produktivity práce, na plnění stanovených úkolů, byla schválena pravidla upevňování pracovní disciplíny atd. Zavedení celého systému nových norem pracovního práva a jejich důsledná aplikace v každodenní praxi průmyslových závodů přispěly k rychlému a úspěšnému přechodu socialistické ekonomiky na nové podmínky hospodaření. Tady pracovní zákonodárství přispělo k pozitivnímu vývoji nejdůležitějších stránek ekonomiky země: k růstu produktivity práce a efektivnosti socialistické výroby, ke snížení fluktuace kádrů a k stabilizaci výrobních kolektivů, k upevnění pracovní disciplíny, ke zvýšení kvality výroby, k úspěšnému splnění plánovaných úkolů podniků atd.

Význam schválení „Základů“ pro ekonomický život naší společnosti je tedy v tom, že tímto aktem byly zákonodárně zakotveny nejpodstatnější, v praxi vyzkoušené normy pracovního práva, které zajišťují pokrokový vývoj životně důležitých vztahů v socialistické ekonomice. V úvodní části „Základů“ je uvedeno: „Nejdůležitější podmínkou vybudování komunismu je dosažení vyšší produktivity práce, zvýšení efektivnosti společenské výroby. Řešení tohoto úkolu předpokládá urychlení vědeckotechnického pokroku v celém národním hospodářství, trvalý růst kulturní a technické

přípravenosti pracujících, zvýšení úrovně organizovanosti a disciplinovanosti jejich práce.“

Zvláštní místo zaujímá vydání „Základů“ v normativní činnosti sovětského státu. Důvodem změn v libovolné oblasti práva socialistické společnosti je navršení určitého souboru nových ekonomických i sociálních faktorů. Rozvoj socialistické ekonomiky, který je složitým a dynamickým procesem, ve větší míře ovlivňuje obsah takových oblastí práva, jako je občanské a pracovní právo. Pramenem vytváření norem pracovního práva je činnost tříd a sociálních skupin socialistické společnosti a orgánů sovětského státu, uskutečňující se pod vedením Komunistické strany Sovětského svazu. Tato činnost není jednoznačná co se týká jejího charakteru a obsahu, avšak vcelku dospívá k nejuplněnějšímu vyjádření vnitřní politiky KSSS — k vyjádření skutečných zájmů pracujících i sovětského státu v pracovním zákonodárství.

Bezprostředními „prameny“ vzniku „Základů“ jako kodifikačního aktu, schváleného nejvyšším zákonodárným orgánem Svazu SSR, byly: 1. návrhy pracujících na zdokonalení pracovního zákonodárství; 2. vědecko-výzkumná činnost rozličných právnických institucí; 3. zákonodárná iniciativa odborových organizací; 4. praxe rozhodování pracovních sporů soudními orgány Svazu SSR; 5. normativní činnost orgánů státní moci a státního řízení.

Návrhy pracujících na zdokonalení pracovního zákonodárství, které jsou zákonitou formou činnosti sovětských občanů, hluboko zainteresovaných na vzestupném vývoji socialistické společnosti, vznikají v procesu jejich každodenní účasti na produktivní práci v průmyslových podnicích. Za účasti pracovníků podniků a úřadů se vytváří proces aplikace pracovního práva. Zejména těmito cestami jsou předávány první signály o zaostávání té nebo jiné právní normy za rozvíjející se ekonomikou nebo návrhy na přijetí nových norem, které by zakotvily rodící se vztahy ve sféře materiální výroby.

Vycházejíce ze své praktické zkušenosti, pracující se aktivně účastní posuzování návrhů nových zákonů. Například při posuzování návrhu zákona o státních penzích ze 14. června 1965 došlo 12 000 dopisů s návrhy a připomínkami. Nejvyšší sovět Svazu SSR učinil pak v návrhu více než 30 změn. Také nové Základy pracovního zákonodárství jsou opřeny o každodenní pracovní zkušenosti miliónů pracujících, aktivně se účastnících aplikace norem pracovního práva i jejich zdokonalování a novelizace.

Sotva je možno přecenit vliv, který na rozvoj pracovního zákonodárství má činnost vědeckovýzkumných právnických institucí a vědeckého myšlení. Věda o pracovním právu se během posledních padesáti let zformovala v samostatný obor právní vědy. Pracovní zákonodárství našlo svou teoretickou základnu v pracích čelných představitelů vědy o pracovním právu V. M. Dogadova, A. J. Pašerstnika, N. G. Aleksandrova, a dále v badatelské činnosti vedoucích vědců, aktivně rozvíjejících teorii pracovního práva, jako jsou V. S. Andrjejev, M. I. Baru, L. J. Gincburg, K. P. Goršenin,

F. M. Leviant, S. S. Karinskij, G. K. Moskalenko, A. S. Paškov, O. V. Smirnov, V. I. Smoljarčuk, K. P. Uržinskij aj.

Vědecké výzkumy v oblasti pracovního práva krok za krokem poznávaly podstatné změny v životě společnosti a dokazovaly nutnost novelizace nebo vydání nových právních norem. „Na základě vědeckého rozboru a s přihlédnutím k požadavkům poznanych zákonitostí společenského vývoje,“ psal A. J. Pašerstnik, „byly zrušeny starý překonaný způsob náboru pracovních sil a starý tarifní systém a zaměněny novými; byla změněna organizace práce. To určilo i obsah odpovídající právní úpravy.“³⁾ „Základy“ obsáhly všechny ustálené, požadavkům doby odpovídající poučky vědy o pracovním právu. Příkladem toho je ve vědě všeobecně přijaté mínění, že pojem pracovní smlouvy, jak byl formulován statí 27 Kodexu zákonů o práci RSFSR, značně zastaral. Její nový pojem je vyjádřen ve statí 8 „Základů“. Podstata a obsah zákonného pojmu pracovní smlouvy jako jednoho ze základních institutů pracovního zákonodárství jsou nyní postihnuty v dostatečné hloubce a plnosti.

V „Základech“ byla vyřešena dlouho vědecky diskutovaná otázka sféry působnosti pracovního práva. Ve statí 3 „Základů“ je stanoveno, že práce členů kolchozů je regulována stanovami kolchozů, které jsou vypracovávány na základě a v souladu se Vzorovými stanovami kolchozu a také se zákonodárstvím Svazu SSR a svazových republik, pokud se týká kolchozů. V řadě statí „Základů“ jsou vzaty v úvahu mnohé návrhy, vypracované vědou o pracovním právu o těch nebo oněch konkrétních otázkách nebo o formulacích jednotlivých ustanovení. Tak je nově a přesněji zákonem (paragraf 2 statě 2) vymezeno právo vedení podniku ukončit pracovní smlouvu se zaměstnancem v případě, že není vhodný pro zastávanou funkci nebo pro práci, kterou má konat;⁴⁾ ve výčtu důvodů ukončení pracovní smlouvy (paragraf 5 stať 15) je uveden přechod pracovníka na jinou práci s jeho souhlasem nebo přechod na zvolenou funkci apod.

Věda o pracovním právu se konečně podstatnou měrou zasloužila o bezprostřední přípravu a posouzení návrhu Základů zákonodárství o práci. Široká diskuse, rozvinuvší se v periodickém tisku a ve vědeckých časopisech, značně přispěla k vyjasnění mnohých sporných otázek, k upřesnění jednotlivých pojmů, formulací konkrétních norem atd. Nelze pominout zásluhy vydavatelství „Juridičeskaja literatura“ a také vydavatelství Moskevské a Leningradské university, která opublikovala značné množství monografických prací i sborníků statí jak o obecných problémech kodifikace sovětského práva, tak i o otázkách kodifikace v oblasti pracovního práva. Cenný příspěvek k tomuto důležitému dílu přinesly také vědecké žurnály „Sovětskoje gosudarstvo i pravo“ a „Pravovedenije“.

Jedním z nejdůležitějších pramenů pracovního zákonodárství je činnost

³⁾ A. J. Pašerstnik: Teoretičeskije voprosy kodifikacii obščesojuznogo zakonodatel'stva o trude, AN SSSR, Moskva 1955, str. 4.

⁴⁾ Viz V. I. Smoljarčuk: Uvolnenije s raboty po neprigodnosti, Sovětskoje gosudarstvo i pravo č. 5/1968, str. 51–52.

sovětských odborů. V. I. Lenin, jak známo, přiznával tomuto činiteli veliký význam: „...Odbory jsou rezervoárem socialistické moci, školou komunismu, školou hospodaření.“⁵⁾

V současné době sjednocují odbory v SSSR více než 93 miliónů dělníků a zaměstnanců. Odborové orgány uskutečňují nanejvýš důležitou kontrolu nad dodržováním pracovního zákonodárství na podnicích, nad rozhodováním pracovních sporů a nad uzavíráním kolektivních smluv. Zvláštní úlohu v normotvorné činnosti v oblasti pracovního práva má Vsesvazová ústřední rada odborů. Pravomoci VÚRO v této oblasti, svěřené jí státem, realizují se cestou zákonodárné iniciativy, vydáváním normativních aktů společně se státními orgány nebo po dohodě s nimi, účasti na přípravě státních právních aktů, samostatným vydáváním právních aktů na základě platného zákonodárství, účasti ve státním dozoru a v lidové kontrole nad dodržováním pracovního zákonodárství, atd. Z iniciativy VÚRO byl například přijat zákon o státních penzích, v přípravě jehož návrhu měly aktivní účast odbory. Za účasti VÚRO bylo připravováno Nařízení o pravidlech vyměřování a vyplácení státních penzí,⁶⁾ atd.

Odbory se také účastnily vypracování návrhu Základů zákonodárství o práci, hlavně spoluprací v přípravných pracích a vystupováním ve všestranné a hluboké diskusi na stránkách právního a odborového tisku.⁷⁾

Dvojí úlohu ve formování pracovního zákonodárství má *soudní praxe*. Posuzování pracovních sporů lidovými soudy a zobecňování soudní praxe v určitých kategoriích případů (což provádějí hlavně oblastní soudy) stabilizuje aplikaci pracovního práva v terénu, odhaluje a zamezuje porušování pracovního zákonodárství v konkrétních podnicích. Závazný výklad pléna Nejvyššího soudu SSSR a plén Nejvyšších soudů svazových republik ovlivňuje nejen redakci jednotlivých statí zákona, ale i jejich obsah a zaměření. Jako názorný příklad takového vlivu soudní praxe na pracovní zákonodárství může sloužit vývoj představ o způsobu aplikace bodu „g“ statí 47 Kodexu zákonů o práci RSFSR. Jak známo, v souladu s tímto bodem vedení závodu má právo rozvázat pracovní poměr s pracovníkem, jestliže bez vážných příčin systematicky neplní povinnosti, vyplývající z pracovní smlouvy nebo z vnitřního pracovního řádu. Rozvázání pracovního poměru je tu sankcí za řadu porušení pracovní disciplíny. Právní norma nemá žádné požadavky k vedení závodu co se týká výchovy takovýchto narušitelů pracovní disciplíny.

Toto bílé místo bylo zaplněno soudní praxí. Plénem Nejvyššího soudu SSSR konstatovalo, že bod „g“ statí 47 Kodexu zákonů o práci má být používán nejen v případech soustavných disciplinárních přestupků, ale také v případech, kdy sice bylo možno uložit pouze kárné opatření, ale kdy to nepřineslo očekávané výsledky.⁸⁾ Usnesením pléna Nejvyššího

⁵⁾ V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, sv. 42, str. 294.

⁶⁾ Sobranije postanovlenij praviteľstva SSSR, č. 1, 1957, str. 1.

⁷⁾ Viz K. P. Goršenin: Kodifikacija zakonodatelstva o trudě, vyd. Juridičeskaja litěratūra, Moskva 1967, str. 133.

soudu SSSR ze dne 13. září 1957 byla do soustavy kárných prostředků zařazena i opatření společenských výchovná.⁹⁾

Základy zákonodárství o práci převzaly tuto ustálenou soudní praxi. V bodu 3 stati 17 „Základů“ je zakotveno právo vedení podniku zrušit pracovní smlouvu s dělníkem nebo zaměstnancem, který bez vážných příčin soustavně neplní povinnosti, vyplývající pro něho z pracovní smlouvy nebo z vnitřního pracovního řádu, jestliže vůči němu byly dříve použity prostředky kárného nebo společenských výchovného řízení. V nové redakci zákon dostal plnější obsah. Zmíněná právní norma nyní zahrnuje nejen sankci za spáchané porušení práva, současně zavazuje vedení a společenské organizace konkrétního podniku nebo instituce k cílevědomému výchovnému působení vůči lidem, kteří porušují pracovní disciplínu.

Soudní praxe tedy nejen vyhlazuje nedopatření a bílá místa pracovního zákonodárství, ale současně ukazuje cesty jejich nejracionálnějšího zlepšení.

Bezprostřední materiál pro státní kodifikační práce poskytuje *průběžná normotvorná činnost orgánů státní moci a správy*.

Práce je nejenom právem, ale ústavně stanovenou povinností každého, praceschopného občana SSSR. Bez přísné a přesné právní úpravy pracovních vztahů by socialistická společnost nemohla existovat. Právě proto sovětský stát od samého začátku vyvíjel normativní aktivitu v oblasti pracovních vztahů. Již 29. října 1917 byl vydán dekret o osmihodinovém pracovním dni a ještě v téže roce byla publikována řada dekretů, které realizovaly dělnický pojišťovací program atd. Intenzivní normativní činnost sovětského státu vyvrcholila vydáním Kodexu zákonů o práci dne 10. prosince 1918.

Na 4. zasedání Všeruského ústředního výkonného výboru 9. volebního období v r. 1922 byl přijat nový Kodex zákonů o práci RSFSR, v němž se odrazily reálné změny v ekonomice Sovětského státu. Základní ustanovení Kodexu z r. 1922 platí dodnes.¹⁰⁾ Mnohá ustanovení tohoto aktu však v procesu vývoje ekonomických a sociálních vztahů zastarala a byla nahrazena novými. Nová ustanovení byla zaváděna jak usneseními rady ministrů SSSR, tak i radami ministrů svazových republik. V řadě případů byly nové normy schvalovány ministerstvy s přihlédnutím k specifice pracovních podmínek té které oblasti národního hospodářství.

V postupném vývoji naší společnosti bylo i je mnoho těžkostí. Byly těžkosti i v rozvoji pracovního práva, zejména v souvislosti s vlivy mezi-

⁸⁾ Viz Usnesení pléna Nejvyššího soudu SSSR z 25. prosince 1941. Sborník dějstveníh ustanovení Plenuma i direktivních písem Verhovnogo suda SSSR 1924–1944. Nakl. Jurizdat, 1946, str. 152.

⁹⁾ Viz bod 17 Usnesení pléna Nejvyššího soudu SSSR ze dne 13. září 1957, Bjulettěn Verhovnogo suda SSSR, č. 5, 1957.

¹⁰⁾ Kodex zákonů o práci z r. 1922 platí v dnešní době v RSFSR, v Kirgizské, Litěvské, Lotyšské a Estonské SSR. V ostatních svazových republikách platí Kodexy zákonů o práci svým obsahem blízké Kodexu zákonů o práci RSFSR (viz Komentarii k zakonodatělstvu o trudě, vyd. Juridičeskaja litěratūra, Moskva 1967, str. 3).

národní situace a podmínek válečné doby. Avšak socialistická společnost úspěšně překonává překážky na cestě vpřed, aktivně odstraňuje objevivší se nedostatky.

Hlavní směry rozvoje pracovního zákonodárství v posledních 10–15 letech, určené usneseními v tomto období konaných stranických sjezdů a programem KSSS, jsou charakterizovány dvěma vzájemně souvisejícími stránkami. Za první — uskutečňovala se likvidace různých dočasných ústupků od norem, předpokládajících lepší pracovní podmínky a vyšší úroveň pracovních záruk, ústupků, vyvolaných mimořádnými okolnostmi předválečných a válečných let. Za druhé — v pracovním zákonodárství se důsledně uskutečňovala politika všestranného zlepšování pracovních podmínek, zesilování ochrany práce, zejména žen a nezletilců, zavádění mzdové kázně a zvyšování mezd, zesilování materiálních a morálních stimulů k vysoce produktivní práci (zářijové plénium ÚV KSSS r. 1965), upevňování pracovní disciplíny (prosincové plénium ÚV KSSS r. 1966), politika fundamentálního zlepšení penzijního zabezpečení, zvyšování úrovně pracovních záruk, zvyšování úlohy odborů v normativní činnosti a realizace zákonů o práci.¹¹⁾

Průběžná normativní činnost státních orgánů připravila takto reálnou právní základnu k vytvoření jednotného všesvazového aktu o práci. Základy zákonodárství o práci jsou základním normativním aktem, který vyrostl z přebohaté tvůrčí zkušenosti sovětského lidu i socialistického státu, nabyté při výstavbě komunistické společnosti pod vedením komunistické strany a na základě marxisticko-leninské teorie společenského vývoje. „Základy“ svým obsahem vyjadřují nejdůležitější druhy pracovních vztahů a také vztahů, těsně sepnutých s pracovní činností dělníků a zaměstnanců.

V úvodní části „Základů“ jsou vyloženy obecné principy socialistické společenské organizace práce a je poukázáno na základní principy politiky sovětského státu v oblasti práce a pracovního zákonodárství. Struktura „Základů“ se poněkud liší od Kodexu zákonů o práci RSFSR z r. 1922. Ukazuje to následující tabulka.

Kodex zákonů o práci z r. 1922

Základy zákonodárství Svazu SSR a svazových republik o práci z roku 1970

- I. hlava: Všeobecná část
- II. hlava: O pravidlech nájmu a poskytování pracovní síly
- III. hlava: O pravidlech přinucení občanů RSFSR k pracovní povinnosti

- I. hlava: Obecná ustanovení
- II. hlava: Kolektivní smlouva
- III. hlava: Pracovní smlouva

¹¹⁾ Viz K. P. Goršenin, citované dílo, str. 5.

IV. hlava: O kolektivních smlouvách	IV. hlava: Pracovní doba a doba odpočinku
V. hlava: O pracovní smlouvě	V. hlava: Mzda, záruky a náhrady
VI. hlava: O vnitřním pracovním řádu	VI. hlava: Pracovní kázeň
VII. hlava: O mzdových normách	VII. hlava: Ochrana práce
VIII. hlava: Odměna za práci	VIII. hlava: Práce
IX. hlava: Záruky a náhrady	IX. hlava: Práce mládeže
X. hlava: Pracovní doba	X. hlava: Úlevy dělníků a zaměstnanců, spojujících práci se studiem
XI. hlava: Doba odpočinku	XI. hlava: Pracovní spory
XII. hlava: O učebním poměru	XII. hlava: Odbory, účast dělníků a zaměstnanců v řízení výroby
XIII. hlava: Ochrana práce	XIII. hlava: Státní sociální pojištění
XIV. hlava: O odborových (výrobních) svazech dělníků a zaměstnanců a jejich orgánech v podnicích, institucích a hospodářstvích	XIV. hlava: Dozor a kontrola dodržování zákonodárství o práci
XV. hlava: O pravidlech posuzování pracovních sporů	XV. hlava: Závěrečná ustanovení
XVI. hlava: O sociálním pojištění	

Hodnotíce „Základy“ jako důležitou etapu v kodifikační činnosti sovětského státu a jeho kvalitativně nový stupeň v rozvoji pracovního zákonodárství, musíme správně ocenit novost v nich obsaženého normativního materiálu. Vodítkem při tomto hodnocení je vědecký přístup k sociálním jevům v podmínkách socialistické společnosti. Pouze ten člověk, který nemá představu o zákonech společenského vývoje, který nechápe charakter sovětského společenského zřízení a podstatu socialistického státu, může v souvislosti s přijetím „Základů“ připadnout na existenci jakýchsi neodůvodněných „skoků“ v právní regulaci pracovních vztahů, na zavedení úlev a záruk, podstatně se odlišujících od dosavad platných. V socialismu žádné takové „skoky“ v právní regulaci pracovních vztahů nejsou možné přinejmenším ze dvou důvodů.

Za prvé — rozvoj socialistické ekonomiky má plánovitý charakter. Růst životní úrovně lidu a společenské výroby je těsně spjat s rozvojem vědy a techniky, s rozkvětem kultury. Právě proto prudká, skoku podobná změna regulace vztahů ve sféře práce, která by nebyla v souladu s celým

objektivně se rozvíjejícím mechanismem společenských vztahů, by způsobila vážné škody společnosti a především socialistické ekonomice.

Za druhé — pracující nejsou zainteresováni na tom, aby se na delší či kratší dobu odkládalo zvýšení výhod a záruk v oblasti pracovních vztahů, jestliže je v dané chvíli možné díky rozvoji společenské výroby a jiným podmínkám. Příslušná změna norem by pak nutně vedla k vydání takového všeobecného aktu, jakým jsou „Základy“.

Sovětský stát neustále pečuje o zájmy pracujících a vyjadřuje je v tomto případě v normách pracovního práva. Nové úlevy a záruky ve sféře práce proto zavádí tou měrou, jak se v životě společnosti vytvářejí objektivní faktory, které je podmiňují. Právě proto „Základy“ nelze označit ani za dobrou předsevzetí, nepodložená rozvojem veškeré společnosti, ani za neočekávaný „dárek“ volutaristického původu, ani za sumu norem, opožděně kodifikujících v jistém smyslu již promlčené výhody a záruky. „Základy“ jsou souhrnem novel pracovního zákonodárství, podmíněných objektivním rozvojem společnosti a prověřených životem, které odrážejí celou etapu vývoje naší společnosti, jejichž posláním je zajistit rozvoj pracovních vztahů v zájmu uskutečnění hospodářské reformy, dalšího vědeckotechnického rozvoje a zvýšení efektivnosti společenské výroby.

Sovětský stát v souladu s usneseními naší strany od poloviny 50. let důsledně uskutečňuje obrovskou práci v oblasti kodifikace sovětského zákonodárství. Byly schváleny Základy trestního zákonodárství a trestního řízení Svazu SSR a svazových republik (v r. 1958), Základy občanského zákonodárství Svazu SSR a svazových republik (r. 1961), Základy zákonodárství o manželství a rodině (r. 1968) a řada jiných všesvazových zákonodárných aktů. Základy zákonodárství o práci jako zákon systematizující nejnovější platné zákonodárství je v jisté míře možno chápat jako důležitou etapu v normotvorné činnosti sovětského státu.

Schválení „Základů“ hraje důležitou úlohu v oblasti pracovního zákonodárství. Význam Základů zákonodárství o práci je mnohoznačný. Za prvé — jejich schválení znamená uvedení pracovního zákonodárství do souladu s ústavou SSSR. Ústava svěřuje vydání Základů pracovního zákonodárství do kompetence vedení Svazu SSR. Tento akt však dosud nebyl vydán. Schválením „Základů“ nabývá pracovní zákonodárství té dovršené právní podoby, kterou předpokládá ústava.

Splnění tohoto na první pohled formálního požadavku ústavy vyvolalo řadu podstatných právních momentů, které daly pracovnímu zákonodárství jako právnímu oboru nové kvality. Především je třeba poukázat na to, že se pracovní zákonodárství dostalo na vyšší stupeň kodifikační techniky. Zavedením „Základů“ se plně nebo částečně ze zákonodárství odstraňují desítky tisíc aktů starého, neplatného i platného normativního materiálu,¹²⁾

¹²⁾ Je například známo, že v souvislosti se zavedením Zákona o penzích ztratilo plně nebo částečně platnost kolem 1000 starých aktů (viz K. P. Goršenin, citované dílo, str. 135).

zavádějí se nové normy, obnovují se staré, zlepšují a zpřesňují se právní pojmy, formulace jednotlivých statí, názvy hlav atd.

Roste sociální autorita pracovního zákonodárství. Všechna základní ustanovení pracovního práva jsou povýšena na úroveň všesvazového zákona. Používání pracovního zákonodárství je ulehčeno, zákonodárství o práci se přiblížilo k reálným vztahům díky tomu, že v jednom aktu jsou sjednoceny a systematizovány normativní akty, lišící se „stářím“ a svou úrovní zařazení. Konečně pak díky ukázaným činitelům je zajištěno upevnění zákonnosti v oblasti aplikace pracovního práva a zvýšení pracovní disciplíny.

Za druhé — „Základy“ přesně a dostatečně podrobně uskutečňují vymezení kompetence Svazu SSR a svazových republik v normativní činnosti ve sféře regulování pracovních vztahů, formulují základní principy diferenciace právních norem v oblasti regulace práce jednotlivých kategorií pracovníků i pracovních oborů.

Za třetí — nepochybnou novinkou v zákonodárné technice pracovního práva, jak už bylo řečeno, je vyhlášení v zákoně programových zásad do budoucnosti.

Vydání „Základů“ staví před vědu sovětského pracovního práva řadu nanejvýš důležitých problémů. Naši vědci-právníci vykonali v posledních letech mnoho pro uskutečnění usnesení ÚV KSSS a rady ministrů SSSR „O opatřeních k dalšímu rozvoji právní vědy a k zlepšení právnického vzdělání v zemi“ (z roku 1964). V teorii pracovního práva byly vytyčeny a úspěšně se řeší problémy uzavření pracovního poměru, vyjasnění úlohy kolektivní smlouvy, právní regulace pracovních vztahů v podmínkách hospodářské reformy, vědecké organizace práce, pracovní doby a doby odpočinku, materiální a morální stimulace, pracovní kázně, rozhodování pracovních sporů, sociálního pojištění atd. Značné teoretické obohacení vědy pracovního práva přinesly práce, věnované myšlenkovému odkazu Lenina v souvislosti se stým jubileem jeho narození.

Přirozeně, že přijetí „Základů“ stimuluje vědeckou frontu, aby dále rozpracovávala vytyčené otázky. Pomůže k hlubšímu poznání problematiky aplikace systematizovaného pracovního zákonodárství na konkrétních podnicích, k vyjasnění efektivnosti působení jednotlivých skupin právních norem, k nalezení nových typických aspektů v právních vztazích, jež vznikají při uskutečňování hospodářské reformy a při masovém zavádění vědeckotechnických poznatků do průmyslu. Schválením „Základů“ dostává se do rukou představitelů vědy pracovního práva velmi bohatý konkrétní materiál z normotvorné činnosti sovětského státu ve sféře pracovního práva: nyní jsou známy a vědeckým pracovníkům dostupny prameny zákona, je schválen sám zákon. Takový materiál dává možnost srovnat rozsah a podstatu vlivu toho nebo jiného činitele na obsah jednotlivých ustanovení, na strukturu nebo na jednotlivé formulace zákona.

Vydání „Základů“ předpokládá pokračování v kodifikaci pracovního zákonodárství a jeho další zlepšování státem. V souvislosti s tím objevuje se před vědou o pracovním právu řada vážných otázek. Mezi ně především patří otázky vztahu všesvazového a republikových kodexů zákonů o práci.

Neméně vážnou úlohu představuje problém oddělení samostatných, v podstatě již zformovaných podoborů pracovního práva. Sem patří zejména sféra vztahů sociálního pojištění. Normy regulující vztahy sociálního pojištění jsou již osamostatněny a dobře a detailně rozpracovány. Řízení těchto vztahů se podstatně liší od řízení vztahů pracovních. Není zbytečné poznamenat, že na Moskevské státní universitě existuje samostatný kurs přednášek věnovaný právní regulaci sociálního zabezpečení v širokém smyslu (včetně sociálního pojištění). To vše svědčí o nutnosti hlubokého rozboru dané problematiky a vyjasnění otázky, zda je možné a účelné vydat Kodex zákonů o sociálním zabezpečení.

Je také nutné rozpracovat přehledné nařízení, které by podrobně reglementovalo vztahy v oblasti bezpečnosti práce. Vědeckotechnický pokrok, zajišťující růst efektivnosti společenské výroby, klade na bezpečnost práce nové a stále vyšší požadavky. Plénium VÚRO, když posuzovalo usnesení „O úloze odborových organizací v dalším zlepšování bezpečnosti práce dělníků a zaměstnanců“,¹³⁾ správně podtrhlo, že další vzestup národního hospodářství zvyšuje odpovědnost orgánů bezpečnosti práce, rozšiřuje okruh jejich činnosti, požaduje vyřešení nových problémů.

Také modifikace názvů jednotlivých hlav v „Základech“ ve srovnání s Kodexem z roku 1922 usměrňuje vědu o pracovním právu k hlubšímu studiu řady otázek. Jednou z nich je problém pracovní kázně. Správné řešení této otázky může vycházet pouze z procesu poznání stavu pracovní kázně v konkrétních podnicích a institucích.

Neméně důležitou je otázka mládeže. I zde má věda o pracovním právu u společnosti nesplněný závazek. Neexistuje ani jediná obsáhlejší práce o právních aspektech profesionální orientace mládeže, o otázkách adaptace mladých dělníků v pracovním kolektivu.

Na zpracování čeká komplexní problém oborového regulování práce.

Kromě čistě vědeckých problémů stojí před vědci i problémy vědecko-metodické. Právnické fakulty a zejména katedry pracovního práva musí najít správnou organizaci výuky pracovního práva v období, kdy jsou vydány „Základy“, ale kdy nejsou schváleny republikované kodexy zákonů o práci, kdy ještě nebylo zákonodárství uvedeno do souladu s vydanými „Základy“.

Důležitým úkolem představitelů právní vědy je konečně propaganda obsahu Základů pracovního zákonodárství a organizování jejich studia v podnicích a institucích. Ve věci propagandy pracovního zákonodárství a také v dalším rozpracování jeho vědeckých problémů by pak měly sehrát důležitou úlohu vydavatelství „Juridičeskaja literatura“ a vědecké právnické časopisy.

(Přeložil D. Pelikán)

¹³⁾ Viz Trud, 9. července 1970.

Значение нового закона о труде в СССР
и источники его формирования

РЕЗЮМЕ

15 июля 1970 года Верховный Совет СССР принял закон „Об утверждении Основ законодательства Союза ССР и союзных республик о труде“. Принятие этого закона, введенного в действие с 1 января 1971 года, в жизни советского общества, явилось крупным политическим событием, которое должно способствовать дальнейшим успехам в социалистической экономике. В то же время это — важный этап в области нормотворческой деятельности советского государства. Основы законодательства о труде демонстрируют заботу Коммунистической партии и Советского государства о развитии социалистической экономики, о совершенствовании общественной организации труда, об интересах рядового советского труженика.

Внутриполитическая значимость трудового законодательства состоит в том, что нормы права о труде глубоко проникают в повседневную жизнь каждого трудоспособного гражданина, действуя на всей территории государства. Важной политической акцией Основ является не только законодательное закрепление высокого уровня льгот и гарантий для советских трудящихся, но и провозглашение программных положений, направленных в будущее.

Внешиполитическое значение Основ выражается в революционизирующем влиянии на рабочее движение в странах империализма. В социалистическом лагере Основы являются источником для сравнительного правоведения.

Значение принятия Основ в *экономической жизни* состоит в том, что в этом акте законодательно закреплены наиболее существенные, испытанные на практике нормы трудового права, которые обеспечивают прогрессивное развитие жизненно важных отношений в социалистической экономике.

В *нормотворческой деятельности* Советского государства изданием Основ достигается ряд важных результатов. Во-первых, принятие Основ означает приведение трудового законодательства в соответствие с Конституцией СССР. Во-вторых, трудовое законодательство поднялось на более высокий уровень кодификационной техники. В третьих, — возрос социальный авторитет трудового законодательства. В четвертых — достигнуто удобство пользования трудовым законодательством. И, наконец, в следствие действия указанных факторов обеспечиваются укрепление законности в области применения трудового права и повышения дисциплины труда.

Основанием изменений в любой отрасли права в социалистическом обществе является накопление определенной совокупности новых экономических и социальных факторов. Развитие социалистической экономики, будучи сложным и динамическим процессом, определяет содержание трудового права. Источником же формирования норм трудового права является осуществляемая под руководством Коммунистической партии Советского Союза деятельность классов и социальных групп социалистического общества и органов Советского государства. Указанная деятельность не равнозначна по своему характеру и содержанию, но в целом приводит к наиболее полному выражению внутренней политики КПСС — отражение в трудовом законодательстве действительных интересов трудящихся и Советского государства.

Непосредственными „источниками“ формирования Основ как кодификационного акта, принятого высшим законодательным органом, явились: 1. предложение трудящихся о совершенствовании трудового законодательства, 2. научно-исследовательская деятельность юридических учреждений, 3. законодательная инициатива профсоюзных организаций, 4. практика разрешения трудовых споров судебными органами СССР, 5. нормотворческая деятельность органов государственной власти и гос. управления.

Znalecké zkoumání písemných projevů

JANA BAAROVÁ

1. Historie znaleckého zkoumání písemných projevů člověka sahá hluboce do minulosti. Ve svém vývoji dospělo toto zkoumání od prvních, víceméně intuitivních pokusů o praktickou identifikaci pisatele určité písemnosti až k dnešnímu stupni teoretického zkoumání písemných projevů specifickým vědním oborem a k vědecky fundované praxi kriminalistického zkoumání konkrétních písemných projevů.

Zobecňováním praktických zkušeností a vědeckým výzkumem v oblasti písemného projevu člověka byly postupně objevovány a poznávány vzájemné vztahy mezi autorem a pisatelem písemného projevu na jedné straně a jejich výtvořem — písmenným projevem — na straně druhé.¹⁾

Aby bylo možno při zkoumání ručního písma postupovat s využitím všech, v té které době dostupných znalostí a reálných možností, byly vytvořeny konkrétní metody písmoznaleckého zkoumání písemnosti.

V. Příhoda²⁾ provedl utřídění posudkových metod písma, v němž rozlišuje metodu: intuitivní, grafologickou, pathografickou, srovnávací, funkcionální, analytickou, grafometrickou. Jednotlivé z uvedených metod pak Příhoda krátce charakterizuje takto:

„Intuitivní metoda závisí na individualitě znalce, a byla používána zejména v minulosti, především učiteli krasopisu při posuzování písma. Dnes je využívána pouze jako doplňková metoda k jiným, účinnějším a objektivnějším metodám.

Grafologická metoda je založena na předpokladu, že osobitá koordinace psacího pohybu není nahodilá, že není výsledkem jen pochodů mechanických, ale že je výrazem celkové skladby osobnosti. Snaží se dospět k určení vztahů mezi písmenným projevem a charakterem nebo jinými osobními dispozicemi.

Pathografická metoda zaměřuje studium na zkoumání vlivu tělesných a duševních poruch autora, resp. pisatele, a na jejich rušivé působení při sestavování a vyhotovování písemnosti.

¹⁾ Upozorňuji, že rozlišuji autora písemného projevu na jedné straně a pisatele na straně druhé (nutně nemusí jít vždy o tutéž osobu).

²⁾ Viz V. Příhoda: Výzkum dětského písma, vědecký posudek písemných projevů, Česká grafická unie, 1941.

Srovnávací metoda je založena na vzájemném porovnávání jednak písma s nepísemnými jevy a jednak písma s písmem.

Funkcionární metoda se snaží o vyjádření vztahu mezi dvěma nebo několika jevy: tak při posuzování písma je základem rukopisu a jeho korelativním jevem — smysl rukopisu.

Analytická metoda umožňuje analýzu jednak psacího pohybu a jednak analýzu písma jako celku. Při dodržování zásady, že písmo je strukturou, v němž části jsou podřízeny celku, má právě analytická metoda všestranné předpoklady stát se základní vědeckou metodou zkoumání nejen písma, ale i obsahové stránky písemného projevu.

Grafometrická metoda je založena na kvantifikaci při zkoumání písemného projevu: zkoumá se především velikost písma, poměr jednotlivých částí, úhlů a časových hodnot, rytmu atd. Předpokladem jejich použitelnosti, zejména perspektivní, jsou dokonalé technické a především měřicí přístroje a správné stanovení měrné jednotky. Je použitelná především ve výzkumné práci.“

Z historického hlediska sehrály významnou úlohu především tyto metody: kaligrafická, grafognostická, grafometrická a grafologická.

Kaligrafická metoda byla metodou učitelů krasopisu, kaligrafie posuzovala písmo podle techniky a množství různých kaligrafických ozdob, klíček apod. Tato metoda byla již dávno překonána a opuštěna.

Grafognostická (znakově popisná) metoda byla v kriminalistické praxi zavedena Bertillonem, který se při zkoumání písma držel obdobných zásad, na nichž je založen jeho „portrait parlé“, tj. zásad podrobného popisu a měření.

Grafometrická metoda a grafologická metoda jsou uvedeny v Příhodově členění. Do kriminalistické praxe zavedl grafometrickou metodu B. L o c a r d a grafologickou metodu C. B a l b o.

Jednotlivé metody, případně jejich kombinace, byly v určitých historických obdobích považovány písmoznaleckými vědeckými pracovníky a praktiky za optimální, a tak vznikaly i určité „písmoznalecké školy“, např. kaligrafická škola, grafognostická škola, grafometrická škola, grafologická škola, srovnávací škola.

Již samo pojmenování jednotlivých škol ukazuje, že šlo o zásadní preferování a snad dokonce až absolutizování určité metody. Na základě zmíněných metod se vytvořily dva základní směry zkoumání ručního písma: směr charakterologický (grafologie)³⁾ a směr identifikační (grafognozie).

2. Postupné poznání v oblasti zkoumání písemných projevů vyústilo v odhalení, prozkoumání a klasifikaci

a) faktorů, působících na vytváření rukopisu určitého jedince, jakož na konkrétní jeho písemný projev,

³⁾ V kapitalistických zemích bylo grafologie zneužito stoupenci reakční antropologické školy práva trestního k zjišťování pisatelů rukopisů. Vzhledem k naprosto nevědeckým základům grafologie se stala grafologická expertíza nejreakčnější formou expertízy ručního písma.

b) znaků, charakterizujících celkový písemný návyk jednotlivců, jakož i jednotlivý jeho písemný projev.

Při svém rozboru vycházíme z následujících premis teorie zkoumání písemného projevu:

1. Ve světě prakticky neexistují dva lidé, kteří by měli stejný rukopis, naprosto stejné písmo.
2. Svůj rukopis získává člověk dlouhodobým učením a návykem, jež vedou k určitým stereotypům při psaní.
3. Vedle podmínek výuky a nácviku hrají při získávání rukopisu významnou úlohu i anatomickofyziologické a psychické znaky osoby, jež si svůj rukopis vytváří.
4. Dynamický stereotyp vypracovaný výukou a praxí je u každého dospělého člověka poměrně stálý, v širokém časovém rozmezí; písmo jednotlivcova je tedy relativně stálé a neměnné.
5. Dynamický stereotyp vstřebává ovšem i citlivé reakce na vlivy okamžitých, jak vnějších, tak vnitřních popudů.
6. V písemném projevu jednotlivce existují některé kombinace jazykových prostředků, typické právě pro jeho vyjadřování.

Závažným úkolem vědeckého zkoumání písma bylo zjistit, vyhodnotit a roztrždit faktory působící jednak na vytváření stálého písemného návyku člověka a jednak na vyhotovení určité písemnosti bezprostředně v procesu psaní. V odborné literatuře uvádějí jednotliví autoři různé výsledné klasifikace těchto faktorů.

J. Gayet⁴⁾ uvádí jako „prvky, které mají vliv na písmo“ hmotné podmínky psaní, psychický stav pisatele, péči nebo význam, které pisatel přikládá textu.

Naproti tomu R. Saudek⁵⁾ uvádí dvanáct podrobněji členěných faktorů: mechanické prostředky (pero, inkoust, tužka, papír), stupeň znalosti psaní, stupeň rychlosti výkonu psaní, školní předloha, podle níž se pisatel učil psát, národnost pisatele, jakož i národní prostředí, v němž žije nebo v němž delší dobu žil, stupeň vizuální impresionability, grafická expresionabilita (podmíněná vizuální pamětí a ruční dovedností), stupeň ješitnosti, pózy a snahy o napodobení na jedné straně, na druhé pak přirozenost a nestrojenost, stupeň vzdělanosti, znalost cizích řečí, cizích stylů písma a cizích zemí, aktuální fyziologický stav pisatele, chronické poruchy fyziologické, okolnosti, stojí-li dotyčné písmo izolovaně, na začátku, na konci nebo uprostřed slova.

Týž autor pak v dalším⁶⁾ zobecňuje důsledky a působení oněch dvanácti faktorů a dospívá k závěru, že všechny zvláštnosti každého rukopisu závisejí v podstatě na deseti zákonech pohybu: Každý člověk píše

⁴⁾ Viz J. Gayet: Identifikace písma, psacích strojů, ručního písma, dokladů a peněz (český překlad KÚ HS-VB), část I, str. 105.

⁵⁾ Viz R. Saudek, Experimentální grafologie, nakl. AVENTINUM, Praha 1928, str. 252.

⁶⁾ Viz tamtéž, str. 253.

větší tahy pohybem rychlejším než tahy menší. Každý člověk píše tak, že jednoduchou rovnou čáru provádí měnící se rychlostí. Každý člověk píše tak, že rychlost pohybu pera trvale mění. Každý člověk píše tak, že se stupeň rychlosti jeho psaní mění, jakmile mění směr pohybu. Každý člověk píše kulaté tvary písmen při přechodu z jednoho směru pohybu do druhého bez zastávky (rychlost se sice vždycky zmenšuje, ale pohyb se nikdy nezastaví). Zákon setrvačnosti překáží každému pisateli zastavit pohyb přesně na místě, kde by to odpovídalo okamžitému účelu.

Nikdo nemůže při rychlém pohybu s naprostou přesností provádět účelné pohyby (např. nenapiše „i“ přesně nad kmen písmene). Nikdo nenapiše rychlým pohybem třaslavé tvary nebo lomené tahy. Každý člověk píše podle evropských systémů písma, píše při rychlém písmu zleva doprava. Prostorová nepřesnost pohybu se vyznačuje tím, že lze vždy jasně poznat, ve kterém směru byl účelný pohyb odvrácen od svého skutečného cíle.

Mancvetová, Melniková a Orlová⁷⁾ člení ve své práci faktory, působící na vytváření rukopisu na a) vnější (objektivní) faktory, k nimž počítají především metodiku a podmínky vyučování, podmínky, v nichž subjekt rukopisu trvale pracuje a píše, a charakter vyhotovovaných dokumentů; b) vnitřní (subjektivní) faktory, k nimž se počítají některé fyziologické a psychologické specifčnosti konkrétního pisatele.

Autorky pak v téže kapitole své práce uvádějí de facto ještě další dělení těchto faktorů, a sice podle kritéria stálosti důsledků jejich působení; dělí je na trvale působící faktory a dočasně působící faktory a buď systematicky, po určitou dobu, nebo sporadicky, jednorázově.

M. Gaváč⁸⁾ jmenuje vedle povahových a náladových sklonů tyto faktory, jimiž je podmíněn rukopis: mechanické prostředky, tj. tvar, jakost a držení pera, jakost papíru, polohu pisatele při psaní, zdravotní stav, jakož i dispoziční ruky (ochromená ruka, špatně fungující svaly prstů, zápěstí, předloktí a ruky); předlohu písma, podle níž se kdo učil psát, a stupeň zralosti, který dosáhl v psaní, individuální zrakovou paměť a schopnost ruky viděné tvary napodobit, stupeň rychlosti, jímž bylo psáno, stupeň vzdělanosti, stupeň přirozenosti povahy.

Studujeme-li podrobněji další běžně dostupnou literaturu pojednávající o faktorech ovlivňujících rukopis, setkáme se u různých autorů s rozdílnými variantami klasifikace těchto faktorů, které a) vycházejí z různých klasifikačních kritérií a b) dovádějí členění faktorů do větší či menší hloubky. Je zřejmé, že na rozdíl od daktyloskopické identifikace neexistuje u kriminalistické expertízy ručního písma jednotný klasifikační systém identifikačních markantů.

⁷⁾ Viz Teorie i praktika kriminalističeské expertízy, sborník 6–7, Gosjurizdat, Moskva 1961, str. 10.

⁸⁾ Viz M. Gaváč: Grafologie, Trnava 1947, str. 16.

Jako podstatný rozdíl těchto klasifikací je nezbytno posuzovat především rozdílnost klasifikačních kritérií a jejich účelovost. Vycházíme-li z potřeb identifikace pisatele určité písemnosti, je logické zvolit za kritérium učlenění faktorů ovlivňujících charakter a znaky písma oné písemnosti — kritérium stálosti působení těchto faktorů na rukopis pisatelův a na jeho bezprostřední písařský projev při psaní zkoumané písemnosti.

Rada faktorů působí trvale v procesu vytváření relativně neměnného stereotypu písma individua. K takovýmto faktorům patří např.: trvalé anatomickofyziologické a psychické znaky osoby pisatelovy, celkově dosažený stupeň inteligence, národnost pisatele a národní prostředí, v němž žije, resp. žil v době vytváření rukopisu, školní předloha, podle níž se učil psát, jakož i metody tohoto učení atd.

Rada dalších faktorů pak ovlivňuje pisatelův rukopis pouze v případech psaní určité písemnosti, v okamžiku psaní a nezanechává po svém pomínutí žádných trvalých důsledků v jeho rukopise; z těchto faktorů uvádím jako příklad: momentální duševní stav pisatelův v okamžiku psaní určité písemnosti (např. strach, radost apod.), fyzický zdravotní stav (nemoc, zranění ruky), použité mechanické prostředky při psaní, jestliže se podstatněji odlišují od běžných, tělesná poloha při psaní a další možné dočasně působící faktory.

Výskyt a působení dočasných faktorů podstatně ztěžuje identifikaci pisatele podle písma. Zejména ztěžuje porovnávání vzoru pisatelova rukopisu, použitého za normálních okolností se zkoumanou písemností, napsanou sice tímž pisatelem, ale při působení i dočasně působících faktorů.

Ovšem žádné kritérium členění faktorů, působících na pisatele při tvorbě i konkrétním použití jeho rukopisu, *nelze prosazovat jako absolutní a jediné správné*. Při speciálně zaměřené výzkumné práci nebo při speciálně zaměřeném rozboru písemného projevu mohou být plně oprávněnými různá kritéria, jako např. kritérium bezprostřední souvislosti daného faktoru s podstatou osoby pisatelovy. Pak faktory, ovlivňující charakter písma, je možno dělit na vnitřní faktory, dané organismem člověka, úroveň jeho inteligence, dovednosti atd., a vnější faktory, dané prostředím, způsobem vyučování psaní, psacími prostředky apod.

Z účelových hledisek jsou možná nejen případná jiná kritéria, ale i jejich kombinace.

3. Vycházíme-li z obecné definice pojmu znak,⁹⁾ můžeme *v oblasti písma znakovitost chápat identifikační znak¹⁰⁾ jako uměle vyčleněnou vlastnost ze všech vlastností konkrétního objektu, která má poměrně stálý charakter*.

Mnoholetá praxe a vědecké zkoumání v oblasti rozboru písemných projevů v jejich myšlenkových (obsahových) i písařských souvislostech vedly k postupnému zjišťování a poznávání objektivně existujících znaků písemného projevu.

Souhrn znaků, charakterizujících písemné projevy, můžeme rozdělit do

⁹⁾ Viz Filosofický slovník, Svoboda, Praha 1966, str. 505.

¹⁰⁾ Viz Pješčak: Nástin základů kriminalistiky, skripta UK, Praha 1970, str. 58.

dvou základních skupin: a) *znaky, charakterizující obsahovou stránku písemného projevu*, b) *znaky, charakterizující písařskou stránku písemného projevu*.

Znaky, charakterizující obsahovou stránku písemného projevu, umožňují identifikovat autora myšlenek daného písemného projevu, kdežto znaky, charakterizující písařskou stránku (tj. písmo, rukopis) písemného projevu, umožňují identifikaci osoby pisatelovy.

Autorem myšlenek určitého písemného projevu a pisatelem, který tyto myšlenky písemně zachytil svým rukopisem, může, ale nemusí být jedna a táž osoba. Anonymní dopis může být obsahově sestaven a písemně napsán jednou osobou. Mohou se ovšem vyskytnout případy, kdy autor myšlenkového obsahu použije jiné osoby jako pisatele dopisu. Pak ovšem znaky charakterizující obsahovou stránku takového anonymního dopisu jsou vázány na jednu osobu, kdežto znaky, charakterizující jeho stránku písařskou, jsou vázány na osobu druhou.

Myšlenkový obsah písemného projevu dané osoby v převážné většině případů má některé výrazné znaky, jež jsou pro onu osobu typické. Zejména u dostatečně rozsáhlých písemných projevů můžeme takové znaky zjistit, vyhodnotit a použít k identifikaci autora obsahové stránky zkoumaného písemného projevu.

V písemných projevech osob můžeme odhalit různě rozsáhlou zásobu slov; v použitém slovníku můžeme zjistit různé skupinové i individuální specifičnosti, zejména při používání cizích slov, nových slov nebo nespisovných slov určitého nářečí, slov typických pro různá povolání atd.

Autoři mohou používat odlišnou stavbu vět a souvětí, mohou se různit v používání např. rozdělovacích znamének, mohou se dopouštět i různých chyb či individuálností z hlediska gramatiky použitého jazyka.

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že zkoumání jazykové stránky písemného projevu, vycházející z jazyka jako „struktury struktur“, vyžaduje specifické znalosti a tedy i specifickou přípravu písmoznalcovu a jeho úzkou spolupráci s linguisty.

Problematika jazykového rozboru písemných projevů není dosud teoreticky dostatečně propracována a nejsou dosud ani teoreticky vyhodnoceny prakticky dosahované výsledky. V odborné literatuře jsou klasifikační systémy identifikačních znaků písemného projevu rozpracovány řadou autorů jako společné systémy pro oblast jak obsahové, tak písařské stránky písemného projevu.

Identifikační znaky písařské stránky písemného projevu (identifikační znak rukopisu nebo identifikační znak písma) chápeme jako slovně vyjádřené vlastnosti písařského projevu jednotlivce, vyznačující se zpravidla a) určitým stupněm stálosti, b) přiměřenou četností svého výskytu v písemnosti, c) definovatelnou závislostí na dalších částech a na celku.

Požadavek určité stálosti znaku je podmíněn nezbytností zvolený znak popsat, přičemž tento popis znaku musí být relativně stálý a neměnný.

Druhá požadovaná vlastnost zvoleného znaku — přiměřená četnost jeho výskytu v rukopise pisatelově — je nevyhnutelnou: při identifikaci ruko-

pisu nepomůže znak, byť sebevýraznější, pokud četnost jeho výskytu ve zkoumaném písemném projevu je nedostatečná.

Stejně závažný je požadavek, aby zvolený znak měl určité vazby k ostatním částem písma a k písmu jako celku. Přitom je účelné, aby při výběru vlastností, definujících jednotlivé znaky písma, byly voleny především vlastnosti, nacházející se v určitých „příčinných vazbách“ s poměrně stálými vlastnostmi píšící osoby.

Volbě, rozboru, názvosloví a klasifikaci znaků písma bylo až dosud věnováno značné úsilí jak teoretických pracovníků, tak praktiků z oblasti zkoumání písma. Odborná literatura uvádí řadu pojetí klasifikačních systémů těchto znaků a mnohé práce podávají i taxativní výčty těchto znaků podle názorů jednotlivých autorů.

Při rozboru prací o vytyčení identifikačních znaků písemného projevu a o jejich uspořádání do určitých systémů je účelné zjistit a ujasnit určující klasifikační kritéria, použitá jednotlivými autory.

Do skupiny obecných znaků písma zahrnují sovětští autoři, jako např. Ševčenko, Borjagin, Vinberg a Mitričev, Vlasov a souhlasně s nimi i další autoři, takové znaky písma, které vystihují celkový systém pohybu při psaní.¹¹⁾

Ševčenko¹²⁾ charakterizuje tyto znaky jako znaky typové, jež jsou vlastní velkému počtu lidí. Jednotliví autoři k nim počítají: vypracovanost písma, jejich charakteristiku a stupeň, „švih“ rukopisu apod., kvantifikovatelné údaje o celkové velikosti písma, jako je např. výška a šířka písma, jeho sklon apod., údaje o charakteru řádek, způsobu vázání písmen, způsob držení pera či tužky při psaní, stupeň tlaku apod.

Skupinu zvláštních znaků písma charakterizuje Ševčenko jako ustálené vlastnosti pohybových návyků jednotlivce při psaní a dělí je na: znaky směru pohybu (např. levosměrnost či pravosměrnost písma), znaky poměru pohybu (např. poměr rozměrů tahu a písmen, poměr horních a dolních konců písmen apod.), znaky lokalizace pohybu (např. místo a způsob začátku a ukončení pohybu, místo spojení znaků, místa rozložení tlaku atd.).

Borjagin¹³⁾ uvádí jako individuální znaky: zvláštnosti směru pohybu, zvláštnosti vzájemných poměrů a drobné znaky.

Vinberg s Mitričevem¹⁴⁾ začleňují do skupiny zvláštních znaků: provedení jednotlivých detailů, provedení určitých písmen a písemných znaků, provedení určitých spojení znaků, poměrnou velikost písmen, umísťování písmen.

¹¹⁾ Tito i další sovětští autoři postupně odhalili reakční podstatu grafologické expertízy v kapitalistických zemích a svými pracemi přispěli ke zmírnění subjektivního vlivu znalce na zhodnocení identifikačních znaků písemných projevů.

¹²⁾ Viz Kriminalistika (překlad z ruštiny), Naše vojsko, Praha 1966, str. 131 a další.

¹³⁾ Viz G. I. Borjagin: Sbornik rabot po kriminalistike, č. 3, NIIM MVD SSSR, Moskva 1957.

¹⁴⁾ Viz Vinberg–Mitričev, Kriminalistika č. I a II, vyd. SNB Praha pro vnitřní potřebu.

Harison¹⁵⁾ pak do osobních charakteristických znaků zahrnuje velikost písma, koncové klíčové obraty, koncové tahy, spojovací slova, zdvihy pera, vázání, rozloha písmen v písmu, rozložení slov, sklon, stínování, kvalitu tahů, seřazení ve slově, v celku, prostor rozložení řádek, úprava obálek, všeobecné uspořádání rukopisu, okraje, návyky v ohýbání papíru, roztržení, interpunkci, diskritická znaménka a jiná.

Fyziologické kritérium vzniku pohybu při psaní použili např. Pokorný a Penc.

Pokorný¹⁶⁾ vychází z faktu, že psaní je pohyb a jako takový, z hledisek fyziologických, je změnou časové polohy těles, uskutečňovanou napínáním a povolováním svalů.

Penc¹⁷⁾ pak vysvětluje vznik jednotlivých prvků písmene: kružnice a ovály při psaní jednotlivých písmen vznikají krouživým pohybem ruky. Posunem ruky doprava vznikají místo oválů dolní a horní klíčky a při rychlém posunu — krycí (vratné) tahy a oblouky. Podobně pak vysvětluje vznik skloněných oválů, zátrhů (horních, dolních a složených), vznik haldovky, vlnovky apod.

Toto fyziologické vysvětlení funkce píšící ruky dovoluje mu určit v písmu, u jednotlivých písmen jednotlivé prvky, jež chápe jako identifikační znaky písma: jejich různé modifikované soustavy používané jednotlivými pisateli vytváří pak charakteristiku individuálního písma, umožňující identifikaci pisatele.

Geometrické kritérium dílčích součástí písmen, použité např. Benešem,¹⁸⁾ vychází z tvarové podoby jednotlivých prvků písmen a z tvarové podoby jejich složenin.

Beneš uvádí jako prvky písma: přímku, oblouk pravý a levý a záhyb horní a dolní. Tyto prvky se mohou skládat, čímž vznikají tahy: např. zátrh dolní, horní, složený, krácený, oblouk střední a konečný, vlnovka, smyčka horní a dolní a závit počáteční a konečný.

Beneš prakticky došel k vytyčení obdobných znaků, k nimž dospěli autoři používající fyziologického kritéria vzniku pohybu při psaní.

Kritéria odchylnosti písma od školní předlohy používají někteří němečtí autoři, vytyčující jako identifikační znaky písma různé zvláštnosti, různé odchylky konkrétního rukopisu od školních vzorů jednotlivých písmen, cifer, či znamének. Neúmyslné odchylky od těchto vzorů jsou typické pro jednotlivce a mohou být tedy použity jako znaky jeho písma.

Podle kritéria odchylnosti písma od školní předlohy člení se identifikační znaky písma na: *znaky primární* — buď absolutní, nebo relativní a *znaky sekundární*.

Primární absolutní znaky vznikají především různými individuálními změnami jednotlivých písmen, jež vešly do daného rukopisu: patří k nim především různé ozdoby písmen nebo zvláštní „deformace“ písmen, jež

¹⁵⁾ Harison: *Suspect Documents*, český překlad KÚ HS-VB Praha, str. 67 a další.

¹⁶⁾ Pokorný: *Moderní výklad rukopisu*, český překlad, KÚ HS-VB Praha, str. 6 a 7.

¹⁷⁾ Penc: *Metodika psaní*, SNP Praha, 1958, str. 24–26.

¹⁸⁾ Beneš: *Psaní na zvláštní škole*, SNP, Praha 1957, str. 105–107.

mají ztížit napodobení písma cizí osobou. Typickým příkladem zde mohou být například podpisy pisatelů.

Primární relativní znaky jsou znaky obecnějšího charakteru, jako např. celková písařská zručnost pisatele, celková vypracovanost jeho písma atd.

Sekundární znaky písma jsou de facto skupinové znaky, společné většímu počtu osob; vznikají rovněž různými odchylkami od školní předlohy písma, jako např. různou velikostí písmen, stínováním písma, zvláštním spojováním písmen apod. Sekundárních znaků se v praxi psaní lidí vyskytuje takové množství, že určité jejich komplexy a kombinace charakterizují rukopisy jednotlivých pisatelů.¹⁹⁾

Topografické kritérium směru psacího pohybu používá např. Preyer. Vychází z topografické orientace částí písmen podle „větrné růžice“ a rozkládá psací pohyb na osm základních prvků: vzhůru, vzhůru vpravo, vpravo, dolů vpravo, dolů, dolů vlevo, vlevo a vlevo vzhůru.

Za prvky ryze grafické považuje Preyer bod a přímku. U přímký pak rozlišuje pravý, ostrý a tupý úhel, jež přímkou vytváří na ploše.

V řadě prací jsou do klasifikačních znaků písemného projevu jednotlivými autory zapojeny vedle znaků písma i *znaky obsahové stránky* písemného projevu. Jediné kritérium, které se mi podařilo v tomto směru v literatuře zjistit, je *lingvistické kritérium členění* výrazových prostředků písemného projevu.

Ševčenko²⁰⁾ učeňuje identifikační znaky obsahové části písemného projevu podle uvedeného kritéria na: gramatické znaky, znaky slovníku a znaky způsobu vyjadřování.

Komarinec²¹⁾ upozorňuje, že důkladná analýza písemného projevu a zejména stylu a způsobu výkladu, soustavy používaných slov, typických gramatických chyb apod., je užitečnou zejména proto, že získané poznatky mohou užít okruh podezřelých osob.

Identifikační znaky obsahové části písemného projevu pak uvádí takto: znaky obsahu dokumentu, jež pomáhají určit cíl, který autor hodlal splnit, napsáním; mohou pomoci i při zjišťování stupně všeobecného vzdělání, osobní zájmy autora apod.; znaky stylu písemnosti, zachycující schopnost a připravenost autora používat různé prostředky a způsoby písemného projevu; texikální znaky písemného projevu, tedy bohatost, či naopak chudost použitého slovníku, používání různých specifických slov či slov cizích, či slov různých dialektů, či profesionálních žargonů; gramatické znaky písemnosti; prohršky proti gramatice jazyka, v němž je písemný projev vytvořen, mohou např. charakterizovat celkový stupeň autorovy vzdělanosti apod.; patologické znaky písemnosti, jež souvisejí s nervovými či psychickými nemocemi autorovými a popřípadě i s jeho celkovým zdravotním stavem.

Mnozí autoři vycházejí ve svých pracích z kombinace dvou či několika

¹⁹⁾ Viz překlad čís. 1 fondu FKÚ, Praha.

²⁰⁾ Kriminalistika, Naše vojsko, Praha 1966, str. 131 a další.

²¹⁾ Viz Sbornik rabot po kriminalistike No. 3, vyd. NIIM, MD SSSR, Moskva 1967.

klasifikačních kritérií a dospívají ke kompletnějším systémům klasifikačních znaků písemných projevů.

V naší československé vědeckoteoretické základně jsou to např. pracovníci Kriminalistického ústavu, z nichž někteří doporučují²²⁾ v rámci „české písemné školy“ zaměřovat se na zkoumání těchto skupin znaků:

1. Plošného rozvrstvení písemnosti: rozmístění textu na plochu papíru, formu nadpisu, okraje, směr, velikost a vzdálenost řádků, dolní okraj, umístění podpisu atd.;
2. úroveň vzdělání pisatele: v této skupině jsou začleněny identifikační znaky obsahové stránky písemného projevu (jde tedy o úroveň vzdělání autora myšlenkového obsahu písemného projevu), k těmto znakům patří obsahové a významoslovné znaky stavby obsahu písemnosti, jeho myšlenkového uspořádání, znaky slovníkové a znaky gramatické;
3. písarských zvyklostí pisatele: jde o znaky získané již ve škole a vlivem povolání, jako jsou např. úprava písemností, členění odstavců atd.;
4. všeobecných (společných) znaků, jako jsou znaky stupně vyspělosti a vypsánosti rukopisu, rozměry písma, sklon písma, tlak při psaní apod.;
5. tvaru jednotlivých písmen, do níž se začleňují znaky vzájemné souvislosti a závislosti písmen ve skupinách písmen, ve slovech apod.

Evidentním nedostatkem těchto skupin znaků je např. zúžení zkoumání identifikačních znaků obsahové stránky písemného projevu (viz bod 2) na zkoumání úrovně vzdělání pisatele a naprosté opominutí vlivu psychických vlastností na tuto stránku písemného projevu.

Z posledních prací o kriminalistickém zkoumání písemného projevu je nezbytné uvést pojetí pracovníků Kriminalistického ústavu federální správy VB, řešící grafosynkritické zkoumání písemných projevů.²³⁾

Grafosynkritická analýza zkoumá pro potřeby kriminalistiky písmo jako produkt řečové činnosti. To umožňuje skutečnost, že materiály pro expertizu jsou zpravidla grafickým záznamem souvislého jazykového projevu jednotlivce.

Za základní pracovní metodu grafosynkritické analýzy považují autoři kombinaci analytické, srovnávací a grafometrické metody, spolu s metodou všestranného jazykového rozboru.²⁴⁾

Přitom *grafická stránka* psaných projevů se zkoumá jednak v obecné rovině (chápáno jako grafická úprava písemností) a jednak ve zvláštní rovině, to je zkoumání: dílčích komponent (částí písmen a cifer a označení), základních komponent (celých písmen, cifer a označení), multikomponent (spojení dvou či více základních komponent), a sice ze tří základních hledisek — směru, velikosti a lokalizace pohybu.

²²⁾ Viz Učebnice kriminalistiky, první díl, kriminalistická technika, sv. 1, MV HS-VB, Kriminalistický ústav, Praha 1959, str. 397–410.

²³⁾ Viz např. H. Běhounková: Pokus o kvantitativní analýzu jazyka dopisů, Československá kriminalistika, roč. 5/68, vyd. čas. MNO Praha, č. 4, str. 252 a další.

²⁴⁾ Viz Učebnice kriminalistiky (maketa), svazek první, Úkr-PF, Praha 1969, str. 243 a další.

Jazyková stránka psaných projevů se zkoumá metodou všestranného jazykového rozboru v rovinách: lexikální stavby (příslušnost slov a slovních spojení do jednotlivých skupin podle stylu, oblasti, oboru, doby užívání atd.); gramatické stavby (morfologické a syntaktické zvláštnosti jazykového projevu); modální stavby (jednotlivé způsoby vyjádření modálnosti); funkční perspektivy výpovědi (uspořádání jazykového projevu jako celku i v jeho částech a jednotkách); pravopisu.

Autoři dodávají,²⁵⁾ že jednoznačnost písemného projevu je z grafického hlediska považována za prokázanou na základě dlouhodobých zkušeností, že však dosud nebyla prokázána statisticky. Naproti tomu jedinečnost individuálního jazykového projevu z jazykového hlediska je v současné době předmětem výzkumného bádání převážně v oblasti identifikace autorů neznámých literárních děl. Autoři pak vyvozují, že z těchto důvodů mají v grafosynkritické analýze aspekty grafické primární a aspekty jazykové senkundární postavení.

4. Na základě rozboru prostudované literatury, pojednávající o klasifikaci identifikačních znaků písemných projevů, jsme dospěli k závěru, že hodnocení identifikačních znaků písemných projevů je dosud záležitostí zcela subjektivního charakteru. Proto není zvláštností, že jeden znalec hodnotí určitý znak výše než druhý a že jiný znalec hodnotí tytéž znaky právě opačně. V žádné jiné expertíze nedošlo v průběhu minulých let k tolika chybným závěrům, jako právě v expertíze písmoznalecké. Proto vývoj v této oblasti směřuje k maximálně možnému vyloučení subjektivního vlivu znalce, a tím k objektivizaci metod. Jedním z moderních směrů snažících se o řešení tohoto problému je grafosynkritická analýza, která přibližně od roku 1968–1969 počíná vytlačovat tzv. „českou písmoznalectvou školu“, která byla z hlediska formulace svých zásad poplatná praktikismu a vedla k rozvoji subjektivních aspektů zkoumání písma. Grafosynkritická analýza zkoumá za účelem identifikace pisatele (i autora) psané projevy člověka po stránce grafické i jazykové a cestou výzkumu se pokouší propracovat se ke kvantitativnímu hodnocení znaků, které by umožnilo využití matematicko-statistických metod.

Domnívám se, že konečný návrh výzkumu by měl

1. vyústit ve výčet jednotlivých znaků, jejich popis, charakteristiku a statisticky prověřený údaj o stupni jejich závažnosti při rozboru a hodnocení písemných projevů,
2. být zformulován v podobě pravidel a doporučení kriminalistické vědy pro znalecké zkoumání ručních písemných projevů analogicky, jako jsou pravidla a doporučení pro expertízy daktyloskopické, trasologické aj.,
3. doporučit vhodnou optimální kombinaci klasifikačních kritérií pro vytyčení a učlenění identifikačních znaků písemných projevů; základem

²⁵⁾ Viz *Nástin základů kriminalistiky* (maketa) svazek první, Úkr-PF, Praha 1969, str. 243 a další.

může být dnešní pojetí kombinace metod při grafosynkritické analýze písemných projevů.²⁶⁾

Kvalitní provedení kriminalistické expertízy písemného projevu závisí především na odborných kvalitách a schopnostech příslušného experta. V odborné literatuře můžeme nalézt řadu názorů jak teoretiků, tak praktiků z oblasti písmoznalectví, formulujících požadavky na písmoznalce.

Tak H. P f a n n e²⁷⁾ uvádí, že k provedení expertízy by měly být povolány osoby s odpovídajícím speciálním školením. Jako písmoznalecký expert může podle Pfanneho pracovat jen ten, kdo má pro to nezbytné vědecké a zkušenostní předpoklady. Grafologické vzdělání nestačí.

Ke kvalifikaci pracovníků, zabývajících se zkoumáním písemností, vyslovila se i řada účastníků speciálního semináře v Ottawě v Kanadě v říjnu 1958. Z jednotlivých diskusních vystoupení zasloužily povšimnutí zajímavé myšlenky Hiltona²⁸⁾ a Booneho.²⁹⁾ Z jejich myšlenek vyplývá, že dokonale zvládnutí problematiky expertízy písma vyžaduje jak vhodné — nejlépe vysokoškolské — vzdělání, tak i dlouhodobou kvalitní odbornou přípravu.

Až do vydání zákona č. 47/59 „O znalcích a tlumočnících“ prováděl u nás soudní expertízu ručního písma kolektiv „stálých přísežných znalců“, v němž byla v důsledku historického vývoje i řada osob, které z nejrůznějších důvodů nezaručovaly vysokou odbornost svých posudků. Přitom specifickou odbornost — odbornost písmoznaleckého experta — získávali tito znalci převážně jen samostatným studiem a individuálním praktickým cvikem. Zákonná úprava z roku 1959 znamenala na svou dobu určitý pokrok. Podle této úpravy sestavovalo ministerstvo spravedlnosti v dohodě se zainteresovanými resorty seznam orgánů a organizací, povinných oznamovat své pracovníky k provádění znaleckých posudků. Ovšem ani v této organizaci nebyla zabezpečena potřebná příprava expertů-písmoznalců.

²⁶⁾ Realizace všech těchto doporučení, která by přispěla ke zjišťování objektivní pravdy v trestním řízení, v mnohém závisí na tom, jaké podmínky budou vytvořeny pro pokračování ve slibně započatém výzkumu na Kriminalistickém ústavu federální správy VB.

²⁷⁾ H. Pfanne: Die Schriftexpertise und ihre Bedeutung für die Rechtsprechung, Rudolfstadt 1954, S. 18.

²⁸⁾ Hilton mj. ve svém vystoupení řekl: „... člověk začínající v tomto oboru by měl mít jakožto ideální minimum — jestliže ne přímo absolutorium university — tak alespoň určité univerzitní školení. Říkám to se značnou rezervovaností, poněvadž jsem pracoval v tomto oboru se staršími lidmi, kteří neměli ve skutečnosti žádné formální vzdělání, jak je máme na mysli dnes, a přesto se někteří z nich stali vynikajícími experty v oboru zkoumání sporných písemností. Skutečností ovšem je, že náležité akademické vzdělání je právě tím vzděláním, které tvoří podklad pro další studium a školení v tomto speciálním pracovním oboru.“

²⁹⁾ Boone řekl v diskusi mj.: „... v některých soudních oborech (v Kanadě — naše poznámka) jsou soudci nakloněni tomu názoru, že znalec by měl mít určitý podstatný akademický (univerzitní) základ — prokurátoři jsou stejného názoru. Já bych dával přednost bakaláři věd (v Kanadě to je nižší vědecká hodnota — naše poznámka) s určitým vědeckým základem, poněvadž jsem toho názoru, že mnohé z těch věcí, jimiž se zabýváme, jsou v podstatě modifikací jednotlivých vědních oborů...“

Teprve zákon o znalcích a tlumočnících č. 36/67 Sb. vytváří lepší předpoklady jak pro výkon funkce soudního experta-písmoznalce, zejména ustanovením § 21 o povinnosti státních orgánů vyžadovat posudky především od pracovišť specializovaných na znaleckou činnost, tak i pro odbornou přípravu těchto specialistů (viz především ustanovení § 16 o zřizování sborů pro znalecké otázky, jejichž úkolem mj. je i pečovat o zdokonalování zvláštní kvalifikace znalců). Je jen na úkor expertizní činnosti, že sbor pro znalecké otázky v oboru kriminalistiky nebyl vytvořen, neboť i v tomto oboru je již načase stanovit odborné předpoklady nutné pro jmenování znalcem, pečovat o zdokonalování zvláštní kvalifikace znalců, dávat podněty pro vědecký výzkum obecných otázek znalecké činnosti apod.

Jistě stojí za povšimnutí i otevřená kritika prof. dr. Petery, který v časopise „Socialistická zákonost“³⁰⁾ píše: „...Daleko méně utěšená je situace v praxi soudního a kriminálního písmoznalectví, která ustrnula povětšinou na jednoduchém a pohodlném srovnávání vnějších tvarů písma, získaných pouhou popisnou metodou, aniž pátrá po fyziologických nebo psychologických příčinách vzniku, aniž tedy hodnotí vnitřní podstatu rukopisného procesu a jeho mechanické okolnosti. Tento přístup ke studiu písma jako k subtilní a důležité společenské a kulturní hodnotě nelze považovat za odpovědný, domyslíme-li, jakou úlohu hraje často v životě společnosti. Chyba není jen ve znalcích samých a v jejich nedostatečném smyslu pro odpovědnost. Objektivní nedostatek tkví v samém zákonu o znalcích písma, který přesně neurčuje požadavky pro ustanovení znalcem, nevymezuje jeho kvalifikaci, jak je tomu v oborech jiných. Tak např. znalcem v oboru gynekologie a porodnictví se ustanovuje samozřejmě graduovaný a zkušený lékař a nikoli porodní asistentka.“

Tolik z článku prof. dr. Petery, který požaduje při písmoznalecké expertíze především rozbor „vnitřní podstaty rukopisu procesů“, podmíněný ovšem fyziologickými a psychologickými znalostmi experta.

Promítneme si do úrovně požadavků prof. dr. Petery i fakt, že grafosyntkritická analýza, úspěšně teoreticky rozpracovaná i prakticky aplikovaná na Kriminalistickém ústavu federální správy VB, zahrnuje rozbor i jazykové stránky písemného projevu, tedy požadavky na další oblast znalostí experta-písmoznalce.

Závěr nemůže vyznít jinak, než vytyčením požadavku naplnit literu zákona č. 36/67 Sb. o znalcích a tlumočnících i pokud jde o ustanovení § 16 tohoto zákona.

³⁰⁾ Socialistická zákonost č. 4/1970, str. 230 a 231.

Die Sachverständigenuntersuchung schriftlicher Äusserungen

RESUMÉ

Die Verfasserin des Artikels befasst sich mit einigen Fragen der Untersuchung schriftlicher Äusserungen durch Sachverständige, besonders mit der Methodengeschichte der Schriftuntersuchung, mit den Faktoren, die auf die Herausbildung der Handschrift und der schriftlichen Äusserung des Individuums einwirken, mit den Merkmalen, die die schriftliche Äusserung des Individuums kennzeichnen und mit dem Stand der gegenwärtigen schriftsachverständigen Praxis.

Sie zeigt auf, dass vom historischen Gesichtspunkt aus vor allem folgende Methoden eine bedeutende Rolle spielten: die kalligraphische, die graphometrische und die graphologische, sowie die auf deren Grundlage entstandenen „Schriftsachverständigenschulen“ und die beiden grundlegenden Richtungen bei der Untersuchung der Handschrift: die charakterologische Richtung (Graphologie) und die Identifikationsrichtung (Graphognosie).

Sie betont die Bedeutung der Aufdeckung, der Untersuchung und der Klassifikation der Faktoren, die die Herausbildung der Handschrift und der konkreten schriftlichen Äusserung einer bestimmten Einzelperson beeinflussen. Sie vergleicht die Standpunkte vieler ausländischer und einheimischer Autoren und formuliert ihren Schluss, der dahin geht, dass keines der Kriterien für die Gliederung der angeführten Faktoren mit absoluter Geltung und als einzig richtiges durchgesetzt werden kann und begründet dies auch.

Analog beschäftigt sie sich mit der Untersuchung der „Identifizierungsmerkmale“ auf dem Gebiet der Schriftsachverständigenkunde, und zwar sowohl der Merkmale, die die inhaltliche Seite der schriftlichen Äusserung betreffen, als auch der Merkmale, die die schreiberische Seite der schriftlichen Äusserung betreffen. In diesem Zusammenhang wertet sie auch die Art und Weise, wie verschiedene ausländische und einheimische Autoren an die Sache herantreten, wobei sie besonders die Auffassung der im Kriminalistischen Institut der Föderalen Verwaltung der Öffentlichen Sicherheit tätigen Fachleute akzentuiert, die sich der Forschung auf dem Gebiet der graphosynkritischen Untersuchung schriftlicher Äusserungen widmen.

Im Schlussteil ihres Artikels weist die Autorin auf den gegenwärtigen Stand der schriftsachverständigen Untersuchung in der ČSSR hin; sie bringt schliesslich ihre Meinung darüber zum Ausdruck, welche hauptsächlichen Fragen die Forschung auf diesem Gebiet lösen sollte und woran es unserer Praxis gebricht, um das Gesetz Nr. 36/1967 Slg. über die Sachverständigen und die Dolmetscher voll zur Anwendung zu bringen. Vor allem empfiehlt sie für die Praxis, die Anwendung der Bestimmung des § 16 des angeführten Gesetzes bezüglich der Errichtung von Körperschaften für Sachverständigenfragen in die Tat umzusetzen.

Feudalismus ve Francii na konci „starého režimu“ a jeho soudobá kritika

STANISLAV BALÍK

„La féodalité était demeurée la plus grande de toutes nos institutions civiles en cessant d'être une institution politique. Ainsi réduite, elle excitait bien plus de haines encore, et c'est avec vérité qu'on peut dire qu'en détruisant une partie des institutions du Moyen Age on avait rendu cent fois plus odieux ce qu'on en laissait.“

Alexis DE TOCQUEVILLE

Ve své studii se chci zabývat třemi problémy, a to:

- I. právní situaci feudalismu ve Francii na konci „starého režimu“,
- II. kritikou feudalismu ve spisech právníků a politických myslitelů 18. století a
- III. stanoviskem, jež vůči feudalismu zaujaly soupisy stížností z r. 1789.

Nejde o úkol snadný, protože rozklad a krize feudalismu na konci „starého režimu“ značně pokročily, zasahující nejen jeho strukturu ekonomickou, sociální a politickou, ale i právní.

Díky tomu feudální režim, zákonitý a logický v době svého vzniku, se stal na konci své existence chaotický, nepřehledný a krajně rozporný. Mnohé feudální právní instituce a právní principy se během dlouhého vývoje natolik přetvořily a do značné míry zatemnily, že koncem 18. století se stávají obtížným problémem i pro soudobé právníky. Jeden z nich, Hervé,¹⁾ charakterizoval studium feudálního práva jako „krajně odpuzující nejasností, obtížností a rozsahem látky“. Jestliže dodává, že je to „snad navíc pro nedokonalost a nedostatečnost děl, v nichž se o této látce pojednává“, je to příkrý a nespravedlivý úsudek, protože Hervé přehlíží vývoj a změny právní nauky, jež byly důsledkem transformací feudální

¹⁾ Hervé: Théorie des matières féodales et censuelles, I, Paris 1785, Préface, str. I.

soustavy od 16. do 18. století. Je tudíž zcela logické, že feudální instituce a jejich výklad nemohly být stejné v 16. století, za života slavného právníka Du Moulina, jež Hervé cituje jako příklad, a v 18. století, kdy Hervé píše své dílo. Hervé přehlíží očividně fakt, že mezi ním a Du Moulinem zeje propast dvou století, naplněných hlubokými změnami ve feudální soustavě:

Především je nutno zaznamenat ekonomický úpadek šlechty ve srovnání s rostoucí hospodářskou silou měst a rodící se buržoazie během tohoto období. Šlechta ztrácí význam i z hlediska vojenského zejména díky žoldnéřské armádě, posilující objektivně královskou moc. Slábne i politická úloha šlechty ve státě tváří v tvář absolutní monarchii, která upevňuje ústřední moc, obnovuje panovníkova svrchovaná práva a nahrazuje ve státním aparátě šlechtu odborníky.

Tyto změny způsobily zánik osobní služby šlechticů ve válce, na soudě i v radě a vedly ve svých konečných důsledcích k přeměně dosavadního smyslu a pojetí lenní smlouvy, zasahující tak feudální vztahy na ní založené.

V této souvislosti je na místě připomenout, co se rozumí pojmem feudální vztahy. Obecně řečeno, ekonomickým základem feudálních vztahů je feudálovo vlastnictví výrobních prostředků (zejména půdy) a jeho neúplné vlastnictví nad bezprostředním výrobcem. Z hlediska teoretického je nutno rozlišovat jednak vztahy mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem, založené na lenní smlouvě, jež tyto vztahy upravuje, jednak vztahy mezi feudálním pánem (seniorem) a poddaným sedlákem. V obou případech, a to je jejich společným znakem, senior jako pozemkový vlastník dává část své půdy do užívání (zprvu dočasného, později doživotního a dědičného) jiné osobě protihodnotou za jisté služby.

Vztahy mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem, který dostává půdu do léna (*feudum*, *fief*), lze označit jako vztahy lenní. Senior, ať už král či jiný šlechtic, nepožaduje samozřejmě od svého vasala, aby získanou půdu sám obdělával. Vyžaduje však od svého vasala, aby v jeho prospěch konal službu ve válce, na soudě a v radě. Z povahy vztahů mezi šlechticem-seniorem a šlechticem-vasalem tedy vyplývá, že jde o vztahy v rámci vládnoucí třídy feudálů.

Vztahy mezi feudálním pánem a sedlákem mají pochopitelně odlišné rysy. Feudál vyžaduje od sedláka kromě obdělávání půdy, kterou mu dal do užívání (užitkového vlastnictví, *dominium utile*), ponechává si vrchní vlastnictví (*dominium directum*), i plnění různých jiných povinností a břemen osobních a věcných, převážně ekonomické povahy. V tomto případě nejde o vztahy v rámci jedné třídy, ale o vztahy příslušníků dvou tříd, vlastníka výrobních prostředků (feudálního pána) a bezprostředního výrobce (sedláka, nevolníka), či jinak řečeno, o vztahy mezi vykořisťovatelem a vykořisťovaným. Vzájemný vztah mezi seniorem a sedlákem nelze redukovat jen na sféru sociálně ekonomickou, protože feudální senior vykonává vůči sedlákovi — ať už díky královskému svolení nebo díky usurpaci — i různá vrchnostenská práva, pramenící ze suverenity, vykonávané ve

středověku feudály.²⁾ Vztahy mezi vrchností a sedlákem, charakterizované jednak prvkem sociálně ekonomickým, jednak prvkem mocenským, lze označit souhrnně jako vztahy vrchnostenské.

Pro sociálně ekonomickou základnu feudalismu jsou pochopitelně rozhodující vztahy mezi feudálními pány jako vlastníky výrobních prostředků a sedláky jako bezprostředními výrobci. Tyto vztahy, označované v marxistické literatuře běžně jako feudální výrobní vztahy (s ohledem na feudální formu vlastnictví výrobních prostředků, historicky odlišnou od otrokářské či kapitalistické formy vlastnictví, jež charakterizují jiný vývojový stupeň výrobních vztahů), jsou základní formou sociálně ekonomické organizace feudální společnosti. Vztahy mezi feudálními pány jako nositeli a vykonavateli suverenity a sedláky jako jejich poddanými hrají naopak důležitou úlohu zejména ve správní a soudní organizaci státu. A konečně vztahy mezi seniory a vasaly v rámci vládnoucí třídy hrají významnou úlohu zejména ve sféře vojenské a politické.

Úpadek politického a vojenského významu feudální šlechty a vynucený návrat svrchovaných práv králi — měly, jak jsem už řekl, za následek úpadek lenních vztahů a zamlžení původního pojetí lenní smlouvy. „Po dlouhé práci nemám přesných znalostí smluv o lénu a o svobodném úročném nájmu,“ stěžuje si Hervé,³⁾ „nevím dosud, v čem spočívá podstata každé z těchto smluv; vše, co jsem mohl zjistit přesně, je to, že definice, podané mým autorem (Du Moulinem — S. B.), jsou chybné a nespolehlivé.“ Jestliže Hervé mluví o teoretických potížích a jiní autoři, jako např. Pothier nebo Bouhier,⁴⁾ se nemohou dohodnout na definici léna a lenní smlouvy, je to jen logický důsledek složitého vývoje těchto institucí během posledních dvou století „starého režimu“ ve Francii.

Nicméně i přes zjevný úpadek lenní soustava nadále přežívá. Dokladem toho jsou různé právní formy, jako např. lenní revers (*aveu*) a soupis lenního statku (*denombrement*) nebo poplatky za udělení len nešlechtickým osobám (*franc-fief*) atd.

Přesto, že v naprosté většině francouzských krajů vymizelo nevolnictví a sedláci se stali svobodnými, feudální výrobní vztahy i nadále přežívají. Dokladem toho jsou různé vrchnostenské povinnosti, desátky a feudální právní instituce, které přetrvávají i na konci feudalismu ve Francii.

²⁾ Srov. Garaud (M.): *Histoire générale du droit privé français (de 1789 à 1804)*. II. *La Révolution et la propriété foncière*. Paris 1959, str. 42. Dále „Garaud: Révolution“.

³⁾ Hervé: *Théorie*, I, Préface, str. III. Du Moulin: *Opera omnia*, I, Paris 1658, str. 46, definuje léno slovy: „*Feudum est benevola, libera, et perpetua concessio rei immobilis, vel aequivalentis cum translatione utilis dominii proprietate retenta, sub fidelitate et exhibitione servitiorum*“ (*Commentarii in consuetudines parisienses, titulus primus, no. 114*).

⁴⁾ Pothier: *Oeuvres* (éd. Dupin), IX, Paris 1824, str. 479—480, jen poněkud pozměňuje Du Moulinovu definici léna, aniž by vzal na vědomí vývoj této instituce. Léno je podle jeho „*Traité des Fiefs*“ (§ III. *De la nature des fiefs*) „la concession gratuite, que quelqu'un fait à la perpétuité à un autre, d'une chose immeuble, à la

Nejvýznamnější mezi právními institucemi jsou nepochybně práva k půdě, jmenovitě vlastnictví půdy.

1.

Na konci starého režimu lze rozlišit jednak vlastnictví svobodné (*propriété libre*), jednak vlastnictví feudální, vrchnostenské (*propriété seigneuriale*).

První z obou forem vlastnictví půdy ve Francii byla za starého režimu reprezentována svobodnými alódy.

Svobodný alód (zpupný statek, *franc-alleu*) byl podle soudobých autorů „svobodný dědičný statek, zproštěný vrchnostenských práv a povinností“, ⁵⁾ „statek svobodný od veškerých feudálních dávek a nepodřízený žádnému pánu“ ⁶⁾ „Nezávislé statky či svobodné alódy“, říká Pothier, ⁷⁾ „jsou ty, jež nepocházejí od žádného pána.“ Podobně se vyjadřují i různé sbírky obyčejového práva (*coutumiers*). ⁸⁾

Alódy lze tedy charakterizovat jako svobodné pozemky, nezávislé na seniorech nebo pronajímatelích půdy (*censiers*) a nezatížené — na rozdíl od lén a nešlechtických držeb (*tenures roturières*) — žádnými poplatky. ⁹⁾ Alódy, vymykající se tak z existující feudální hierarchie, jsou začleněny do soudní soustavy státu. ¹⁰⁾ Co do soudnictví podléhaly vždy králi: P ř í m o,

charge de lui en faire la foi et hommage et du service militaire, et sous la réserve qu'il fait de la seigneurie directe“. Bouhier: Les Coutumes du duché de Bourgogne, I, Dijon 1742, str. 605, zdůrazňuje, že podstatou léna je věrnost.

⁵⁾ Renaudon: Dictionnaire des fiefs et des droits seigneuriaux utiles et honorifiques, I, Paris 1755, str. 322.

⁶⁾ Hervé: Théorie, VI, str. 11.

⁷⁾ Pothier: Oeuvres, IX, str. 477.

⁸⁾ Např. Coutumes de Reims, čl. 139: „Pour héritage de franc-alleu ne sont deuz aucuns droits ou devoirs seigneuriaux ou féodaux.“ Coutumes de Normandie, čl. 102: „Les terres de franc-alleu sont celles qui ne recognoissent supérieur en féodalité, et ne sont sujettes à faire ou payer aucuns droits seigneuriaux.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau coutumier général, II, Paris 1724, str. 500; IV, str. 64.

⁹⁾ Garaud: Révolution, str. 11.

¹⁰⁾ Srov. Loisel: Institutes coutumières, 2e éd. rev. par E. de Laurière, I, Paris 1783, str. 268: „Tenir en franc-alleu, est tenir de Dieu tout seulement, fors quant à la justice.“ Srov. také Bourjon: Le droit commun de la France, I, Paris 1770, str. 149, č. 6: „Le franc-alleu n'est jamais exempt de la souveraineté, et... par rapport à la justice, il est toujours sujet à celle des lieux, soit qu'elle soit royale, soit qu'elle soit seigneuriale.“ V Coutumes d'Orléans, čl. 255, se říká: „Franc-alleu est héritage, tellement franc, qu'il ne doit fonds de terre, et n'est tenu d'aucun seigneur foncier, et ne doit saisines, dessaisines, ne autre servitude quelque ce soit. Mais quant à la justice, il est subiect à la jurisdiction du seigneur justicier...“ (podtrženo mnou — S. B.). Coutumes de Clermont, chap. IV, čl. 14: „Franc-alleu noble, est celuy ou il y a droit de justice, ne recognoissant aucun supérieur sinon en ressort de justice, se partage comme les autres fiefs.“ Čl. 15: „Franc-

jestliže alód nebyl začleněn do soudního obvodu vysokého soudce (po-právce, *seigneur haute justicier*) nebo jestliže majitel alódu sám vykonával vyšší soudnictví, nepřím o pak prostřednictvím vysokého soudce, do jehož obvodu alód spadal.¹¹⁾ V důsledku této podřízenosti se podle soudobých autorů na alódy vztahovalo právo odúmrti (*droit de deshérence*),¹²⁾ právo na pozůstalost nemanželských dětí (*droit de bâtardise*)¹³⁾ atd. Alódy mohly být zatíženy i různými službami.¹⁴⁾

Svobodné alódy, jež je nutno odlišit od tzv. svrchovaných alódů (*alleux souverains*),¹⁵⁾ byly rozšířeny zejména v oblastech psaného práva, kde platilo pravidlo „Není seniora bez titulu“ (*Nul seigneur sans titre*). Území, kde byl rozšířen alód (*pays allodiaux*), zabíraly značnou část Francie.¹⁶⁾

Za absolutní monarchie množství i význam alódů neustále klesají, zejména také díky tlaku královské moci, podporované v jejím boji proti alódom právníky-legisty.¹⁷⁾

Královská moc, sledující především fiskální zájmy, snaží se totiž během 17. a 18. století podrobit alódy co možná nejvíc feudálním poplatkům ve prospěch koruny. Právním podkladem králových nároků se měl stát čl. 383 ordonnance z r. 1629 (*Code Michaud*), který poprvé zákonnou formou vyhlásil teorii královského univerzálního vrchního vlastnictví (*directe royale universelle*): „Všechny dědičné statky v krajích obyčejového nebo psaného práva, závislé na nás,“ říká se v čl. 383, „podléhají a jsou podrobeny právům na převodní a nabývací poplatky a ostatním právům, obvyklým podle podmínek dědičných statků a místních obyčejů. A všechny dědičné statky, neodvislé od jiných seniorů, se pokládají za závislé na nás, leda by pro svrchu uvedená (práva) držitelé dědičných

alleu roturier est héritage tellement franc qu'il ne doit point de reconnaissance de fonds de terre; ni d'iceluy n'est aucun seigneur foncier; et ne doit aucune dessaisine ou saisine, devest ou vest, ni autre servitude quelle elle soit. Trop bien quant à la justice ordinaire du lieu ou il est assis, et se doit partir comme les autres terres de roture.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau Coutumier, II, str. 874 a III, str. 793.

¹¹⁾ Chenon (É.): Étude sur l'histoire des alleux en France, Paris 1888, str. 184.

¹²⁾ Loisel: Institutes, II, str. 184; Bouhier: Coutumes, II, str. 224 n.; Bourjon: Droit commun, I, str. 251, č. XXXVI–XXXVIII.

¹³⁾ Loisel: Institutes, I, str. 79; Bourjon: Droit commun, I, str. 251–252, č. XXXIX–XLII.

¹⁴⁾ Coutumes de Lorraine, tit. V, čl. 15: „...Sont néanmoins les seigneurs et subjects de franc aloeu, enclavés en Lorraine, tenus subir cour aux bailliages voisins, y estant convenus pour droits seigneuriaux ou de communauté, et de fournir aux prestations et charges communes, pour passage de gens de guerre et autres commodités publiques.“ Srov. Bourdot de Richebourg: Nouveau Coutumier, II, str. 1104.

¹⁵⁾ Takovým svrchovaným alódem byla např. Bidache. Srov. Labrit (J.): Les Gramonts, Souverains de Bidache et l'Histoire du Droit. Thèse droit, Paris 1939.

¹⁶⁾ Např. Chenon: Étude, str. 175 n., uvádí, že šlo zhruba o 1/2 země. Tento odhad je sporný.

¹⁷⁾ Srov. blíže Chenon: Étude, str. 202 n.

statků se prokázali dobrými tituly, které je od nich osvobozují.“¹⁸⁾ Ordonance z r. 1629 se tak pokusila nahradit dřívější teorii univerzálního vrchnostenského vrchního vlastnictví, odmítnutou generálními stavy v Blois r. 1577, teorii univerzálního královského vrchního vlastnictví. Jedním ze zastánců této teorie se stal např. Auguste Galland, který uveřejnil již r. 1629 anonymně spis „*Contre le franc-allev sans titre pretendu par quelques provinces au prejudice du roy*“. Dílo, v němž se snažil v souladu s čl. 383 ordonance z r. 1629 dokázat, že král je „univerzální pán veškeré půdy, která je v jeho království“,¹⁹⁾ se stalo po svém druhém vydání (pod názvem „*Du franc-allev et origines des droits seigneuriaux...*“) r. 1637 předmětem ostré kritiky právníků oblasti psaného práva.²⁰⁾

Přesto, že ordonance z r. 1629 zůstala pro odpor většiny parlamentů jen mrtvou literou, královská moc se nevzdala svého plánu. Po několika neúspěšných pokusech během 17. století (např. edikty z let 1641, 1657 atd.) nabývá královská moc postupně převahy. Projevilo se to do jisté míry i vydáním ediktu z r. 1692,²¹⁾ který — na rozdíl od ordonance z r. 1629 — nezástul jen na papíře, ale byl uplatňován v praxi.

I když lze říci, že se královské moci, přes podporu některých právníků,²²⁾ nepodařilo ani během 18. století plně a s konečnou platností uplatnit v praxi teorii univerzálního královského vrchního vlastnictví, nelze na druhé straně popřít, že alódy byly, přes odpor krajů psaného práva i některých právníků,²³⁾ odsouzeny k zániku. Poslední úder však už absolutní monarchie alódům nezasadila, protože se sama ocitla tváří v tvář revoluci.

Zatímco alódy, jak jsme viděli, byly vlastnictvím svobodným z hlediska feudálního práva, další forma vlastnictví půdy za starého režimu spočívala na vztazích mezi seniorem a vasalem nebo mezi seniorem a poddaným sedlákem či, jinak řečeno, na feudálních vztazích v nejširším slova smyslu.

Podle teorie děleného vlastnictví²⁴⁾ zahrnuje tato forma vlastnictví dvě složky: tzv. přímé, vrchní vlastnictví (*dominium directum*, *domaine direct*, *propriété éminente*), patřící seniorovi, a tzv. vlast-

¹⁸⁾ Isambert: Recueil général des Anciennes lois françaises, XVI, Paris 1829, str. 317. Dále „Isambert: Recueil“.

¹⁹⁾ Galland (A.): Contre le franc-allev sans titre prétendu par quelques provinces au préjudice du Roy, Paris 1629, str. 99.

²⁰⁾ Např. toulouský právník Caze neuve, který uveřejnil r. 1640 spis pod názvem „Instruction pour le franc-allev de la province de Languedoc“. Druhé vydání knihy, nazvané „Le franc-allev de la province de Languedoc établi et défendu“, vyšlo v Toulouse r. 1645.

²¹⁾ Isambert: Recueil, XX, str. 164–165.

²²⁾ Např. La Poix de Fréminville ve svém spise „Pratique universelle pour la renovation des terriers“ (1755) nebo Henrion de Pansey ve svých „Dissertations féodales“ (1789).

²³⁾ Např. na přelomu XVII. a XVIII. století La Thaumassière spisem „Le franc-allev de la province de Berry“, během XVIII. století Furgole ve svém „Traité de la seigneurie féodale universelle et du franc-allev naturel“.

²⁴⁾ Henrion de Pansey: Dissertations féodales, II, Paris 1789, str. 315.

nictví užitkové (*dominium utile, domaine utile, propriété utile*), patřící buď vasalovi (šlo-li o pozemky šlechtické, *terres nobles*), nebo sedlákovi (šlo-li o pozemky nešlechtické, *terres roturières*). K tomuto obecnému rozlišování je nutno dodat, že ve složitých feudálních právních vztazích držitel léna, užitkový vlastník, mohl být současně vasalem (ve vztahu k seniorovi) i seniorem (ve vztahu k podvasalovi nebo poddanému sedlákovi).²⁵⁾ Vlastnictví půdy zůstává v daném systému vrchnímu vlastníkovi (senior, *seigneur direct*). Tzv. užitkový vlastník (vasal či sedlák) je, díky neúplnosti svých práv, pouhým držitelem (*détenteur*),²⁶⁾ užitkové vlastnictví pouhou držbou.

Užitkové vlastnictví mělo buď formu léna (*fief*), šlo-li o šlechtickou půdu, nebo úročného statku (*censive*) či podílnického pachtu pozemkového (*champart*), šlo-li o pozemky nešlechtické.²⁷⁾ V obou případech zůstává senior vrchním, přímým vlastníkem.

Právní instituce léna spočívala na lenní smlouvě mezi seniorem a vasalem. Seniorovi, jak jsem už uvedl, patřilo přímé vlastnictví a s ním spojený souhrn feudálních práv „jak stálých, tak příležitostných, jak užitkových, tak čestných“. V této souvislosti je ovšem nutno odlišit jednak práva, odvozená z lenní smlouvy, jednak práva, odvozená z veřejné moci, kterou seniori po staletí vykonávali.²⁸⁾

Změna původního obsahu a smyslu lén a obnovení královské svrchovanosti za absolutní monarchie měly, jak jsem už řekl, za následek i hlubokou přeměnu pojmu léna. „V 18. století,“ říká G a r a u d,²⁹⁾ „léno nebylo po dlouhou dobu víc než forma pozemkového vlastnictví.“ Nicméně přes

²⁵⁾ Pothier: Oeuvres, IX, str. 478.

²⁶⁾ Někteří právníci XVIII. století měli tendenci pokládat držitele za vlastníka. Srov. např. Pothier: Oeuvres, VIII, str. 114; Hévin: Questions et observations concernant les matières féodales, Rennes 1736, str. 127; Hervé: Théorie, V, str. 88, hájí názor, že úročník (*censitaire*) je vlastníkem, i když byl zbaven jistých atributů vlastnického práva: „Je conclus de tout ce qui précède, que les vieux mots droite seigneuriale, directe seigneuriale, appropriées aux seigneurs; que les vieilles défenses faites aux censitaires, de détériorer ou de grever de charges, les biens qu'ils tiennent à cens, ne prouvent point qu'ils n'aient qu'une simple propriété utile et usufructière. Tout cela peut s'expliquer, tout cela peut se concilier, non avec une propriété libre et dégagée de tous devoirs et de toutes charges quelconques, mais avec une véritable propriété directe.“

Jiní autoři naopak tvrdí, že užitkový vlastník se nemůže pokládat — díky věčným právům a různým prerogativám ve prospěch přímého vlastníka (*seigneur direct*), jako byly např. slib věrnosti (*foi et hommage*), právo odnětí léna (propadnutí, *droit de commise*), ssutí (*retrait*) atd. — za vlastníka v pravém slova smyslu:

„Le domaine direct“, říká např. H e n r i o n d e P a n s e y: Dissertations, II, str. 315, „conserve au seigneur la propriété du fief sorti de ses mains, propriété plus noble et plus parfaite que celle du vassal, qui n'a que le droit de percevoir les fruits à des charges fort onéreuses...“.

²⁷⁾ Srov. G a r a u d: Révolution, str. 15, kde se poukazuje také na zaměňování pojmů „*fief*“ a „*censive*“ na jihu Francie.

²⁸⁾ S o b o u l (A.): La Révolution française, Paris 1967, str. 19.

²⁹⁾ G a r a u d: Révolution, str. 17.

tyto transformace léna jako právní instituce nadále přežívají, ať už jde o léna, určená k výnosu (*výtěžková, fiefs de profit*), léna čestná (*fiefs d'honneur*), svobodná léna nerytířská (*franc-fiefs*) či léna, která se blíží do značné míry selským držbám.

Nejpočetnější skupinu lén tvořila léna určená k výtěžku (*fiefs de profit*), spojená nejen s čestnými právy, ale především s oprávněním vrchního vlastníka vybírat převodní poplatky při přechodu léna od jednoho vasala ke druhému. Toto oprávnění vrchního vlastníka však bylo na konci starého režimu značně oslabeno obyčejovým právem, které bylo pro vasala příznivé. Obyčejové právo, rozlišující mezi převody léna v důsledku úmrtí (*par décès*) či darování mezi živými (*entre les vifs à titre gratuit*) na jedné straně a převody, vázanými na splnění jistých podmínek (*à titre onéreux*) na druhé straně, jednak omezilo seniorovo právo vybírat poplatky,³⁰⁾ jednak zúžilo okruh osob, povinných převodní poplatky platit. Podle čl. 33 Coutume de Paris nemuseli poplatky z nápadu dědictví platit přímí dědicové v linii sestupné a vzestupné a osoby, které získaly odkaz ze závěti.³¹⁾ Převodní poplatek při prodeji léna se ustálil podle obecného obyčejového práva (tj. obyčejového práva platného v oblastech pařížské a orleánské) na 1/5 ceny léna, podle místních obyčejů v jiných francouzských krajích na 1/6, 1/2 atd.

Další skupinu lén tvořila tzv. léna čestná (*fiefs d'honneur*) a svobodná léna nešlechtická (*franc-fiefs*). Podstatným rysem těchto lén, rozšířených zejména v krajích psaného práva, byla skutečnost, že šlo o léna bez povinnosti služby.³²⁾ Čestná a svobodná nešlechtická léna připomínají do jisté míry svobodné alódy, protože — jak se shodují autoři 17. a 18. století³³⁾ — nebyla zatížena břemeny a službami, jichž se senior vzdal. Na druhé straně je nutno připomenout, že — na rozdíl od svobod-

³⁰⁾ Srov. Hervé: *Théorie*, II, str. 338 n.: „Le rachat n'est dû qu'aux mutations qui surviennent du côté du vassal.“

³¹⁾ Coutume de Paris, art. 33. Srov. Brodeau: *Coutume de la prévosté et vicomté de Paris*, I, Paris 1679, str. 247.

³²⁾ Srov. k těmto lénům podrobněji např. H. Richardot: *Essai sur l'exemption totale ou partielle des services des fiefs*. *Revue historique de droit*, 1949, str. 229 n.

³³⁾ Např. La Toulloubre: *Collection de Jurisprudence sur les matières féodales en Provence et en Languedoc*, II, Avignon 1773, str. 3, říká: „Les fiefs d'honneur ou francs, sont ceux, dont le possesseur ne doit au seigneur dominant que la bouche et les mains à la différence des »fiefs de profits« qui seuls supportent des droits de mutation.“

Galland: *Du Franc alleu et Origines des droits seigneuriaux*, Paris 1637, str. 121, píše: „Les pays de Lionnais, Forest, Beaujolais, Maconnais . . . , régis par le droit écrit ont jusques à maintenant vécu sous la liberté à l'égard des fiefs, sans paiement de lods, vente, relief, rachat. Ce sont fiefs d'honneur.“

Salvaing de Boissieu, *Traité de l'usage des fiefs et autres droits seigneuriaux*, Avignon 1731, Pt. I, str. 57, popisuje svobodná léna jako léna, která „ne doivent au Seigneur que la bouche et les mains, sans aucune charge de lods, de quintes, de rachat ni d'autre profit quelconque“.

ného alódu — držitelé čestných či svobodných nešlechtických lén byli povinni vykonat slib věrnosti, jestliže si toho senior přál.

Zbývající, třetí kategorii lén tvořila za starého režimu léna, podrobená periodickým poplatkům buď v penězích, nebo v naturáliích. Tato léna, která bychom mohli označit jako léna činžovní či podplatní,³⁴⁾ se, jak ukázal Richard,³⁵⁾ blíží do značné míry selským držbám. Platí to především pro oblast psaného práva, kde se podle mínění některých autorů³⁶⁾ daly stěží odlišit od svobodného dědičného pachtu (*emphyteuse*). Např. v Dauphiné konstatují někteří autoři téměř úplnou shodu obou forem či dokonce i jejich záměnu.³⁷⁾ Rovněž v oblasti obyčejového práva, zejména pak v jejích západních částech [Bretagne,³⁸⁾ Maine³⁹⁾] se vyskytují četné šlechtické pozemky, zatížené ve prospěch seniora každoročními nebo periodickými dávkami buď v penězích nebo v naturáliích (oves, drůbež) nebo v úkonech (robota). Někdy byly vymáhány i různé, často velmi kuriózní povinnosti [Boutaric⁴⁰⁾ uvádí jako příklad povinnost vasala předstírat opilost a zpívat seniorově ženě rozpustilé písně a pak tančit jako venkovan]. Historický původ těchto lén se vysvětluje různě.⁴¹⁾

Nejrozšířenější formou nešlechtické držby půdy v 18. století byl svobodný úroční nájem (*censive*). „Malí vlastníci,“ říká Garaud,⁴²⁾ „byli především úročníci.“ Podstatným znakem svobodného úročního nájmu byl úrok (činže, *cens*), který se platil buď v penězích nebo v naturáliích. Úrok, který je podle Renauldona⁴³⁾ „skutečnou známkou přímého panství nad selskou půdou (*sur les rotures*), jako přísaha věrnosti je známkou léna“, vyjadřuje ve zkratce nájemcovy povinnosti a seniorova práva. Svobodný úroční nájem ponechává pronajímateli (*censier*) vrchní přímé vlastnictví (*domaine direct*). Senior si ponechává zároveň i čestná práva, spojená s vlastnictvím pronajatého pozemku (právo lovu, rybolovu atd.). Nájemce nemůže svůj úroční statek dále pronajmout (podle zásady

³⁴⁾ Srov. blíže k těmto názvům Saturník (T.): Přehled dějin soukromého práva ve střední Evropě. Nástin přednášek, Praha 1945, str. 82. Dále jen „Saturník: Přehled“.

³⁵⁾ Richard (F.): *Essai sur le contrat d'Albergement particulièrement dans la province du Dauphiné*. Thèse droit, Grenoble 1906, str. 45.

³⁶⁾ Např. Salvaing de Boissieu, *Traité*, pt. I, str. 144 n.

³⁷⁾ Fauché-Prunelle (A. A.): *Essai sur les anciennes institutions autonomes ou populaires des Alpes-Cotiennes Briançonnaises...*, I, Grenoble 1856, str. 624.

³⁸⁾ Sée (H.): *Les classes rurales en Bretagne du XVIe siècle à la Révolution*, Paris 1906, str. 60.

³⁹⁾ De la Monneraye, *Le Régime féodal et les classes rurales dans la Maine*. Nouvelle revue historique de droit, 1921, str. 214–215.

⁴⁰⁾ Boutaric: *Traité des Droits seigneuriaux et des matières féodales*, Toulouse 1745, str. 96.

⁴¹⁾ Srov. např. Dillay (M.): *Le „service“ annuel en deniers des fiefs dans la région angevine*. *Mélanges Fournier*, 1925.

⁴²⁾ Garaud: *Révolution*, str. 30. Srov. Bourjon: *Droit commun*, I, str. 264: „...la charge du cens est plus fréquente que celle de la foi et hommage...“

⁴³⁾ Renaudon: *Traité*, str. 153.

„Úrok k úroku není možný“) a nesmí svým hospodařením ohrozit vlastní způsobilost platit úrok (činži). Přes tato omezení nájemce ve prospěch seniora pokládají někteří právníci 18. století nájemce za skutečného vlastníka. „Staré výrazy ‚pravé panství‘, ‚vrchnostenské přímé vlastnictví‘, přiznávané seniorům, staré zákazy nájemcům zanedbati nebo zatížití břemeny statky, jež drží za úrok, nedokazují,“ říká H e r v é,⁴⁴⁾ „že (nájemci — S. B.) mají jen prosté vlastnictví užitkové a požívací (*usufruitière*). To vše se dá vysvětlit, to vše se slučuje nikoli s vlastnictvím svobodným a zbaveným všech povinností, ale se skutečným přímým vlastnictvím.“

Podle obecného obyčejového práva, rovněž nakloněného nájemci, je svobodný úročný nájem převoditelný na případ smrti bez poplatků, uvedení dědice seniorem do nájmu, které bylo právním základem seniorova nároku na „úhradu jeho práva na poplatek“, není nadále povinné. Upouští se v zásadě i od jiných převodních poplatků, i když tomu tak není vždy.⁴⁵⁾ Do jisté míry lze pozorovat tendence k vytlačení a vymizení instituce „ssutí“ úročných statků (*retrait censuel*), uplatňované do jisté míry ještě jak v oblastech práva obyčejového, tak v oblastech práva psaného. Obecné právo obyčejové omezuje v případě nezaplacení úroku sankce vůči provinilci na pouhou pokutu. Také z a b a v e n í (*saisie censuelle*) pro nezaplacení úročného platu smělo být použito jen na základě předchozího soudního rozhodnutí.

Na druhé straně se právníkům v 18. století nepodařilo odstranit některé nedostatky svobodného úročného nájmu, jež unikly i redakci obyčejového práva.⁴⁶⁾ Tak např. úrok zůstává, díky nepromlčitelnosti závislostního vztahu, vytvořeného nájmem, rovněž nepromlčitelný; následkem toho senior, který úrok nevybíral pravidelně, jej mohl vyžadovat po deseti, patnácti i více letech vcelku. Jestliže byl svobodný úročný nájem rozdělen mezi více spolunájemců, mohl senior požadovat celý úrok od jediného z nich, atd. Rovněž výše převodních poplatků, často značně přehnaná (6–8 % ceny úročného statku), nebyla jednotně upravena.

Neustálý pokles kupní síly peněz na konci starého režimu měl za následek, že senioři často svobodný úročný nájem neobnovují, snažíce se obdělávat půdu ve své režii.⁴⁷⁾ Přesto, jak už jsem uvedl, zůstává svobodný úročný nájem (*censive*) i v 18. století nejrozšířenější formou nešlechtické držby půdy.

Vedle ní přezívají ještě i další, méně rozšířené formy, jako podílnický pacht pozemkový, nájem za vrchnostenskou rentu a konečně dědičný pacht svobodný.

⁴⁴⁾ H e r v é: *Théorie*, V, str. 88.

⁴⁵⁾ Např. podle *Coutumes de Blois*, čl. 122 a 125 nebo podle *Coutumes d'Orléans*, čl. 126–129. Srov. Bourdot de Richebourg, *Nouveau Coutumier*, III, str. 785 a 1056.

⁴⁶⁾ G a r a u d: *Révolution*, str. 34 n.

⁴⁷⁾ Podobný vývoj probíhal i ve střední Evropě, jmenovitě v Polsku už od XV. století. Srov. Saturník: *Přehled*, str. 76.

Podílnický pacht pozemkový (*champart*) je charakteristický tím, že pachtýř (*champartier*) platí dávky v naturáliích, že odvádí, jak naznačuje etymologie slova „*champart*“ (*campi partus, campi pars*) — určitou část plodů, že platí pachtovné v alikvotní části úrody. Z právního hlediska šlo o právo věcné, o právo k půdě (*droit réel, droit foncier*).⁴⁸⁾

Podílnický pacht pozemkový se vyskytoval pod různými názvy (*terrage, agrier, droit de quart, complant, terceau, droit de cenquain, neuvième, vingtain*, atd.) jak v oblastech práva obyčejového, tak v oblastech práva psaného.

Z právního hlediska je nutno rozlišovat v zásadě dva druhy podílnických pachtů pozemkových podle toho, zda podílnický pacht byl prvním břemenem, zatěžujícím pozemek, nebo zda byl jedním z břemen pozdějších. Pokud podílnický pacht byl prvním věcným břemenem, zatěžujícím pozemek, pokládal se za vrchnostenský, či jinak řečeno, za svobodný úročný nájem.⁴⁹⁾ Podle Merlina⁵⁰⁾ se podílnický pacht pozemkový posuzuje „nejen jako užitkové právo, ale má sloužit ještě k uznání vrchního vlastnictví, které se zachovává tomu, kdo dal statek z tohoto titulu...“ Pokud podílnický pacht nebyl prvním břemenem, nemá vrchnostenskou povahu. Podílnický pacht pozemkový mohl být doprovázen úrokem buď ve prospěch téhož seniora, nebo ve prospěch seniora jiného, atd. Tyto zvláštní případy se pak posuzovaly podle různých hledisek.⁵¹⁾

Instituce podílnického pachtu pozemkového trpěla různými nedostatky: Především pachtovné se mělo vybírat na pozemku (bylo „vyhledatelné, „*querable*“),⁵²⁾ následkem čehož sedláci, kteří museli úrodu nechat na polích až do příchodu vrchnostenského úředníka,⁵³⁾ utrpěli často značné škody. Navíc pachtovné, odváděné po desátku, bylo často velmi tíživé (až 1/3 úrody) a sedláci byli někdy navíc vystavováni i podvodům ze strany vrchnostenských úředníků a seniorů.⁵⁴⁾ Zatímco v oblasti obyčejového práva se pachtovné vybíralo ročně, v oblasti psaného práva se často vybíralo za delší období (5–29 let). Lze právem předpokládat, že v takovém

⁴⁸⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 238.

⁴⁹⁾ Srov. Hervé: *Théorie*, V, str. 238, kde se říká: „Lorsque le champart est la première redevance dont l'héritage soit chargé, il est regardé comme seigneurial; c'est-à-dire, comme un véritable cens.“

⁵⁰⁾ Merlin: *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, II, Paris 1827, str. 531.

⁵¹⁾ Srov. např. Hervé: *Théorie*, V, str. 239; Henrion de Pansey: *Dissertations*, II, str. 335.

⁵²⁾ Některé obce, např. d'Amiens, Blois, Bourbonnais, Montargis, Nevers, Poitou, Saintes atd., je pokládají za „*nositelné*“ (*portable*), to znamená, že sedlák je musí sám dopravit ve stanovené době na stanovené místo. Srov. Henrion de Pansey: *Dissertations*, I, str. 335. Boutaric: *Traité*, str. 248, je pokládá naopak za „*vyhledatelné*“ (*querable*).

⁵³⁾ Loisel: *Institutes*, II, str. 124, poznamenává: „Qui tient terres sujettes à champart n'en peut lever la desblée sans appeler le seigneur, sur peine de l'amende.“

⁵⁴⁾ Boissonnade (P.): *Cahiers de doléances de la sénéchaussée d'Angoulême et du siège royal de Cognac pour les États généraux*. Paris 1907, str. 181.

případě mohl mít sedlák s placením značné potíže. Pachtýř nesměl měnit ani kulturu, ani způsob obdělávání pozemku. Senior, který si podržel vůči pachtýři různá práva, může na něm vymáhat náhradu škody, způsobené nedbalostí nebo neobděláváním pozemku; může mu případně pozemek i odejmout.⁵⁵⁾ Senior má také nárok na zcizovací poplatky⁵⁶⁾ atd.

Podobně jako podilnický pacht pozemkový, byl i nájem za vrchnostenskou rentu (*bail à rente seigneuriale*) ve srovnání se svobodným úročným nájmem, s nímž se často zaměňuje, pro seniora ekonomicky výhodnější. Vrchnostenská renta (*rente seigneuriale*) byl poplatek dohodnutý stranami. Měl „uznávací“ povahu, protože sloužil „*in recognitionem dominii*“.⁵⁷⁾ Jinými slovy, vrchnostenská renta potvrzovala, že senior, který postoupil půdu do nájmu za vrchnostenskou rentu, si zachovává přímé vrchní vlastnictví. Na rozdíl od tzv. prvotních a přímých rent, které — sloužice rovněž „*in recognitionem dominii*“ — mohly být ukládány samostatně, nemohly být vrchnostenské renty ukládány jinak než ve spojení s úrokem. Pokud renta tvořila s úrokem (činží, *cens*) jeden poplatek, jehož části se nedaly rozlišit a oddělit, renta si zachovává vrchnostenský charakter a, jak říká Merlin,⁵⁸⁾ „pokládá se za uznání vrchního vlastnictví jako sám úrok“. V opačném případě renta svůj vrchnostenský charakter ztrácí, mění se v pouhou pozemkovou rentu (*rente foncière*).

Svobodný dědičný pacht (*emphyteuse*), právní instituce římského původu, byla rozšířena v oblasti psaného práva.

Svobodný dědičný pacht dával pachtýři (*emphytéote*) právo užívat pozemku pod podmínkou placení ročního poplatku (*canon emphytéotique*), který vyjadřoval skutečnost, že si pronajímatel zachovává i nadále přímé vlastnictví. Právním důsledkem zřízení svobodného dědičného pachtu bylo tedy rozdělení vlastnictví na vrchní a užitkové. Jestliže svobodný dědičný pacht byl poskytnut z pozemku šlechtického (z léna), měl stejný účinek jako úročný pacht (*bail à cens*), s nímž se zaměňuje. Jestliže svobodný dědičný pacht byl zřízen z nešlechtické půdy, z půdy ve svobodném úročném nájmu, směšuje se naopak s pachtem za pozemkovou rentu (*bail à rente foncière*).⁵⁹⁾ „Avšak není jiného pravého dědičného svobodného pachtu,“ říká Merlin,⁶⁰⁾ „než toho, jehož podstatou je statek držení jako svobodný alód (*zpupný statek, franc-alieu*).“ Na konci starého režimu se pachtýř pokládá za vlastníka. Jeho vlastnictví však bylo neúplné.

⁵⁵⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 308 n.

⁵⁶⁾ Vyskytují se nicméně i výjimky, jako např. v čl. 135 *Coutume de Blois* nebo v čl. 143 *Coutume d'Orléans* atd. Srov. Bourdot de Richebourg: *Nouveau Coutumier*, III, str. 786 a 1724.

⁵⁷⁾ Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 727 n.

⁵⁸⁾ K této doktríně, uznávané obecně v krajích psaného práva, srov. Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 727. Kraje psaného práva se řídily odlišnou doktrínou.

⁵⁹⁾ Hervé: *Théorie*, II, str. 329, o tom říká: „*L'emphytéose à perpétuité est ou un vrai bail à cens, ou un vrai bail à rente, suivant que le bailleur est ou seigneur de fief, ou simple propriétaire de rotures.*“

⁶⁰⁾ Merlin: *Répertoire*, V, str. 721.

Pachtýř např. mohl prodat a zcizit statek, nemohl však nabyvateli poskytnout více práv, než měl sám. Navíc se vystavoval nebezpečí *ssutí* (*retrait*) atd. Pachtýř nesměl nechat pozemek zpustnout, ani změnit jeho povrch tak, že by došlo ke snížení jeho hodnoty. Roční poplatek musel platit i v případě neplodnosti půdy.

Podobně jako v případě svobodného úročního nájmu (*censive*), vyvíjí se i právní režim svobodného dědičného pachtu (*emphyteuse*) před revolucí ve prospěch pachtýře. Platí to zejména o sankcích v případě neplacení ročního poplatku (*canon emphytéotique*). I když majitel pozemku mohl pachtýře po třech letech neplacení poplatku zbavit pozemku, pokládala se taková sankce za „výhrůžnou“ (*comminatoire*). Podle mínění právníků nemohl být pachtýř zbaven pozemku jinak než „řádným postupem spravedlnosti“.⁶¹⁾ To vše nemohlo ovšem nahradit hlubokou reformu instituce svobodného dědičného pachtu, kterou měla přinést revoluce.

2.

Ve stručném přehledu a rozboru práv k půdě zbývá zmínit se ještě alespoň ve stručnosti o skupině tzv. věčných (dědičných) a dlouhodobých nájmu.

Tzv. věčné (dědičné) a dlouhodobé nájmy (*locations perpétuelles ou à longue durée*) představovaly na konci starého režimu spolu s lény a svobodnými úročními nájmy „obecné právo pozemkového vlastnictví“.⁶²⁾

Věčné i dlouhodobé nájmy skýtal v době, kdy pozemkové vlastnictví bylo převážně v rukou privilegovaných, rolníkům možnost dlouhodobého užívání půdy za jistých podmínek. Na druhé straně umožňovaly také zůžitkování rozsáhlých panství, jež by vlastníci mohli stěží exploatovat.

Na konci starého režimu byly věčné a dlouhodobé nájmy velice početné a rozličné. Zatímco některé z nich, jako např. nájem za pozemkovou rentu, měly obecnější povahu a větší význam, některé naopak svým významem nepřesahují hranice provincií předrevoluční Francie.

Věčné či dlouhodobé nájmy představují látku teoreticky velmi obtížnou a nepřehlednou. Její podrobnější rozbor by zasloužil samostatnou studii. V této stati lze stěží podat víc než stručný přehled, omezující se pouze na některé příklady.

Nejvýznamnější z věčných či dlouhodobých nájmu byl nepochybně nájem za pozemkovou rentu (*bail à rente foncière*), rozšířený za starého režimu zejména na jihu Francie.⁶³⁾

Podle Merlina⁶⁴⁾ tento nájem vzniká tím, že „vlastník zcizuje svůj pozemek za rentu buď ve svůj prospěch, nebo ve prospěch někoho třetího“.

⁶¹⁾ Boutaric: *Traité*, str. 295.

⁶²⁾ Srov. Garsonnet (E.): *Histoire des locations perpétuelles et de baux à longue durée*, Paris 1879, str. 358.

⁶³⁾ Locré (J. G.): *La législation de la France*, VIII, Paris 1827, str. 32.

⁶⁴⁾ Merlin: *Répertoire*, XIV, str. 701.

Jinými slovy, vlastník nějaké nemovitosti se zavazuje převést své vlastnické právo na jiného pod podmínkou ročního poplatku buď v penězích, nebo v naturáliích. Renta „je cenou zcizení“, dodává Merlin.⁶⁵⁾ Renta, o níž mluvíme, se označovala jako renta prostá. Nezahrnovala, jako renta vrchnostenská, postup vrchnostenských práv na statek a uznání přímého vrchního vlastnictví nad statkem.

Nájem za pozemkovou rentu byl výhodný jak pro sedláky, tak pro pronajímatele: Sedláci především měli možnost získat vlastnictví bez prostředků, nutných jinak ke koupi pozemků. Mohli měnit povrch půdy za předpokladu, že její výnos uhradí i pak alespoň požadovanou rentu. Renta byla promlčitelná. Pronajímatelova práva byla do značné míry omezena.⁶⁶⁾ I tak však zůstává tato forma nájmu pro vlastníky půdy výhodná: Mohli totiž místo nevýhodného prodeje za průměrné ceny dosáhnout výhodnější renty. Instituce nájmu za pozemkovou rentu navíc umožňovala různé machinace k obcházení zákazů brání úroků atd.

Na druhé straně měl nájem za pozemkovou rentu i vážné nedostatky. Např. nabyvatel půdy, dané do svobodného úročního nájmu, musel platit dvojí poplatek, jestliže tato půda byla zatížena pozemkovou rentou: Seniorovi platil činži, rentierovi ještě rentu, která „se rovnala služebnosti, protože byla svou podstatou nevypustitelná“.⁶⁷⁾ Pokud se renta zdála nájemci příliš vysoká, mohl nájem opustit. Musel však platit nedoplatky renty až do vyklizení. Možnost opuštění pozemků daných do nájmu za pozemkovou rentu mohla být nájemci odňata speciálními ustanoveními smlouvy. Dalším nedostatkem instituce byla nedělitelnost renty. Následkem toho byli všichni dědicové pokládáni za solidární dlužníky, celý majetek rodiny byl zatížen placením renty, i když každý z dědiců dostal svou část dědictví. Nedostatky instituce postihovaly nicméně i pronajímatele a jeho dědice.

Všechny tyto zjevné nedostatky instituce nájmu za pozemkovou rentu vedly k vydání řady zákonů, jimiž, počínaje 18. stoletím, mělo být dlužníkům pozemkových rent umožněno osvobodit své pozemky. Tyto zákony však zasahovaly pouze města, venkovské statky zůstaly stranou. I v tomto případě se řešení problému dostalo na pořad teprve r. 1789.

Jak jsem už řekl, vedle nájmu obecné povahy existovaly v různých částech Francie i různé nájmy místní povahy. Patří mezi ně např. svobodný nájem městský (*bourgage*) v Normandii, viničný nájem (*bail à complant*) v západní Francii, nájem na výpověď (výpovědní, *precarium*, *bail à domaine congéable*) v Basse-Bretagne atd. Tyto instituce, jejichž původ není vždy docela jasný, nepřesahovaly zpravidla hranice provincie. Stejně jako ostatní instituce starého režimu zmíněné v této kapitole, měly se i ony stát předmětem revolučního zákonodárství.

⁶⁵⁾ Merlin: Répertoire, XIV, str. 701.

⁶⁶⁾ Garaud: Révolution, str. 123.

⁶⁷⁾ Garaud: Révolution, str. 123 n.

Jak už jsem výše uvedl, dochází od 16. století ve Francii k rychlému úpadku vojenského a politického významu šlechty a následkem toho i k úpadku a transformaci lén. „Po pravdě řečeno,“ napsal Salvaing de Boissieu,⁶⁸⁾ „léna jsou jen stínem cti a několik příjmů, opřených o tituly, se vybírá ze zvyku. Léna jsou kostrami, zbavenými nervů, jež je podpíraly a dříve s nimi pohybovaly.“ Důsledkem úpadku lén a jejich transformace byl pochopitelně i úpadek feudálních práv a institucí s nimi spojených.

Lze to pozorovat např. na instituci přísahy a slibu člověčenství (*foi et hommage*). Jak „*foi*“, kterou Hervé⁶⁹⁾ definuje jako „slib“, jež dává vasal svému pánovi, že bude věrně plnit povinnosti“, tak „*hommage*“, představující podle téhož autora „uznání lenní držby“, byly značně zjednodušeny. Pro některé právníky se stávají prázdnou formou,⁷⁰⁾ jiní je stále ještě posuzují jako „hlavní znak a podstatu léna“.⁷¹⁾ Ať tak, či onak, transformace lén vedla k jistému zmírnění sankcí v případě opomenutí přísahy věrnosti a slibu člověčenství ve lhůtách, stanovených obyčejem. Tak např. zabavení léna (*saisie féodale*) se mění v 18. století v akt veřejné moci, protože senior ji může uskutečnit jen cestou práva. Avšak ani v tomto případě si senior nemůže přisvojit plody léna a navíc musí po vrácení léna složit účty.⁷²⁾ Pokud vasal vědomě upíral seniorovi jeho kvalitu, či, jinak řečeno, že je senior, mohl být teoreticky ještě v 18. století zbaven léna podle zásady „Kdo léno popírá, léno ztrácí“ (*Qui Fief nie, Fief perd*).⁷³⁾ Nicméně právníci, vycházejíce z představy léna jako vasalova vlastnictví a z teorie patrimoniality léna, zaujímají vůči konfiskaci (*commise*) nepřátelské stanovisko. Jak v oblasti psaného, tak v oblasti obyčejového práva se jeví tendence této instituce neužívat. „Propadnutí,“ říká Salvaing de Boissieu,⁷⁴⁾ „je trest nenáviděný a odporující patrimonialitě lén, trest, který obyčej zachoval jen na potrestání osoby, odsouzené v nepřítomnosti nebo pro lenní zradu vasalovu.“ Takto posuzovaná nemohla být podle Pocquet de Livonnière⁷⁵⁾ uložena jinak než soudně.

Podobně jako u propadnutí (konfiskace, *commise*) a zabavení (*saisie*) léna zmírňuje se i možnost ssutí léna. Poskytující původně seniorovi možnost zbavit se v případě zcizení vasala, který mu nevyhovoval, a připojit

⁶⁸⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. I, str. 57.

⁶⁹⁾ Hervé: *Théorie*, I, str. 352.

⁷⁰⁾ Boutaric: *Traité*, str. 93.

⁷¹⁾ Boucheul: *Coûtumier général ou Corps et Compilation de tous les commentateurs sur la Coutume du comté et pays de Poitou...*, I, Paris 1776, str. 327.

⁷²⁾ Hervé: *Théorie*, II, str. 298.

⁷³⁾ Renauldon: *Traité*, str. 115–116.

⁷⁴⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. I, str. 67.

⁷⁵⁾ Pocquet de Livonnière: *Traité des Fiefs*, Paris 1741, str. 124.

léno k pozemkům ve vlastní režii, stává se tato instituce v 18. století především prostředkem ke zvýšení seniorových příjmů.⁷⁶⁾ Stejně jako obě předchozí analyzované instituce stává se i ssutí aktem veřejné moci, aktem soudním, a to na základě seniorovy osobní žaloby.⁷⁷⁾

Vývoj feudálních práv na konci starého režimu ukazuje, že tato práva se stávají stále více prázdnými formami, jež ztratily svůj původní smysl a jejichž vymizení nebo zrušení se stává historickou nezbytností.

Nutnost řešit osud přežívajících forem je ještě naléhavější v případech vrchnostenských práv.

Tato práva byla i na konci starého režimu velice početná. Jejich význam byl pochopitelně různý. Nelze také předpokládat, že se táž vrchnostenská práva vyskytovala ve stejné míře ve všech krajích Francie a že jimi byli stejně zatíženi všichni obyvatelé venkova.

Vzhledem k omezenému rozsahu tohoto článku nelze se ovšem zabývat všemi. Pokusím se proto ukázat alespoň nejvýznamnější z nich.

Mezi vrchnostenskými právy, která „našla svůj princip ve svrchovanosti, vykonávané ve středověku seniory“ (Garaud), je třeba zmínit se především o právu na výkon soudnictví, které úzce souvisí právě s výkonem svrchovanosti.

Toto právo, získané buď usurpací ze strany seniorů, nebo tím, že je král seniorovi udělil, nebylo podle zásady „*léno a spravedlnost nemají nic společného*“ (*fief et justice n'ont rien de commun*) nutně spjato s lénem. Jinak řečeno, každý senior sice vykonával na svém panství pozemkově vrchnostenské soudnictví (*justice foncière domaniale*), jehož pomocí nutí sedláky k plnění povinností a břemen, ne každý však má vyšší soudní pravomoc.⁷⁸⁾ V některých krajích, jako např. v Bretagni a v Anjou, bylo nicméně vyšší soudnictví spojeno s lénem, takže každý majitel léna tuto pravomoc vykonával.

Vrchnostenské soudnictví (*justices seigneuriales*), kontrolované králem, mělo podle autorů 18. století patrimoniální charakter⁷⁹⁾ a pokládalo se za užitkové vlastnictví;⁸⁰⁾ přímé, vrchní vlastnictví podle této teorie podržel král. Vzhledem k tomu mohlo být zrušeno (až na výjimky) jedině za náhradu.

Na konci starého režimu neměly vrchnostenské soudy ani zdaleka všude stejný význam: Zatímco např. v Bretagni⁸¹⁾ vykonávaly rozsáhlou pravomoc a měly značnou autoritu, v jiných oblastech byly vytlačovány královskými soudy. Nicméně i přes to zůstávají až do revoluce značně početné.

⁷⁶⁾ Garaud: *Révolution*, str. 28 n. Srov. k této problematice také pozoruhodnou práci Merle (L.): *La Métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution*, Paris—Genève 1958.

⁷⁷⁾ Pothier: *Oeuvres*, IX, str. 793.

⁷⁸⁾ Srov. Boucheul: *Coûtumier*, I, str. 46.

⁷⁹⁾ Loisel: *Institutes*, I, str. 310: „La justice est patrimoniale.“

⁸⁰⁾ Isambert: *Recueil*, XXVIII, str. 536 n.

⁸¹⁾ Giffard (A.): *Les justices seigneuriales en Bretagne au XVIIe et XVIIIe siècles*. Thèse pour le doctorat. Paris 1902, str. 134.

Z hlediska významu, kompetence i územního rozsahu (často velice rozdílného) lze vrchnostenské soudy rozdělit na vyšší, střední a nižší. Soudy všech tří stupňů vykonávaly i jurisdikci ve věcech pozemkových. K tomu je třeba připomenout znovu, že všichni senioři měli sice pozemkově vrchnostenskou soudní pravomoc, dovolující jim vymáhat plnění povinností, avšak podle zásady práva obyčejového „léno a soudnictví nemají nic společného“, platné i na konci starého režimu, neměli všichni soudní moc v pravém slova smyslu. Je proto nutno odlišovat pozemkově vrchnostenské soudnictví od nižšího vrchnostenského soudnictví v pravém slova smyslu.⁸²⁾ Vyšší soudy měly i jurisdikci ve věcech hrdelních. Jejich rozsudky však podléhaly schválení parlamenty.

Výkon občanského a trestního soudnictví vyššími soudy byl pro seniory nepochybně zdrojem příjmů, na druhé straně byl pro ně i zdrojem vydání, např. díky povinnosti vést vyšetřování.

Vrchnostenské soudy zůstávají — díky závislosti soudců na seniorech — pro seniory až do konce starého režimu nástrojem k ochraně jejich zájmů. Stranickost soudů, konstatovaná i právníky 18. století,⁸³⁾ nebyla jediným nedostatkem vrchnostenské justice. Je nutno připomenout ještě průměrnou úroveň soudců, špatně vymezenou územní příslušnost atd. Nelze se proto divit, že naprostá většina soupisů stížností z r. 1789 požaduje jejich potlačení.

Další skupinu vrchnostenských práv lze souhrnně označit jako práva, vyplývající z ochrany poddaných seniořem.

Patří mezi ně zejména vrchnostenská daň míru (*taile seigneuriale*). Tato daň se vybírala buď jako roční poplatek, placený každým poddaným, nebo jako pomoc v mimořádných případech.⁸⁴⁾

Z hlediska právního je nutno rozlišovat jednak vrchnostenskou daň míru řádnou či osobní (*taille ordinaire, personnelle*), jednak tzv. pomoc (*taille casuelle*).

Vrchnostenská daň míru řádná byla poplatkem za ochranu, kterou senior poskytoval svým poddaným. Přestože vrchnostenská daň míru ztratila smysl po přechodu ochranné funkce na krále a po zavedení královské daně míru (*taille royale*) na udržování stálé armády, přežívá vrchnostenská daň míru v některých krajích (jako např. v Auvergne)⁸⁵⁾ až do revoluce. V souvislosti s celkovou transformací a zatemňováním feudálních institucí se i vrchnostenská daň míru, vyskytující se pod různými názvy, začíná zaměňovat s výpomocí ve čtyřech případech atd. Vzhledem k tomu, že vrchnostenská daň míru se dotýká králových svrchovaných práv, staví se jak královská moc, tak právníci vůči ní záporně. Následkem toho byla

⁸²⁾ Srov. Boucheul: *Coutumier*, I, str. 46–47.

⁸³⁾ Fleury: *Droit Public de France*... Éd. par Daragon (J. B.), I, Paris 1769, str. 57: „Les seigneurs sont maîtres des Juges et de la Justice.“

⁸⁴⁾ Garaud: *Révolution*, str. 56–57.

⁸⁵⁾ Mege (F.): *Charges et contributions des habitants de l'Auvergne à la fin de l'Ancien régime: la dîme, les droits seigneuriaux, Clermont–Ferrand 1898*, str. 146.

vrchnostenská daň míru přísně regulována a směla se vybírat jen na základě právního titulu.

Tzv. pomoc se vybírala jen příležitostně, v zásadě ve stejných případech jako feudální výpomoc (při pasování prvorozeného syna na rytíře, při sňatku nejstarší dcery, při výkupu seniora ze zajetí a při jeho cestě do ciziny). Mohla se vybírat i v jiných případech. Osud pomoci, ukládané jen nešlechticům, nebyl před revolucí všude stejný. V některých krajích před-revoluční Francie (Auvergne) se vybírala až do revoluce, jinde vyšla z užívání už dříve. Podobně jako řádná daň míru stala se i ona předmětem přísné reglementace a směla se vybírat jen na podkladě právního titulu.

Dalším významným vrchnostenským právem byly roboty, rozšířené jak v krajích psaného, tak v krajích obyčejového práva.⁸⁶⁾

Z hlediska právního je možno roboty, vyskytující se pod různými názvy a v různých formách, rozdělit na osobní a věcné. Osobní roboty zatěžovaly ve prospěch seniora osobu poddaného. Roboty věcné zatěžovaly pozemek bez ohledu na stav držitele. Následkem toho jimi mohli být zatíženi i šlechtici nebo duchovní,⁸⁷⁾ kteří nepochybně dali robotu vykonat na své útraty.

Stanovisko autorů 18. století vůči robotám nebylo jednotné. Většina právníků, mezi nimi např. Renauldon, Pocquet de Livonnière aj.,⁸⁸⁾ se k nim stavěla záporně. Jiní, jako např. Hervé, Bouhier atd., naopak roboty obhajovali.⁸⁹⁾

Nepřátelský postoj většiny právníků i vývoj obyčejového práva vedly k tomu, že roboty byly podrobeny v 18. století přísnému právnímu režimu: Především nebylo možno vymáhat roboty bez titulu.⁹⁰⁾ Tím mohlo být mimo jiné i vydržení, třebaže stanovisko právníků a obyčejového práva v tomto ohledu není jednotné. Roboty byly upravovány víceméně ve prospěch poddaných jak co do rozsahu robot, tak co do období, kdy nesměly být vynucovány atd. Během 18. století lze pozorovat tendenci k vymizení osobních robot následkem emancipace sedláků,⁹¹⁾ k vymizení věcných robot, případně k jejich přeměně na peněžní poplatek.⁹²⁾ Nicméně přes tyto tendence roboty přežívají ve větší nebo menší míře až do revoluce a stávají se, stejně jako jiná vrchnostenská práva, častým předmětem stížností.

Jinou významnou skupinou vrchnostenských práv, po výtce ekonomické povahy, byla vrchnostenská výhradná práva (práva zapovídací, *banalités*).

Vrchnostenská výhradná práva (práva zapovídací či donuco-

⁸⁶⁾ Hervé: *Théorie*, V, str. 389 n.

⁸⁷⁾ Loutchisky (I. V.): *L'État des classes agricoles en France à la veille de la Révolution*, Paris 1911, str. 28–29.

⁸⁸⁾ Renauldon: *Traité*, str. 7; Pocquet de Livonnière: *Traité*, str. 619.

⁸⁹⁾ Hervé: *Traité*, V, str. 390 n.; Bouhier: *Coutumes*, II, str. 328 n.

⁹⁰⁾ Coutume de Paris, art. 7. Srov. Brodeau: *Coutume*, I, str. 496.

⁹¹⁾ Loutchisky: *État*, str. 30.

⁹²⁾ Garaud: *Révolution*, str. 56.

vací, *iura bannaria*, *banalités*) spočívala podle právníků 18. století v právu vrchnosti „zakázat svým poddaným činit určité věci jinak než způsobem, který jim byl předsán, pod tresty stanovenými zákony, úmluvami, obyčeji“.⁹³⁾ Vrchnostenská výhradná práva, jejichž původ byl prastarý, vznikla patrně buď na základě smluv mezi seniory a sedláky, nebo usurpací ze strany seniorů. Nejznámější z vrchnostenských výhradních práv bylo výhradné právo na mletí obilí (nucené mletí, právo mlýnské, *du moulin*), na pečení chleba (*du four*), na lisování vína (*du pressoir*) atd.

Podle psaného práva nemohla vrchnostenská výhradná práva existovat jinak než na základě dohody. Následkem toho se vyžadoval řádný titul. Pouhé vydržení se za dostatečný titul nepokládalo.⁹⁴⁾ Obecné obyčejové právo pokládalo ve shodě s některými právníky⁹⁵⁾ za zákonné jen ty banality, které vznikly na základě seniorovy dohody s poddanými. Vyžadují titul, starý alespoň 25 let; vydržení nepokládají za dostatečný titul.⁹⁶⁾ Obyčeje některých západních krajů pokládají vrchnostenská výhradná práva za atribut soudní moci. Jinými slovy, vrchnostenská výhradná práva může uplatňovat pouze senior, který vykonává soudnictví.⁹⁷⁾ Zajímavý názor vyslovuje Henrion de Pansey,⁹⁸⁾ který pokládá vrchnostenská výhradná práva za práva vedlejší (*accidentiels*), jež nepramení z obecného práva obyčejového. Stejně jako obyčejové právo i někteří právníci zaujímají vůči banalitám nepřátelské stanovisko.⁹⁹⁾

Na konci starého režimu některá z vrchnostenských výhradních práv (jako např. na nucené pečení chleba) vyšly v některých krajích (zejména v bývalých nizozemských provinciích jako Flandry, Hainaut) z užívání. Výhradné právo na lisování vína se udržovalo v Bourgogne. Vrchnostenské výhradné právo na mletí obilí přežívá na konci starého režimu ještě v řadě krajů. Díky četným zlořádům se stává předmětem kritiky v soupisech stížností třetího stavu a částečně i duchovenstva.

V souvislosti s vrchnostenskými výhradními právy je třeba zmínit se ještě o nucené koupi vína (*banvin*). Toto právo spočívalo v oprávnění vrchnosti stanovit počátek prodeje vína, případně vyhradit seniorovi právo na výhradný prodej vína v určitých obdobích. Rubem tohoto práva byla povinnost všech kupců nakupovat u něho víno. Z hlediska právního se vrchnostenské výhradné právo na prodej vína pokládá za právo univer-

⁹³⁾ Bouhier: Coutumes, II, str. 348. Pro francouzské slovo „*banalité*“ používám výrazu „*vrchnostenské výhradné právo*“, raženého před časem prof. dr. Josefem Tuřečkem v jeho přednáškách z obecných dějin státu a práva na právnické fakultě Karlovy university v Praze.

⁹⁴⁾ Boutaric: Traité, str. 287, 289–290.

⁹⁵⁾ Pocquet de Livonnière: Traité, str. 607; Bouhier: Coutumes, II, str. 353 n.

⁹⁶⁾ Olivier-Martin (P.): Histoire de la Coutume de Paris, I, str. 362.

⁹⁷⁾ Boucheul: Coutumier, I, str. 125.

⁹⁸⁾ Henrion de Pansey: Dissertations, I, str. 173 n.

⁹⁹⁾ Pothier: Oeuvres, X, str. 181; Renauldon: Traité, str. 251.

zální, zatěžující všechny obyvatele panství, včetně šlechticů a duchovních.¹⁰⁰⁾ Někteří autoři 18. století je pokládají za atribut vyššího soudnictví, jinými slovy, přiznávají je pouze těm seniorům, kteří mohou vykonávat vyšší soudní jurisdikci.¹⁰¹⁾

Podobně jako vrchnostenská výhradná práva měla ekonomické poslání i vrchnostenská práva na trhy a výroční trhy.

Toto právo neměli za starého režimu všichni senioři. Zřizování trhů a výročních trhů a vybírání poplatků na nich se pokládalo od 14. století za královské výhradné právo (*regál, droit regalien*). Následkem toho je bylo možno získat jediné na základě královského povolení.¹⁰²⁾ Podle mínění Pocquet de Livonnière¹⁰³⁾ se toto povolení vyžadovalo jen u nově zřizovaných trhů a výročních trhů. Jiní autoři, např. Renauldon a Boucheul pokládají držbu od nepaměti za dostatečný titul.¹⁰⁴⁾

Právo zřizovat trhy a výroční trhy opravňovalo seniora nebo jeho nájemce vybírat nejrůznější poplatky. Vzhledem k výlučnosti tohoto práva je třeba je charakterizovat jako monopol.

Vrchnostenské právo na trhy a výroční trhy bylo zdrojem nejrůznějších zlořádů ze strany seniorů a jejich nájemců. Nelze se proto divit, že i královská moc se pokusila — bez valného úspěchu — o jeho reformu. Konečné řešení problému našla teprve revoluce.

Ve stejné míře to platí i o zbývajících vrchnostenských právech, jimiž se ještě hodlám zabývat, totiž o právu lovu a právu na holubníky.

Právo lovu prošlo od středověku složitým vývojem. Jeho výsledkem bylo především podstatné omezení okruhu osob, které směly lovit (podle ordonnance z r. 1669 jen vyšší soudci, držitelé lén a šlechtici) a představa, že právo lovu je atributem královské moci, královským výhradným právem.¹⁰⁵⁾ Kromě rozsáhlé a složité právní úpravy samotného práva lovu dochází v 18. století i k pokusům omezit právo lovu v zájmu sedláků, i když opatření, často protichůdná (např. senioři jsou povinni snižovat počet lovné zvěře, zatímco sedláci ji nesmějí ničit, aby se mohla rozmnožovat), končívaly neúspěchem.

Právo na holubníky, pokládané rovněž za vrchnostenské výhradné právo, bylo podrobeno detailní úpravě především v právu obyčejovém.

¹⁰⁰⁾ Renauldon: *Traité*, str. 291.

¹⁰¹⁾ Salvaing de Boissieu: *Traité*, Pt. II, str. 79.

¹⁰²⁾ Bacquet: *Oeuvres*. Édition augmentée par De Ferrière (Cl.), I, Lyon 1744, str. 463.

¹⁰³⁾ Pocquet de Livonnière: *Traité*, str. 637.

¹⁰⁴⁾ Renauldon: *Traité*, str. 335; Boucheul: *Coûtumier général*, I, str. 13.

¹⁰⁵⁾ Pecquet: *Lois forestières de France, commentaire historique et raisonné de l'Ordonnance de 1669*, II, Paris 1758, str. 27; Pothier: *Oeuvres*, VIII, str. 129; Renauldon: *Traité*, str. 387.

Hervé: *Théorie*, VIII, str. 273, to naopak popírá: „Le droit de chasse n'est point domanial, ou n'appartient pas absolument au souverain. On ne tient pas de lui, ce qu'on tient du droit naturel et de propriété même.“

Úprava se týkala zejména toho, kdo a jaký smí mít holubník atd. Obecné právo obyčejové přiznávalo právo mít holubník na nohách (*colombier à pied*) pouze vyšším soudcům a seniorům. Ostatní směli mít pouze voliéry za předpokladu, že vlastnili určitou minimální výměru půdy. Tato úprava podle obecného práva obyčejového byla nicméně často modifikována podle místních poměrů.¹⁰⁶⁾ Rovněž zákonodárství v oblastech psaného práva nebylo jednotné.

Stejně jako právo lovu, i právo na holubníky bylo předmětem trpkých stížností, požadujících zrušení starých předpisů a reformu tohoto práva v zájmu sedláků a jejich polí. Závěrem této kapitoly zbývá zmínit se ještě o desátkách, jejichž význam byl nemalý i na konci starého režimu.

4.

Desátky, představující „část plodů půdy nebo stád, již jsou povinni odvádět držitelé statků nebo stád příjemcům desátků“,¹⁰⁷⁾ byly jednou z nejdůležitějších forem feudálního vykořisťování.

Za starého režimu existovalo značné množství nejrůznějších desátků.¹⁰⁸⁾ Novodobý autor uvádí — vedle tradičního dělení na církevní (*ecclésiastiques*) a světské či feudalizované (*laïques, inféodées*) — desátky starobylé a nové (*anciennes et nouvelles*), velké a malé (*grosses et menues*) a konečně řádné a zvláštní (*solites et insolites*).¹⁰⁹⁾

Z hlediska právního bylo zvlášť důležité dělení desátků na církevní a světské.

Desátky církevní byly určeny pro potřebu církve (na obživu duchovenstva, k udržování kostelů a jiných církevních zařízení a na podporu chudých). Příjemci (*bénéficiaires*) církevních desátků nebyli zatíženi žádnou feudální povinností či břemenem.¹¹⁰⁾

Desátky feudalizované (*inféodées*) se vyvinuly z desátků církevních, jež laikové získali buď usurpací, nebo jinými prostředky (koupí, výměnou atd.). Podle Merlina¹¹¹⁾ feudalizované desátky jsou ty, „jež drží laikové z titulu feudalizace, to jest, jež drží lénem, ať od církve, nebo od krále či jednotlivého seniora. Nazývají se desátky laickými či vojenskými, protože byly původně dávány vojenským důstojníkům náhradou za služby, které poskytli státu nebo církvi“. Právní režim světských či feudalizovaných desátků se podobal právnímu režimu lén.¹¹²⁾ Desátky byly dědičně převoditelné (v takovém případě byly podrobeny dědickému po-

¹⁰⁶⁾ Renauldou: *Traité*, str. 428.

¹⁰⁷⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 721.

¹⁰⁸⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹⁰⁹⁾ Garaud: *Révolution*, str. 113 n.

¹¹⁰⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹¹¹⁾ Merlin: *Répertoire*, IV, str. 722.

¹¹²⁾ Srov. blíže Marion (H.): *La dime ecclésiastique en France au XVIIIe siècle*. Thèse droit, Paris 1912, str. 309 n.

platku), mohly se zcizovat zdarma či za náhradu (v takovém případě se musel zaplatit převodní poplatek). Byly promlčitelné, mohly být zabaveny a vztahovala se na ně instituce ssutí. Vlastník feudalizovaných desátků musel své právo prokazovat buď vlastnickým titulem, nebo držbou od nepaměti.

Desátek byl „břemenem spíš osobním než věcným“ (G a r a u d). Museli jej platit v zásadě všichni, bez ohledu na stav nebo náboženství. V praxi nicméně některé skupiny (např. šlechta v některých krajích) dosáhly snížení desátků nebo byly vůbec z povinností platit vyňaty (např. náboženské řády nebo úředníci parlamentů).

Desátky byly v zásadě „vyhledatelné“ (*querable*). Nicméně v některých místech byly pokládány za „nositelné“ (*portable*). V takovém případě musel povinný dopravit plody příjemci (*decimateur*) sám nebo prostřednictvím svého zástupce.

Desátky se vybíraly v zásadě v naturáliích. Naturální dávky bylo však možno nahradit peněžitým poplatkem. Povinný desátkem platil v takovém případě ročně jen určitý peněžitý obnos. Občas se vyskytovaly i jiné odchylky od placení desátků *in natura*.¹¹³⁾

Desátek byl prvním břemenem půdy. Vybíral se před jinými poplatky a navíc i bez oddělení nákladů setby a sklizně. Vybírali jej buď sami oprávnění příjemci (*bénéficiaires*, *decimateurs*), nebo ještě častěji nájemci desátků (obchodníci, příslušníci třetího stavu atd.), kteří platili za právo vybírat desátky oprávněnému příjemci (např. faráři) ročně přiměřenou sumu.

Jak jsem už uvedl, desátky měly sloužit potřebám církve či kultu. Jako takové měly být vyhrazeny pouze farářům. Ve skutečnosti z nich měli prospěch i jiné osoby nebo instituce, jako kapituly katedrálních kostelů, kláštery — zakladatelé far i laikové z titulu světských desátků (*dîmes inféodées*). V důsledku toho těžili z desátků nejvíce velcí příjemci desátků, zatímco faráři pobírali pouze kněžský důchod (*portion congrue*), postačující stěží na obživu.

Nedostatky desátků byly na konci starého režimu očividné, protože:

1. desátky neplnily své původní poslání; byly využívány velkými příjemci, zatímco duchovní dostávali jen hubený kněžský důchod, natolik nedostatečný, že faráři často museli žádat své farníky ještě o další podporu;
2. pronájem práva na vybírání desátku zvyšoval vykořisťování plátců desátků, protože nájemci nebo podnájemci desátků se snažili co nejvíce zvýšit své příjmy na úkor plátců;
3. způsob vybírání desátků ohrožoval nezřídka (v případech, kdy byl „vyhledatelný“) celou úrodu plátce desátků;
4. vybírání desátku nikoli z čistého, ale z hrubého produktu značně zatěžovalo plátce desátku, který si nemohl odečíst nezbytné náklady;

¹¹³⁾ Lefebvre (G.): *Les Paysans du Nord pendant la Révolution*, Lille 1924, str. 112; Marion: *Dîme*, str. 12.

5. desátky nebyly rovnoměrně rozvrženy na všechny obyvatele, ponechávající stranou jednak některé privilegované skupiny na venkově, jednak řemeslníky a část obyvatel ve městech;
6. desátky, zatěžující sedláky jako nejpočetnější složku obyvatelstva, zatěžovaly nejen jejich hospodářství, ale ve svých důsledcích celé hospodářství země;
7. desátky se staly z nejrůznějších důvodů i překážkou rozvoje zemědělství a následkem toho celého hospodářství země.

Je proto pochopitelné, že jak instituce desátku, tak i její nedostatky se staly předmětem ostré kritiky především ze strany ekonomistů (markýz Mirabeau, Le Trosne, Quesnay) a filosofů (Voltaire). Nutnost reformy desátku uznávala administrativa, duchovenstvo, šlechta, třetí stav, příjemci desátků i jejich plátcí.

Představy o reformě nebyly nicméně jednotné:

Státní správa chtěla desátek přeměnit na pozemkovou daň ve prospěch státu. K potlačení desátku směřoval i Výbor zemědělské správy (*Comité d'Administration de l'Agriculture*), zřízený r. 1785. Nižší duchovenstvo požadovalo úpravu desátků, jejich vyhrazení farářům a vrácení desátků původnímu poslání. Vyšší duchovenstvo spolu se šlechtou se přiklánělo k návrhu na zvýšení kněžského důchodu. Třetí stav neměl jednotné stanovisko: Část třetího stavu byla pro zachování desátku in natura, část se stavěla za jeho přeměnu na peněžitý. Nechyběly ani hlasy, volající po zrušení desátku za náhradu nebo bez ní.

Konečné řešení této otázky měla přinést — stejně jako v ostatních případech — teprve revoluce.

II

Jak ukázal předchozí rozbor, krize feudálních vztahů a feudálních právních institucí se na konci starého režimu, zejména ve druhé polovině 18. století mimořádně prohloubila.

Je však třeba říci, že otázka zrušení feudálních povinností a břemen se stala naléhavým problémem už v 17. století.

O řešení této otázky se třetí stav ve Francii pokusil již během zasedání generálních stavů r. 1614. Tehdy zástupci třetího stavu, kritizující feudální práva a povinnosti, žádali, aby „výkon těchto práv byl podřízen existenci nějakého titulu a aby královští úředníci chránili sedláky proti svévolným dávkám a urážkám ze strany seniorů“.¹¹⁴⁾

Důsledné uskutečnění těchto požadavků by bylo nepochybně znamenalo (následkem nemožnosti předložit tituly) zánik většiny těchto práv a v konečných důsledcích podlomení, ne-li přímo zhroucení feudálního systému.

¹¹⁴⁾ Garaud: *Révolution*, str. 164; srov. Picot (G.): *Histoire des États généraux, considérés au point de vue de leur influence sur le gouvernement de la France de 1355 à 1614*. Paris 1872, III, str. 402–403 a IV, str. 146–147.

Absolutní monarchie, která měla tato opatření uskutečnit, se ocitla před těžkým dilema: Buď přijmout a uskutečnit požadavky třetího stavu, který byl po staletí spojencem královské moci v jejím boji se šlechtou, a tím zničit nejen šlechtu, ale i svou vlastní sociálně ekonomickou základnu, nebo se postavit na stranu šlechty a zachránit spolu s jejími právy a výsadami i třídní základnu své vlastní existence.

Za těchto okolností absolutní monarchie, jsouc sama produktem historické rovnováhy mezi silicím třetím stavem a slábnoucí šlechtou v rámci feudálního státu, se postavila na stranu šlechty.

V důsledku toho se král omezil jen na platonické vydání ordonance o nutnosti přezkoumání vrchnostenských práv.¹¹⁵⁾

Pokus třetího stavu řešit otázku feudálních práv a povinností v rámci feudálního systému pokojnou cestou a zákonnými prostředky ztroskotal. Třetímu stavu zůstal pro budoucnost jediný prostředek — revoluce. Použití tohoto krajního prostředku však mělo být otázkou daleké budoucnosti. Od r. 1614 zbývalo do revoluce 1789 ještě 175 let.

To ovšem neznamená, že problém feudálních práv a povinností se dostal ve Francii znovu na pořad až r. 1789. Na druhé straně je však nutno říci, že se tento problém nestal v tomto dlouhém období předmětem takového zájmu, jaký by zasluhoval.

Platí to zejména pro 17. století. Čestnou výjimkou byl, jak se zdá, pouze Ragueau, který ve svých spisech z první poloviny 17. století napadal a zatracoval vrchnostenská práva jako usurpovaná.

Předmětem většího zájmu se otázka feudálních práv a povinností stala teprve v době velkých ideových proudů, které Francii ovládly postupně během 1. poloviny 18. století. Avšak i v tomto období zůstává problém feudálních práv spíše jen otázkou okrajovou, již se autoři nejrozličnějších směrů zabývají jen v souvislosti s otázkami politickými, ekonomickými, administrativními atd.¹¹⁶⁾

Názory a stanoviska těchto autorů se pochopitelně různily podle jejich postavení, povolání, doktríny, již vyznávali, osobních i třídních zájmů atd. Škála autorů byla v důsledku toho velmi široká — od přesvědčených obhájců feudalismu a jeho institucí až po jeho zanícené odpůrce.

Mezi stoupence feudalismu a vlády feudálů patřil např. Fenelon s požadavkem vlády šlechticů. Jiným významným stoupencem starého režimu byl hrabě Boulainvilliers. Jako jeden z představitelů feudálně aristokratického myšlenkového proudu se snaží ve svých spisech především ospravedlnit výsady šlechty. Šlechta podle něho pochází z Franků, kteří dobyli Galii, zatímco nevolníci 18. století jsou potomci Galo-románů uvržených do poroby. Výsady šlechty jsou tudíž právem vítěze.¹¹⁷⁾ Boulainvilliersovo dílo se pokládá za počátek feudální reakce, která v pozděj-

¹¹⁵⁾ Isambert: Recueil, XVI, str. 281 (Ord. 207).

¹¹⁶⁾ Garaud: Révolution, str. 153.

¹¹⁷⁾ Srov. např. jeho „Essais sur la noblesse de France, contenant une dissertation sur son origin et abaissement...“, Amsterdam 1732.

ším období směřovala mimo jiné k obnovení feudálních a vrchnostenských práv, k obnově pozemkových knih,¹¹⁸⁾ v nichž byly zachyceny již zapomenuté povinnosti a břemena sedláků atd.

Ještě význačnějším obhájcem šlechty a jejich výsad se stal Montesquieu, sám původem ze šlechty pláštěnek. Jeho „*Perské listy*“ (1721) a „*O duchu zákonů*“ (1748) byly mimo jiné i pokusem o ospravedlnění vrchnostenských soudů, feudálních práv atd.

Montesquieuovy a zejména Boulainvilliersovy teorie našly stoupence hlavně mezi právníky. Ti sice, jako např. Renauldon, na jedné straně uznávají, že některá vrchnostenská práva byla usurpována a jsou příliš tvrdá a zaujímají vůči nim nepřátelský postoj, na druhé straně však hájí zákonnost feudálního režimu jako celku. Toto své stanovisko zastávají až do revoluce.

Mezi odpůrce feudálních práv a povinností patří např. Voltaire, který se vyslovil mimo jiné pro zrušení nevolnictví atd.¹¹⁹⁾ Jako zastánce třetího stavu vystoupil ve svém spise „*Histoire critique de la monarchie française dans les Gaules*“ (1734) abbé Ducos. Jiným významným odpůrcem feudalismu byl markýz d'Argenson, který napadl feudální režim ve svém spise „*Considérations sur le gouvernement ancien et présent de la France*“ (poprvé byl uveřejněn teprve 1764, ačkoli byl napsán už r. 1737). Jiný autor, Boncerf, podal ve svém spise „*Inconvenients des droits féodaux*“ (1776) tak zdrcující kritiku feudalismu, že pařížský parlament nařídil, aby kniha byla roztrhána a spálena. Autor sám unikl trestu jen díky Ludvíku XVI., jež o intervenci požádali Turgot a Malesherbes. Boncerfova kniha, napsaná pravděpodobně z větší části Turgotem, byla první ucelenou kritikou feudálního systému, dospívající logickým postupem až k požadavku jeho zrušení. Autor či lépe autoři v ní ukazují, že jednou z nejhorších vad je režim spoluvlastnictví, který nejvíc zatěžuje toho, kdo půdu obdělává. Feudální systém je zdrojem nesnází jak pro poddaného, který musí plnit různé povinnosti, tak pro seniora, který má potíže s obnovou pozemkových knih, s vymáháním poplatků atd. Vzhledem k tomu je podle Boncerfa nejvhodnějším řešením zrušení feudalismu. Protože to však není možné v mezích platných zákonů, Boncerf navrhuje, aby král sám zrušil feudální systém, jehož původ tkví v anarchii a usurpaci. Právě králi přísluší, aby i bez souhlasu seniorů zrušil „poslední zbytky feudálního barbarství“.

Z pozdějších prací je možno připomenout ještě pozoruhodnou Letrosneovu „*Dissertation sur la féodalité*“, tvořící součást důležitého spisu „*De l'administration provinciale et de la réforme de l'impôt*“.¹²⁰⁾ V této disertaci Letrosne, podobně jako Boncerf, žádá zrušení feudalismu ve Francii. Reforma se měla uskutečnit výkupem feudálních práv.

¹¹⁸⁾ Srov. např. Fréminvilleův spis „*Pratique universelle pour la renovation des terriers*“, citovaný v pozn. 22.

¹¹⁹⁾ Srov. Pomeau (R.): *Politique de Voltaire*, Paris 1963.

¹²⁰⁾ Kniha i autor měli velmi pohnutý osud. Dílo, vydané v Basileji r. 1779, se

A konečně je třeba připomenout pozoruhodný spis Clicquot de Blervache „*Mémoire sur les Moyens d'améliorer en France la condition des laboureurs, des journaliers, des hommes de peine vivant dans les campagnes et celle de leurs femmes et de leurs enfants*“ (1789). Zajímavé je především téma, jinými autory doby opomíjené.

Z teoretických proudů 18. století, zabývajících se kritikou feudalismu a navrhujiících jeho reformy, byly pro řešení otázky feudálních práv nejdůležitější názory fyziokratů. Mezi jejich nejvýznamnější představitele patřili Quesnay, Turgot, Du Pont de Nemours aj. Výraznou postavou byl zejména Turgot, jemuž vedle spolupráce na Boncerfově brožuře přísluší i zásluha, že se první chopil iniciativy pokud jde o zrušení feudalismu, protože podle Condorceta¹²¹⁾ Turgot připravoval postupné zrušení feudálních práv buď bez náhrady, nebo za náhradu.

Fyziokraté, kteří „měli na konci 18. století, za revoluce a rovněž i po ní značný vliv“,¹²²⁾ vytvořili poměrně ucelenou koncepci politickou, ekonomickou a právní:¹²³⁾

Fyziokraté především hlásali, podobně jako ekonomisté, teorii tzv. legálního despotismu (*despotisme légal*), předpokládajícího spolupráci panovníka s velkými pozemkovými vlastníky a velkými průmyslníky. Z římského práva soukromého převzali koncepci „plného a absolutního vlastnictví“, zbaveného feudálního nánosu. Jejich koncepci vlastnictví, které mělo být „posvátné“ a „nedotknutelné“, převzal později čl. 17 Prohlášení práv člověka a občana z r. 1789. Za účelem zvýšení výnosu daní fyziokraté požadovali rozvoj zemědělství. V této souvislosti navrhovali řadu dílčích reforem: rozdělení obecních pozemků, ohrazování (*clôtures*), zrušení požívacích práv (*droit d'usage*), jako např. bylo právo sběru klasů (*glanage*), zrušení desátků a robot, potlačení výhradního práva lovu atd. A konečně, jak odpovídalo jejich teoretické koncepci vlastnictví, navrhovali výkup některých škodlivých feudálních práv.

Teorie fyziokratů a jejich názory nebyly všeobslhlé. Jsouce výhodné pro velké pozemkové vlastníky, znamenaly (např. v důsledku zrušení kolektivních práv) současně nebezpečí další pauperizace a proletarizace chudých rolníků.

Vliv fyziokratů byl natolik silný, že absolutní monarchie se pokusila uskutečnit některé jejich reformy. Přesto však lze konstatovat, že i fyziokraté, podobně jako ostatní hnutí 18. století, se pohybovali spíš v oblasti teorie než praxe.

nesmělo prodávat v Paříži. Autor zemřel r. 1780, snad i pod dojmem tohoto zákazu. Podruhé vyšla kniha — tentokrát s královým svolením — opět v Basileji r. 1788.

¹²¹⁾ Condorcet: *Vie de Monsieur Turgot*, Londres 1786, str. 173 n.

¹²²⁾ Godechot (J.): *Les Institutions de la France sous la Révolution et l'Empire*, Paris 1968, str. 11.

¹²³⁾ Blíž o jejich programu srov. Godechot: *Institutions*, str. 11 n.

Francouzské rolnictvo, feudálním režimem nejvíc postižené, se k němu mohlo jako celek vyslovit teprve v předvečer revoluce.

Příležitost k tomu jim dalo královské nařízení o výkonu svolávacích listů do generálních stavů ze dne 24. ledna 1789.¹²⁴⁾

Požadavky voličů měly být vyjádřeny formou soupisů stížností. Tím byla, přes jistou opozici a rozdílné názory (d'Antraigues a Mounier)¹²⁵⁾ zachována v podstatě tradiční forma, známá již dříve. Soupisy stížností se staly, jak to navrhoval Sieyès ve svých „*Délibérations à prendre dans les assemblées de bailliage*“ (1789), vodítkem pro poslance a koneckonců pro celý národ.

Vypracování soupisů stížností a volby poslanců měly být vícestupňové. Právo zúčastnit se primárních shromáždění k sestavení soupisů a k volbě (čl. 25 nařízení mluví o jmenování, *nomination*) zástupců do vyšších volebních shromáždění měli v zásadě „rodilí nebo naturalizovaní Francouzi, starší dvaceti pěti let, řádně usazení a zapsaní do berní role“.

Díky těmto podmínkám vstoupila do volební kampaně obrovská masa francouzských voličů, příslušníků všech stavů. Jak volby, tak sestavování soupisů stížností probíhalo v ovzduší živé politické agitace, jejímž dokladem jsou četné agitační brožury nejrůznějších tendencí. Vláda sama, jak se zdá,¹²⁶⁾ do volební kampaně a zejména do sestavování soupisů nezasahovala, ponechávajíc jim, navzdory různým doporučením¹²⁷⁾ volný průběh.

Soupisy stížností, které jsou výsledkem živého zájmu všech zainteresovaných i rozsáhlé a intenzivní volební kampaně, lze rozdělit v souladu s mechanismem voleb, stanoveným v nařízení o svolání generálních stavů, do několika skupin:

¹²⁴⁾ Duvergier (J. B.): *Collection complète des Lois, Décrets, Réglemens et Avis du Conseil d'État*, I, Paris 1824, str. 15 n.

¹²⁵⁾ D'Antraigues ve svém spise „*Mémoire sur les États généraux, leurs droits et la manière de les convoquer*“ (1788) se vyslovuje pro zachování a posílení soupisů stížností. Soupisy stížností mají podle něho mít pro zástupce povahu imperativního mandátu (závazného příkazu).

Mounier se ve svém spise „*Nouvelles observations sur les États généraux de France*“ (1789) jeví jako odpůrce soupisů. V případě zachování soupisů — díky tradicím z r. 1560 a 1614 — je třeba, aby nedávaly zástupcům mandát omezený, ale co nejširší a nejobecnější.

Podrobněji k této otázce srov. Sagnac (Ph.): *Les Cahiers de 1789 et leur valeur. Revue d'histoire moderne et contemporaine* 1906–1907, str. 330 n.

¹²⁶⁾ Srov. Mounier (J. J.): *Recherches sur les causes qui ont empêché les Français de devenir libres*, Genève 1792, I, str. 256, kde se říká: „Il ne paraît pas que le Ministère eut pris aucune précaution pour influencer sur la réduction des cahiers ou sur la nomination des représentants.“

¹²⁷⁾ Např. Malouet doporučoval Neckerovi a Montmorinovi, aby se pokusili ovlivnit volby oficiálním programem v podobě velkého soupisu stížností, který by poskytl nezbytné ústupky a tak omezil revoluci. Srov. Malouet (V. P.): *Mémoires de Malouet*, I, Paris 1874, str. 223.

Především lze v zásadě v každém okrese (*bailliage*) rozlišit soupisy duchovenstva, šlechty a třetího stavu. Někdy se v okresech vyskytují i soupisy generálního shromáždění všech tří stavů okresu.

Soupisy stížností třetího stavu se dělí ještě v souladu s nařízením na

a) soupisy stížností uměleckých a řemeslnických korporací, které připravovaly soupisy města,

b) soupisy třetího stavu měst,

c) soupisy venkovských obcí a farností a

d) soupisy stížností okresních shromáždění třetího stavu.

Podle toho, zda v tomto případě šlo o okresy I. třídy (*baillies principales*), které měly přímé zastoupení už v generálních stavech r. 1614, nebo II. třídy (*baillies secondaires*), které r. 1614 přímého zástupce neměly a r. 1789 ho měly vysílat společně s okresy I. třídy, se soupisy stížností ještě dělily na:

1. soupisy okresů II. třídy,

2. soupisy okresů I. třídy, které vysílají zástupce i za okresy II. třídy a

3. soupisy okresů I. třídy, které nevysílají zástupce za okresy II. třídy.¹²⁸⁾

Soupisy stížností jednotlivých stavů či sociálních skupin sledují pocho-pitelně především zájmy toho kterého stavu či sociální skupiny. Pokud jde o otázku feudalismu a feudálních povinností, nehraje vždy v soupisech stížností stejně významnou úlohu a, což je zcela logické, názory jednotlivých stavů i skupin se v této otázce značně liší.

Soupisy stížností privilegovaných stavů často otázku feudálního režimu přecházejí mlčením. Vyskytují se ovšem i různé názory od nejliberálnějších po nejkonzervativnější.

Např. duchovenstvo souhlasí někdy s reformami, rozlišujíc přitom mezi právy, která mají být zrušena bez náhrady, a právy, jež mají být vykoupěna.¹²⁹⁾

Některé soupisy šlechty souhlasí s potlačením osobního nevolnictví,¹³⁰⁾ s výkupem některých práv, jako např. vrchnostenských výhradních práv, za přiměřený obnos, atd. Jistou krajností je stanovisko šlechty z Dourdan, která ve svém soupisu prohlašuje: „Šlechta okresu Dourdan, upřímně přesvědčená o nutnosti chránit zemědělství, žádá 1. aby se jednalo o prostředcích k co možná nejrychlejšímu vymizení zbytků feudálního režimu...“¹³¹⁾ Jiné šlechtické soupisy stížností požadují — vycházejíce z principu neporušitelnosti a absolutnosti vlastnictví — zachování práv, spojených s lesy,

¹²⁸⁾ K této klasifikaci srov. S a g n a c: Les Cahiers, str. 332–333.

¹²⁹⁾ P r u d h o m m e (L. M.) — M é z i è r e s (L. de): Résumé général ou Extrait des cahiers de pouvoirs, instructions, demandes et doléances, remis par les divers baillies, sénéchaussées et pays d'États du royaume à leurs députés à l'Assemblée des États généraux ouverts à Versailles du 4 mai 1789, I, Paris 1789, str. 147, 196, 299 atd.

¹³⁰⁾ Např. soupis šlechty z Nomény. Srov. Archives parlementaires de 1787 à 1860. Recueil complet des débats législatifs et politiques des chambres françaises. Par M a v i d a l (J.) et L a u r e n t (E.), IV, Paris 1868, str. 90, čl. 45.

¹³¹⁾ Archives, III, str. 247.

panstvími atd.¹³²⁾ Nechybějí ani soupisy, odmítající jakoukoli reformu.¹³³⁾ Šlechta nezřídka naopak souhlasí s potlačením či výkupem desátků, manifestujíc tak na úkor duchovenstva svou dobrou vůli. Nutno dodat, že duchovenstvo na oplátku souhlasí ve svých soupisech se zrušením práva lovu, jež šlechta takřka jednomyslně hájí.

V celku, až na některé výjimky, privilegované stavy zachovávají více či méně konzervativní postoj. Říkám-li více či méně, chci tím vyjádřit fakt, že privilegované stavy sice chtějí zachovat starý pořádek, nikoli však bezvýhradně. Jejich stanovisko v otázce reformy není zdaleka jednotné a monolitní. Tváří v tvář třetímu stavu a jeho programu nejsou privilegované stavy jednotné dokonce ani v ochraně vlastních zájmů, natož pak zájmů druhého privilegovaného stavu jako svého nejpřirozenějšího spojence. Projevilo se to už v předvečer revoluce právě v soupisech stížností, kde se vyskytují nejen konzervativní, ale i liberální názory a kde jak duchovenstvo, tak šlechta jsou ochotni obětovat v případě nutnosti výsady druhého stavu. Jejich nejednotnost vede později, už v době zasedání generálních stavů, k rozkolu uvnitř privilegovaných stavů v otázce plných mocí a společného zasedání. Případem zvláště markantním bylo jednání o srpnových dekretech, během něhož došlo k ostrému střetnutí mezi zastupci šlechty a duchovenstva v otázce desátků atd. Tyto a jiné příklady svědčí o vnitřních rozporech v koalici privilegovaných, i o kolísání privilegovaných stavů, či lépe, vládnoucí třídy, což je nepochybně jedním z příznaků revoluční situace v zemi.

Zatímco soupisy stížností privilegovaných stavů — až na určité výjimky — hájí ve své většině feudalismus, soupisy stížností třetího stavu jsou naopak proti němu.

Nejvýrazněji se tento protifeudální rys projevuje v soupisech stížností francouzských sedláků či, jinak řečeno, v soupisech venkovských obcí a farností.

Tyto soupisy se staly už koncem 19. a počátkem 20. století předmětem pochopitelného a plně zaslouženého vědeckého zájmu.

O jejich obsahové i formální hodnotě, objektivnosti, použitelnosti atd. byla napsána řada úvah a rozborů, často značně protichůdných.¹³⁴⁾ Některé

¹³²⁾ Archives, V, str. 361.

¹³³⁾ Archives, V, str. 779.

¹³⁴⁾ Srov. např. Champion (Edme): *La France d'après les cahiers de 1789*, Paris 1897; Onou (A.): *Élections de 1789 en France et les cahiers du Tiers état; en quoi ils expriment la véritable opinion du pays*, St. Pétersbourg 1908; Onou: *La valeur des cahiers de 1789 au point de vue économique et social. La révolution française*, 1905, str. 385–417; Onou: *Les élections de 1789 et les cahiers du Tiers état*, *La révolution française*, 1909, str. 509–530 a 46–64 (sv. 57); Sagnac (Ph.): *Les Cahiers de 1789 et leur valeur*, *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 1906–1907, str. 329–349; Sée (H.): *La rédaction et la valeur historique des cahiers de paroisse pour les États-généraux de 1789*, *Revue historique*, 1910, str. 292–306; Wahl (A.): *Die Cahiers der ländlichen Gemeinden von Paris-hors-les-murs, 1789. Studien zur Vorgeschichte der Revolution*, Tübingen et Leipzig 1901, str. 3–68.

autoři je přijímali buď s nekritickým nadšením (Champion) nebo s nedůvěrou a skepticismem (Loutchisky) či dokonce s nepřátelským zaújetím (Wahl); jiní (Onou, Sagnac, Séé atd.) se pokusili o jejich objektivní vědecký rozbor a nestranné hodnocení. Právě tito autoři (spolu s některými vydavateli soupisů stížností) dospěli k následujícím výsledkům:

1. Venkovské či farní soupisy stížností jsou důležitým pramenem pro poznání sociálního postavení sedláků, ekonomických podmínek francouzského venkova v 18. století a zejména pak pro studium vrchnostenského režimu.

2. Soupisy stížností je nutno podrobit pečlivé konfrontaci s jinými prameny, zejména s vrchnostenskými listinami (pozemkové knihy atd.), aby bylo možno ověřit přesnost údajů o rozsahu feudálních břemen, atd.

V této souvislosti je nutno zaznamenat, že už první kritické rozbor soupisů stížností počátkem tohoto století vedly k pozoruhodným zjištěním. „V cotentinském kraji,“ píše např. Bridrey,¹³⁵⁾ „lze směle srovnávat soupisy s nejoficiálnějšími a nejpodrobnějšími prameny; na údajích, které nám předložily, na údajích o desátkách, všechny nejpřesnější dokumenty, rule z r. 1789, záznamy rent, prohlášení příjemců, nám ukazují, že soupisy byly přesné, často na libru a na větel ovsu... V celku jsou pravdivé,“ dodává autor, „jsou otevřené, jsou loyální...“

3. Je nutno zkoumat, do jaké míry soupisy stížností vyjadřují skutečné smýšlení sedláků, jakou roli sehrály vnější vlivy a do jaké míry jsou soupisy stížností originální.

V této souvislosti je třeba připomenout, že venkovská část třetího stavu, sedláci, byla vystavena v době volební kampaně značnému tlaku a vlivům zvenců. Tento tlak nepřicházel ze strany vlády, ale ze strany šlechty a buržoazie.

Pokud jde o šlechtu, nelze si ovšem představovat, že senioři (až na výjimky) se dostavovali osobně do primárních shromáždění. Šlechta zasahuje do volební kampaně jednak politickou agitací, usilující o rozkol mezi buržoazií a rolnictvem, jednak, a to zejména, prostřednictvím vrchnostenských soudců, úředníků atd., kteří vykonávají funkce předsedů volebních shromáždění. Je nutno říci, že právě tito lidé, pocházející většinou z třetího stavu, měli sehrát a jistě také sehráli zápornou úlohu ve volební kampani. Jejich postoj vůči sedlákům — často nepřátelštější a krutější než postoj samých seniorů¹³⁶⁾ — byl diktován nepochybně jejich existenční závislostí

¹³⁵⁾ Bridrey (É.): *Cahiers de doléances du bailliage de Cotentin* (Coutances et secondaires) pour les États généraux de 1789, I, Paris 1907, Introduction, str. 70–71.

¹³⁶⁾ Právě o těchto lidech mluví vévoda d'Aiguillon ve svém projevu na památném nočním zasedání 4. srpna 1789: „Vlastníci lén, vrchnostenských pozemků jsou, je třeba to říci, jen zřídka kdy vinni za krajnost, na něž si stěžují jejich vasa-lové; avšak jejich agenti jsou často bez slitování...“ *Gazette nationale ou Moniteur universel* (Réimpression), I, Paris 1858, str. 279. Dále cituji „Moniteur“.

na feudálním režimu a obavou, že potlačením feudálního režimu a vrchnostenských práv přijdou o své příjmy a o zdroj obživy pro sebe a své rodiny. Chráníce zájmy seniorů před volební kampaní i během ní, chránili tak současně a především sebe. Jejich vliv na sedláky, na volební kampaň i na redakci soupisů stížností, jakkoli intenzivní, nebyl samozřejmě neomezený.

Platí to stejnou měrou i pro buržoazii měst. Ta se pokoušela rovněž ovlivňovat volební kampaň a redakci soupisů různými prostředky. Např. rozšiřovala své soupisy stížností na venkově, snažíc se tak usměrnit venkovské soupisy stížností a získat podporu sedláků.¹³⁷⁾ Na venkově byly rozšiřovány četné agitační brožury, všeobecné (*générale*) i místní vzorové soupisy stížností a směrnice pro vypracování venkovských soupisů stížností. Mezi nejznámější patřily např. „*Instruction envoyée par S. A. R. le duc d'Orléans pour les personnes chargées de sa procuration aux assemblées des bailliages relatives aux États généraux*“ (Choderlos de Laclos), „*Délibérations à prendre dans les Assemblées de bailliage*“ (Sieyès), „*Suite de l'Avis des bons Normands*“, obíhající v Normandii, „*Instructions à donner aux députés des paroisses*“ v Poitou, „*Doléances, vœux et pétitions pour les représentants de... aux assemblées de la nation pour les États généraux, rédigés par un laboureur, un syndic et un bailli de campagne*“ (patrně dílo La Réveillière-Lépeauxovo), požadující energicky zrušení všech feudálních práv. Velký úspěch měly také „*Charges d'un bon citoyen de campagne*“, inspirované požadavky třetího stavu města Rennes a rozšiřované v Bretagni.

Venkov, či lépe rolnictvo, však nebyl zdaleka pouhým pasivním účastníkem. Naopak, rolníci i tam, kde přijímají vzory, je upravují, prosazující své specifické stížnosti a požadavky. Jindy formulují své soupisy samostatně, bez předlohy. Někdy své požadavky prosazují i v soupisech okresních a v soupisech třetího stavu měst.¹³⁸⁾

Nejlepším dokladem aktivity rolníků je podle mého mínění fakt, že přes veškeré snahy buržoazie (odrážejí se zřetelně např. v Sieyèsových „*Délibérations à prendre dans les Assemblées de bailliage*“) podtrhnout otázky politické (zejména požadavek ústavy) a problém feudalismu odsunout do pozadí, sedláci kladou právě tuto otázku na první místo. Poznatek, že „vědomí... není než odrazem bytí“ (Lenin), platil v plné míře i pro postoj francouzských sedláků. A tak přes úsilí buržoazie, diktované jejími zájmy ekonomickými (část velké buržoazie vlastnila feudální panství, část malé buržoazie — nájemci feudálních práv, vrchnostenská úředníci a soudci — byla závislá na příjmech z feudálního režimu) i motivy politickými (snaha získat šlechtu jako spojence proti absolutní monarchii), hmotné zájmy sedláků jsou silnější. Venkovské soupisy stížností jsou toho nejlep-

¹³⁷⁾ Na příkladu Rennes a bretaňského venkova to názorně ukazuje Sée: *Rédaction*, str. 294–295. Srov. také Couturier (H.): *Préparation des États-généraux en Poitou*, Poitiers 1909, str. 46, kde se dochází k podobným závěrům.

¹³⁸⁾ Sée: *Rédaction*, str. 294–295.

ším dokladem. „Obce,“ řekl v noci 4. srpna 1789 vikomt De Noailles,¹³⁹⁾ „předložily své požadavky; ústavu si nepřály. Takové přání bylo formulováno teprve v okresech. Co tedy žádaly? Aby byla potlačena práva na výpomoc, ...aby vrchnostenská práva byla zmírněna nebo nahrazena.“ Pozdější badatel dospívá po rozboru soupisů stížností k témuž zjištění: „Otázky zákonodárné moci, individuální svobody, jedním slovem prvky dobré ústavy nejsou předmětem požadavků shromáždění venkovských a dělnických... Lid chce jen jedno: obrátit pozornost krále na svůj nešťastný osud.“¹⁴⁰⁾

Venkovské soupisy stížností žádají zrušení feudálního režimu. Je zajímavé, že — až na nečetné výjimky¹⁴¹⁾ — soupisy nepředpokládají zrušení feudálních práv bez náhrady. Naprostá většina soupisů se vyslovuje pro výkup, který by podle nich měl být fakultativní. Současně většina soupisů podtrhuje nutnost rozlišovat mezi právy, jež jsou výsledkem svobodně uzavřené dohody, a mezi právy, jež jsou výsledkem feudální usurpace.

Jestliže srovnáváme soupisy stížností venkovských farností se soupisy třetího stavu měst, vidíme, že soupisy třetího stavu měst, či lépe buržoazie, se zabývají zejména otázkami politickými, správními, soudními atd., připravující tak především zásadní změny politické či, jinak řečeno, politickou revoluci, zatímco rolnické soupisy stížností, požadující potlačení feudálních práv a feudálních vztahů, tak připravují změny sociálně ekonomické, to je revoluci sociální.

IV.

Jak už jsem uvedl v úvodu článku, francouzský feudalismus se dostal na konci své existence, zejména pak ve 2. polovině 18. století, do hluboké všestranné krize. Touto krizí byly zasaženy všechny jeho instituce — sociální, ekonomické, politické, právní.

Do jaké míry se rozklad feudalismu promítl ve sféře právní, jsem se pokusil ukázat rozbořem některých důležitých právních institucí. Jak jsme viděli, některé z nich (jako např. léna) ztratily už dávno svůj smysl a reálný obsah a změnily se v pouhé prázdné formy. Jiné, postihující především francouzské rolníky, přežívají i nadále jako tíživé břemeno na bedrech vykořisťované třídy. Děje se tak díky konzervativní setrvačnosti vládnoucí třídy feudálů a neschopnosti absolutní monarchie uskutečnit pronikavější reformy, které mohly dočasně odvrátit hrozící katastrofu a oddálit revoluční výbuch.

Na nutnost reformy poukazovali shodně nejosvícenější myslitelé 18. století, od nejmírněnějších po radikální, i různé reformní proudy a hnutí, mezi nimiž zaujímají významné místo fyziokraté. Jejich snahy však zůstávají v zásadě jen na poli teoretických úvah.

¹³⁹⁾ Moniteur, I, str. 279.

¹⁴⁰⁾ Couturier: Préparation, str. 180.

¹⁴¹⁾ Archives, IV, str. 678.

Nový prvek vnáší do problému teprve soupisy stížností. Zatímco soupisy privilegovaných stavů svědčí o kolísání vládnoucí třídy, o určitém liberalismu na jedné straně i o krajním konzervatismu na druhé straně, soupisy třetího stavu směřují ve svých konečných důsledcích k revolučnímu řešení. Správnost tohoto zaměření se prokázala již o několik měsíců později, v létě 1789, kdy začala francouzská buržoazní revoluce.

RESUMÉ

Le féodalisme en France et sa critique vers la fin de „l'Ancien Régime“

STANISLAV BALÍK

Dans son article, l'auteur analyse la situation juridique de la féodalité vers la fin de l'Ancien Régime. Il s'occupe de la critique qu'en ont fait dans leurs œuvres les hommes de droit et les penseurs politiques du XVIIIe siècle ainsi que de l'attitude que prirent à son égard les cahiers de doléances de 1789.

Dans l'introduction constituant la première partie de cet article, l'auteur analyse les rapports féodaux et montre leur transformation et leur décomposition progressives. L'une et l'autre, à son avis, sont le résultat des changements survenant dans l'économie féodale et le reflet de la décadence économique, politique et militaire de la noblesse entre le XVIe et le XVIIIe siècle.

Dans la partie suivante, l'auteur donne une analyse plus détaillée de certaines institutions juridiques plus importantes. Il remarque avant tout la propriété de la terre, tant la propriété libre représentée par les francs-alleux que la propriété seigneuriale sous forme de fiefs et enfin les différentes possessions roturières du sol (comme la censive, le champart, le bail à rente seigneuriale, l'emphytéose). A l'exposé à leur sujet se rattache encore une courte analyse sur les locations perpétuelles ou à longue durée constituant avec les fiefs et les censives le droit commun de la propriété foncière. Outre les institutions mentionnées, l'auteur réfère encore plus en détail de quelques autres institutions telles les justices seigneuriales, des droits découlant de la protection des serfs par le seigneur (comme la taille seigneuriale), les corvées, les banalités, etc. L'exposé sur ces institutions et leur développement à la fin de l'Ancien Régime se termine par l'analyse des dîmes représentant une des charges les plus lourdes de l'exploitation féodale. En connexion avec l'analyse des droits féodaux, l'auteur rappelle également les tentatives faites en vue de les réformer dans le cadre de l'Ancien Régime.

La décomposition évidente de la féodalité et sa situation insoutenable sont devenues, notamment au XVIIIe siècle, l'objet de violentes critiques de la part des idéo-

logues politiques, des hommes de droit, etc. Par contre, certains auteurs du XVIIIe siècle développaient aussi quelques tentatives pour défendre le régime féodal et ses institutions. Au bref aperçu de ces points de vues contradictoires se rattache encore dans la dernière partie de l'article une analyse des cahiers de doléances de 1789. L'auteur traite notamment la question des différents facteurs influençant les élections aux Etats Généraux, la valeur historique des cahiers de doléances et de leur attitude envers la féodalité. De là il arrive à l'idée que la partie la plus importante des cahiers, c'est à dire ceux du Tiers Etat, ont une orientation anti-féodale et tendent dans leurs conséquences vers la révolution politique et sociale en France.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 4 — 1971

© Universita Karlova, Praha 1971

Redakční rada série Iuridica: doc. dr. Z. Lukeš (předseda),
dr. K. Malý (tajemník), doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. J. Kincl,
doc. dr. E. Kučera, doc. dr. J. Nezkusil

Graficky upravil Jaroslav Příbramský

Ediční referentka Olga Volková

Z nové sazby písmem Primus vytiskl TISK, knižní výroba, n. p.,
Brno, závod 1

Cena brožovaného výtisku Kčs 10,—

V MONOGRAFICKÉ ČÁSTI ACTA
UNIVERSITATIS CAROLINAE —
IURIDICA

vyšlo od roku 1963:

Malý Karel, dr., Pozemkové zákony
Říjnové revoluce

Cepelka Č., dr., Les conséquences ju-
ridique du délits en droit interna-
tional contemporain (francouzsky)

Radvanová Senta, dr., Rozvod man-
želství v čs. právu

Císařová Dagmar, dr., Obhájce v čs.
trestním řízení

Kučera Zdeněk, dr., Suretyship in
private international law (anglicky)

Tomeš Igor, dr., Old pension, condi-
tion of eligibility (anglicky)

Kincl Jaromír, dr., Studie o otrocích,
kolónech a propuštěncích ve vizigót-
ském státě 5.—8. století

Lukeš Zdeněk, dr., Obecné a spe-
ciální zmocnění ve správě na úseku
ochrany veřejného pořádku

Štajgr František, dr., Některé teore-
tické otázky civilního práva proces-
ního

Kučera Eduard, dr., Marx a Engels
o proletářské politické společnosti

Čížkovská Věra, dr., Socialistické
majetkové právo manželské

Litsch Karel, dr., Ústava a sněm ně-
mecké říše v 19. století

Novotná Eva, dr., K základním ry-
sům a tendencím právní úpravy pra-
covní doby

Publikace lze obdržet nebo objednat
v knihovně právnické fakulty Uni-
versity Karlovy, Praha 1, nám. Cu-
rieových 7

